МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АЕРОКОСМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. М. Є. ЖУКОВСЬКОГО «ХАРКІВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БАРБАШ ДАР'Я КОСТЯНТИНІВНА

УДК 343.98

ДИСЕРТАЦІЯ

КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

Спеціальність 081 Право
Галузь знань 08 Право
Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Д. К. Барбаш

Науковий керівник – Філіпенко Наталія Євгеніївна, докторка юридичних наук, професорка

Харків – 2025

АНОТАЦІЯ

Барбаш Д. К. Кримінальні процесуальні та морально-етичні основи здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях — *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». — Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», Харків, 2025.

Дисертація присвячена ґрунтовному аналізу та розробці теоретичних засад, концептуальних підходів і практичних рекомендацій щодо формування морально-етичних основ здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях. У дослідженні приділено значну увагу аналізу теоретико-методологічних підходів до вивчення морально-етичних основ діяльності судді, зокрема уточнено понятійний апарат і категорії, які застосовуються у цій сфері.

Розроблено концептуальну модель морально-етичних основ здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях, яка містить стратегічні напрями інтеграції етичних стандартів до судової системи України, забезпечуючи її відповідність демократичним принципам і міжнародним стандартам правосуддя, що включає їх структуру і методику їх оцінювання. Крім того, у дисертації пропонується чіткий алгоритм реалізації етичних стандартів через етапи управлінського циклу, що сприятиме їх сталому впровадженню. Також сформовано концептуальну модель морально-етичних основ здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях, яка містить стратегічні напрями інтеграції етичних стандартів до судової системи України, забезпечуючи її відповідність демократичним принципам і міжнародним стандартам правосуддя.

У дисертаційному дослідженні здійснено аналіз понятійно-категорійного апарату, в межах якого було розкрито низку ключових понять, зокрема: «професійна етика», «суддівська етика», «професійна честь», «професійна гідність», «справедливість», «відповідальність», «професіоналізм», «репутація». Ці категорії слугують теоретичним підґрунтям для дослідження морально-етичних основ правосуддя. На основі аналізу теоретико-правових

джерел було запропоновано авторське визначення поняття «*морально-етичні основи здійснення правосуддя*», під яким розуміється категорія професійної суддівської етики, що відображає місію, цінності, принципи, норми та стандарти поведінки судді, які знаходять своє вираження як в певних кодифікованих документах, так і в особистих орієнтирах судді та формують цілісний морально-етичний простір здійснення правосуддя, який забезпечує справедливість і неупередженість суддівської діяльності.

У дослідженні систематизовано міжнародний досвід у сфері етизації суддівської служби, зокрема наголошено, що формування морально-етичних основ їх діяльності в багатьох країнах світу розпочиналося зі створення етичного кодексу поведінки. Ці кодекси слугували не лише набором правил, але й визначали стандарти, якими керуються судді у своїй діяльності. Також важливим аспектом стало заснування спеціалізованих органів, відповідальних за дотримання етичних норм, що посилює прозорість і відповідальність у сфері здійснення правосуддя. З'ясовано, що одним із ключових пріоритетів реформування суддівської служби в демократичних державах є забезпечення верховенства права та загальнолюдських цінностей, які стають основою для формування прозорого, відкритого і підзвітного управління. Саме інтеграція таких цінностей у структуру суду сприяє утвердженню довіри громадян до державних інститутів та ефективності їх роботи. Створення нових інститутів етичного регулювання, які впроваджують норми доброчесності та етичної поведінки, стало невід'ємною складовою модернізації суду в багатьох країнах. Подібні механізми сприяють не лише підвищенню ефективності управління, але й формують позитивний імідж держави, який ґрунтується на повазі до громадян і прозорості в роботі державного апарату. Значну увагу приділено сучасному стану впровадження морально-етичних основ у практику здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях, зокрема шляхом соціологічного аналізу індивідуальних особливостей суддів у контексті публічної служби.

У дослідженні підкреслено важливість етичної інфраструктури як ключового елементу у формуванні морально-етичних основ діяльності суду. Етична інфраструктура складається з багатьох механізмів, спрямованих на

підтримку високих стандартів поведінки суддів і забезпечення їх доброчесності. До основних елементів етичної інфраструктури нами віднесено: *політичне сприяння* — передбачає високий рівень моральної поведінки вищих керівників, наявність політичної волі для забезпечення етичних стандартів здійснення правосуддя; *результативне законодавство* — включає етичні кодекси, закони та інші нормативні акти, які регламентують стандарти поведінки суддів; *професійна соціалізація* — освітні та просвітницькі програми для суддів, спрямовані на підвищення рівня знань і підтримку високих етичних стандартів у професійній діяльності. Також підкреслено, що *відповідні умови праці* — створення сприятливих умов для роботи суддів, мінімізують вплив стресу та зовнішнього тиску на виконання ними своїх професійних обов'язків. *Громадський контроль* — активна участь громадськості у контролі за дотриманням суддями етичних норм, що забезпечує прозорість і підвищує довіру суспільства до судової системи. Таким чином, етична інфраструктура є багаторівневим механізмом, що інтегрує формальні правила та неформальні практики для забезпечення морально-етичних стандартів у судовій діяльності. Крім того, здійснено порівняльний аналіз Кодексу суддівської етики та Бангалорських принципів поведінки суддів, норм статті 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо відповідності кандидатів на заняття посади судді морально-етичним вимогам та зазначено схожі підходи окремих Європейських країн з цього питання.

Узагальнено сучасний стан інтеріоризації морально-етичних основ здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях на основі авторського соціологічного дослідження. Виявлено, що ключовим мотиватором діяльності респондентів є патріотично орієнтоване прагнення до служіння суспільному благу. Окремо підкреслено зростаючу роль морально-психологічних методів мотивації, до яких належать: самоповага і визнання авторства результатів праці; суспільне визнання; моральне задоволення від виконуваної роботи та гордість за досягнення колективу; кар'єрне зростання як важливий стимул суддівської служби; залучення до конкурсних комісій чи робочих груп, що підкреслює авторитет і значущість працівника тощо. Констатовано, що ефективна

мотивація суддів позитивно впливає не лише на якість виконання їх обов'язків, але й на довіру та повагу населення до суддівської служби та здійснення ними правосуддя. Крім того, вона сприяє залученню висококваліфікованих кадрів, забезпечує стабільність роботи суддівського корпусу та сприяє покращенню їх іміджу.

У дослідженні визначено структуру морально-етичних компетентностей судді, що охоплює знання, вміння, навички, особисті якості та цінності. Було запропоновано поділити ці компетентності на дві основні групи: *базові компетентності*, якими кандидат повинен володіти при вступі на посаду судді, та *професійно-етичні компетентності*, які формуються та зміцнюються у процесі його професійної діяльності. Особливу увагу приділено важливості врахування базових компетентностей на етапі відбору кандидатів, оскільки саме вони забезпечують відповідність кандидата морально-етичним стандартам суддівської професії. Водночас підкреслено, що у процесі просування по службі необхідно враховувати не лише початковий рівень компетентностей, а й ті, що були набуті або вдосконалені в ході професійної практики. Впровадження такого підходу до оцінювання морально-етичних компетентностей сприяє: забезпеченню високих етичних стандартів у діяльності суддів; підвищенню довіри громадян до судової системи; посиленню ефективності роботи суддівського корпусу.

У дослідженні запропоновано *концептуальну модель* формування морально-етичних основ суддівства в Україні, яка базується на інтеграції місії, цінностей, принципів, норм і стандартів поведінки судді. Основою моделі є місія суддівської діяльності — *служіння суспільному благу*, а також ключові цінності, такі як життя та гідність людини, свобода, рівність, справедливість, повага до особистості. Додатково модель ґрунтується на принципах верховенства права, гуманізму, професіоналізму, доброчесності, відкритості, прозорості та персональної відповідальності. Ця модель передбачає застосування етичної інфраструктури, яка включає механізми підтримки високих стандартів поведінки суддів. Реалізація даної концепції відбувається протягом усього циклу, спрямованого на формування морально-етичних основ

правосуддя. Для впровадження цієї моделі в Україні окреслено такі пріоритетні напрями: 1) *правове регулювання*: вдосконалення Кодексу суддівської етики з урахуванням норм Європейського Союзу (наприклад, на основі запропонованої системи морально-етичних основ позасудової діяльності судді, запропоновано розширити Розділ ІІІ Кодексу суддівської етики додатковими положеннями, які регулюють позасудову поведінку суддів); 2) *створення окремих структурних підрозділів*: запровадження управління з етики судді на центральному рівні, а також спеціальних підрозділів або спеціалістів з питань етики на місцях; 3) *розвиток організаційної культури*: формування корпоративного духу, визначення місії судів; 4) *професійно-етичне навчання*: організація безперервного навчання суддів для вдосконалення морально-етичних компетентностей; 5) *мотивація:* впровадження системи морального та матеріального стимулювання суддів; 6) *контроль та оцінювання*: забезпечення систематичного контролю за рівнем морально-етичних компетентностей (це включає: *зовнішній контроль*, тобто оцінка з боку незалежних державних структур, таких як етичні комісії; *внутрішній контроль*, тобто моніторинг керівниками структурних підрозділів судів; *громадський контроль*: суспільний нагляд; *самоконтроль*, тобто розвинена саморефлексія суддів). Таким чином, ця модель не лише сприяє підвищенню етичних стандартів суддівської діяльності, але й створює передумови для довіри суспільства до судової системи, забезпечуючи її ефективність та відповідність сучасним викликам.

Наголошено, що на становлення внутрішнього переконання судді під час судового розгляду впливає безліч факторів, зокрема, і внутрішніх психологічних. Констатовано, що одним із найпоширеніших та найнебезпечніших чинників є *явище стереотипізації*, яке виникає внаслідок соціальної природи судді як людини, частини соціуму. Для практичного розкриття даної проблематики обрано площину розгляду суддею кримінальних проваджень, у зв’язку з тим, що в такому провадженні особа обвинуваченого (підсудного) оцінюється судом нарівні з іншими обставинами справи та може мати неабияке значення для розміру призначеного покарання. В процесі дослідження проаналізовано значення явища стереотипу в контексті суспільства

та окремої людини, його негативний вплив на формування внутрішнього переконання судді щодо особи обвинуваченого (підсудного), обставин справи, оцінки доказів у кримінальному провадженні. Доведено наявність негативного впливу на внутрішнє переконання судді різних типів стереотипу відносно особи обвинуваченого (підсудного), а саме залежно від: гендеру, раси, національності, а також з огляду на об'єкт кримінального правопорушення. Зроблено висновок, що укорінений у свідомості судді стереотип може впливати на процес становлення внутрішнього переконання щодо особи обвинуваченого (підсудного), оцінки доказів у справі, що своєю чергою може вплинути як на винесення рішення щодо винуватості (невинуватості) особи, так і на визначення міри покарання тощо. Акцентовано, що така стереотипізація негативно впливає на рівень неупередженості судді та може спровокувати дискримінацію сторін у справі.

Ключові слова: правосуддя, справедливість, соціальна основа здійснення правосуддя, принципи правосуддя, принципи права, джерела права Європейського Союзу, міжнародно-правові стандарти, європейські стандарти, етична інфраструктура, морально-етичні компетентності, судова влада, судова реформа, суддя, статус судді, судова етика, професійна етика, незалежність суддів, доброчесність, неупередженість, нейтральність, дисциплінарна відповідальність судді, судовий розгляд, принцип змагальності, оцінка доказів, моральні виклики, стереотип, стереотипізація, стигматизація, гендерний стереотип, кримінальний процес, кримінальне провадження, дискримінація, експертиза, кримінальне правопорушення, припинення кримінальних правопорушень, запобігання кримінальним правопорушенням.

ABSTRACT

Barbash D. K. Criminal procedural and moral and ethical bases of administration of justice in criminal proceedings – *Qualification scientific work on the rights of a manuscript.*

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the speciality 081 'Law.' – National Aerospace University 'Kharkiv Aviation Institute', Kharkiv, 2025.

The dissertation is devoted to a thorough analysis and development of theoretical foundations, conceptual approaches and practical recommendations for the formation of moral and ethical foundations of the administration of justice in criminal proceedings. The study pays considerable attention to the analysis of theoretical and methodological approaches to the study of the moral and ethical foundations of judges' activities, in particular, the conceptual framework and categories used in this area are clarified.

The author develops a conceptual model of the moral and ethical foundations of the administration of justice in criminal proceedings, which contains strategic directions for the integration of ethical standards into the judicial system of Ukraine, ensuring its compliance with democratic principles and international standards of justice, including their structure and methods of their assessment. In addition, the thesis proposes a clear algorithm for the implementation of ethical standards through the stages of the management cycle, which will contribute to their sustainable implementation. The author also develops a conceptual model of the moral and ethical foundations of the administration of justice in criminal proceedings, which contains strategic directions for integrating ethical standards into the judicial system of Ukraine, ensuring its compliance with democratic principles and international standards of justice.

The dissertation study analyses the conceptual and categorical apparatus, within which a number of key concepts were revealed, in particular: ‘professional ethics’, ‘judicial ethics’, ‘professional honour’, ‘professional dignity’, ‘justice’, ‘responsibility’, ‘professionalism’, ‘reputation’. These categories serve as the theoretical basis for the study of the moral and ethical foundations of justice. Based on the analysis of theoretical and legal sources, the author offers her own definition of the concept *‘moral and ethical foundations of the administration of justice’*, which is understood as a category of professional judicial ethics reflecting the mission, values, principles, norms and standards of judicial conduct which are reflected both in certain codified documents and in the judge's personal guidelines and form an integral moral and ethical space for the administration of justice which ensures fairness and impartiality of judicial activity.

The study systematises international experience in the field of ethicalisation of the judiciary, and emphasises that the formation of the moral and ethical foundations of their activities in many countries began with the creation of an ethical code of conduct. These codes served not only as a set of rules, but also defined the standards by which judges are guided in their activities. Another important aspect was the establishment of specialised bodies responsible for compliance with ethical norms, which enhances transparency and accountability in the administration of justice. The author shows that one of the key priorities of reforming the judiciary in democratic states is to ensure the rule of law and universal human values, which become the basis for the formation of transparent, open and accountable governance. It is the integration of such values into the structure of the judiciary that helps to build public trust in state institutions and their effectiveness. The creation of new ethical regulatory institutions that implement the norms of integrity and ethical behaviour has become an integral part of judicial modernisation in many countries. Such mechanisms not only help to improve the efficiency of governance, but also create a positive image of the state based on respect for citizens and transparency in the work of the state apparatus. Considerable attention is paid to the current state of implementation of moral and ethical foundations in the practice of administration of justice in criminal proceedings, in particular, through sociological analysis of individual characteristics of judges in the context of public service.

The study emphasises the importance of the ethical infrastructure as a key element in the formation of the moral and ethical foundations of the court's activities. The ethical infrastructure consists of many mechanisms aimed at maintaining high standards of judicial behaviour and ensuring their integrity. The main elements of the ethical infrastructure include: *political support* – involves a high level of moral behaviour of senior leaders, the existence of political will to ensure ethical standards of administration of justice; *effective legislation* – includes codes of ethics, laws and other regulations that govern the standards of conduct of judges; *professional socialisation* – educational and awareness programmes for judges aimed at raising the level of knowledge and maintaining high ethical standards in professional activities. It is also emphasised that *appropriate working conditions* are the creation

of favourable conditions for the work of judges, minimising the impact of stress and external pressure on the performance of their professional duties. *Public control* is the active participation of the public in monitoring judges' compliance with ethical standards, which ensures transparency and increases public trust in the judiciary. Thus, the ethical infrastructure is a multi-level mechanism that integrates formal rules and informal practices to ensure moral and ethical standards in judicial activities. In addition, the author makes a comparative analysis of the Code of Judicial Ethics and the Bangalore Principles of Judicial Conduct, and the provisions of Article 69 of the Law of Ukraine ‘On the Judiciary and the Status of Judges’ regarding the compliance of candidates for the position of a judge with moral and ethical requirements, and notes similar approaches of certain European countries in this regard.

The dissertation summarises the current state of internalisation of the moral and ethical foundations of administration of justice in criminal proceedings on the basis of the author's sociological research. It is found that the key motivator of the respondents' activities is a patriotically oriented desire to serve the public good. The author emphasizes the growing role of moral and psychological methods of motivation, which include: self-respect and recognition of the authorship of work results; public recognition; moral satisfaction from the work performed and pride in the achievements of the team; career growth as an important incentive for the judicial service; involvement in competition commissions or working groups, which emphasizes the authority and importance of the employee, etc. It is stated that effective motivation of judges has a positive impact not only on the quality of their duties, but also on the public's trust and respect for the judiciary and the administration of justice. In addition, it helps to attract highly qualified personnel, ensures the stability of the judiciary, and improves their image.

The study defines the structure of moral and ethical competences of a judge, which includes knowledge, skills, abilities, personal qualities and values. The author proposes to divide these competences into two main groups: *basic competences* which a candidate should possess when entering the position of a judge, and *professional and ethical competences* which are formed and strengthened in the course of his/her professional activity. Particular attention is paid to the importance of

taking into account the basic competencies at the stage of candidate selection, since they ensure that the candidate meets the moral and ethical standards of the judicial profession. At the same time, it is emphasised that in the process of career advancement, it is necessary to take into account not only the initial level of competences, but also those acquired or improved in the course of professional practice. Implementation of such an approach to the assessment of moral and ethical competences contributes to: ensuring high ethical standards in the activities of judges; increasing public confidence in the judicial system; and enhancing the efficiency of the judiciary.

The study proposes a *conceptual model* for the formation of the moral and ethical foundations of the judiciary in Ukraine, which is based on the integration of the mission, values, principles, norms and standards of judicial conduct. The basis of the model is the mission of judicial activity – *serving the public good*, as well as key values such as human life and dignity, freedom, equality, justice, and respect for the individual. In addition, the model is based on the principles of the rule of law, humanism, professionalism, integrity, openness, transparency and personal responsibility. This model envisages the use of an ethical infrastructure that includes mechanisms for maintaining high standards of judicial behaviour. This concept is implemented throughout the entire cycle aimed at forming the moral and ethical foundations of justice. To implement this model in Ukraine, the following priority areas have been identified: 1) *legal regulation:* improvement of the Code of Judicial Ethics in line with the EU norms (for example, based on the proposed system of moral and ethical foundations of extrajudicial activities of judges, it is proposed to expand Section III of the Code of Judicial Ethics with additional provisions regulating extrajudicial behaviour of judges); 2) *creation of separate structural units:* introduction of the judicial ethics department at the central level, as well as special units or ethics specialists at the local level; 3) *development of organisational culture:* focus on the development of a culture of ethics in the judiciary. 4) *professional and ethical training:* organisation of continuous training of judges to improve their moral and ethical competences; 5) *motivation:* introduction of a system of moral and material incentives for judges; 6) *control and evaluation:* ensuring systematic control

over the level of moral and ethical competences (this includes: *external control*, i.e. assessment by independent state structures such as ethics commissions; *internal control,* i.e. monitoring by heads of structural units of courts; *public control*: public oversight; *self-control,* i.e. developed self-reflection of judges). Thus, this model not only contributes to raising the ethical standards of judicial activity, but also creates preconditions for public trust in the judicial system, ensuring its effectiveness and compliance with modern challenges.

The author emphasises that the formation of a judge's internal conviction during a trial is influenced by many factors, including internal psychological factors. It is stated that one of the most common and dangerous factors is the *phenomenon of stereotyping* which arises due to the social nature of a judge as a human being, a part of society. For the purpose of practical elucidation of this issue, the author chose the area of criminal proceedings considered by a judge, given that in such proceedings the personality of the accused (defendant) is assessed by the court along with other circumstances of the case and may be of great importance for the amount of punishment imposed. The study analyses the significance of the stereotype phenomenon in the context of society and an individual, and its negative impact on the formation of a judge's internal conviction regarding the personality of the accused (defendant), the circumstances of the case, and the assessment of evidence in criminal proceedings. The author proves that different types of stereotypes regarding the personality of the accused (defendant) have a negative impact on the judge's internal conviction, namely, depending on gender, race, nationality, and the object of the criminal offence. The author concludes that a stereotype ingrained in the judge's mind may affect the process of forming an internal conviction about the personality of the accused (defendant), and the assessment of evidence in the case, which in turn may affect both the decision on the guilt (innocence) of a person and the determination of the sentence, etc. It is emphasised that such stereotyping negatively affects the level of judicial impartiality and may provoke discrimination of the parties to a case.

Keywords: justice, fairness, social basis for the administration of justice, principles of justice, principles of law, sources of European Union law, international legal standards, European standards, ethical infrastructure, moral and ethical

competences, judiciary, judicial reform, judge, status of a judge, judicial ethics, professional ethics, independence of judges, integrity, impartiality, neutrality, disciplinary liability of a judge, trial, adversarial principle, evaluation of evidence, moral challenges, stereotype, stereotyping, stigmatisation, gender stereotype, criminal procedure, criminal proceedings, discrimination, expertise, criminal offence, suppression of criminal offences, prevention of criminal offences.

Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Барбаш Д. Правосуддя: його сутність, соціальна основа та втілення в правовій системі України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України.* 2024. № 1. С. 85–93. DOI: 10.34015/2523-4552.2024.1.10.

2. Барбаш Д. Етичний компас суддівства: моральні-етичні вимоги для суддів та кандидатів на зайняття посади судді в контексті відповідності Європейським стандартам. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2024. № 4. С. 114–123. DOI: 10.34015/2523-4552.2023.4.12.

3. Filipenko N., Barbash D. Formation of Inner Conviction when Evaluating an Expert Conclusion as a Source of Evidence in Criminal Proceedings by the Judge. *Archives of Criminology and Forensic Sciences.* 2022. № 6 (2). P. 85–102. DOI: https://doi.org/10.32353/acfs.6.2022.07.

4. Барбаш Д. Стереотип як перешкода правосуддю та його вплив на суддю під час розгляду кримінального провадження. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / Нац. наук. центр «Ін-т судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса», Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2023. Вип. 3 (32). С. 132–147. DOI: 10.32353/khrife.3.2023.08.

5. Barbash D. Conflict between morality and law in criminal proceedings: theoretical aspects and practical examples [Electronik resource]. *Socrates* / Rīga Stradiņš University. 2023. Vol. 27, № 1. P. 9–16. DOI: 10.25143/ socr.27.2023.3.09-16.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Барбаш Д. К. Проблематика визначення терміну моралі, як складової суспільних цінностей. *Філософія в аксіосфері глобалізуючого соціуму.* матеріали міжвузівського міського науково-практичного семінару, 17-18 листопада 2021 р. Харків: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харків, авіац. ін,-т». 2021. С. 52–55.

2. Барбаш Д. К. Підтримання високого рівня моралі як засіб запобігання корупції серед суддів. *Протидія організованій злочинності: проблеми теорії та*

практики : матеріали регіонального науково практичного семінару (м. Дніпро, 03 грудня 2021 р.). Дніпро : Дніпроп . держ. ун т внутр. справ. 2021. С. 23–26.

3. Барбаш Д К. Феномен стереотипу як невід'ємна частина суспільного мислення. *Філософія в аксіосфері глобалізуючого соціуму.* Матеріали міжвузівського міського науково-практичного семінару, 17 листопада 2022 р. Харків: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харків, авіац. ін,-т». 2022. С. 7–9.

4. Барбаш Д. Стереотип, його місце в злочинності та вплив на суддю під час розгляду кримінальних проваджень. *In: Omul, criminologia, ştiinţa,* Ed. Ediția a 2-a, 24 martie 2023, Chişinău. Chişinău: Institutul de științe penale și criminologie aplicată, 2023, Ediția a 2-a, Vol. 1, P. 760–762.

5. Барбаш Д. К. Гендерні стереотипи та їх вплив під час розгляду суддею криінальних справ. *The 10 th International scientific and practical conference "Science and technology: problems, prospects and innovations"(*July 6-8, 2023) CPN Publishing Group, Osaka, Japan. 2023. P. 229 – 234.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Barbash D. Video recording as evidence of violent crimes in a criminal proceeding and its negative impact on the judge during its investigation in trial. *Archives of Criminology and Forensic Sciences.* (2023). №7(1). P. 71–81. DOI: 10.32353/acfs.7.2023.05.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

абз.	– абзац
Висновок КРЄС № 3	– Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів
ГК України	– Господарський кодекс України
ГПК України	– Господарський процесуальний кодекс України
ГР доброчесності	– Громадська рада доброчесності
ЄС	– Європейський Союз
ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»	– Закон України «Про судоустрій і статус суддів»
КАС України	– Кодекс адміністративного судочинства України
КУпАП України	– Кодекс України про адміністративні правопорушення
КК України	– Кримінальний кодекс України
КПК України	– Кримінальний процесуальний кодекс України
Узагальнення практики	– Узагальнення практики з аналізу на відповідність критеріям професійної етики та доброчесності кандидатів на посади суддів Верховного Суду
ст.	– стаття
ч.	– частина
ЦПК України	– Цивільний процесуальний кодекс України

ЗМІСТ

ВСТУП……..…….19-32

РОЗДІЛ 1. ФІЛОСОФСЬКО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ ТА ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПРАВОСУДДЯ ЯК СОЦІАЛЬНОЇ ЦІННОСТІ ……...…33-69

1.1. Гносеологічні підвалини внутрішньої сутності правосуддя та її втілення в правовій системі України…….……...…..……33-43

1.2. Принципи та правові моделі правосуддя за законодавством Європейського Союзу ……..…43-58

1.3. Правові аспекти імплементації вимог законодавства Європейського Союзу в сфері здійснення правосуддя в національне законодавство.....…58-68

Висновки до розділу 1……...…68-69

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ ВИМОГИ ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ ……..……...…70-120

2.1. Вимоги стандартів країн Європейського Союзу до кандидатів на зайняття посади судді …….....…….…70-93

2.2. Забезпечення змагальності у судовому процесі за умови дотримання етичних основ взаємодії судді та сторін……..……93-107

2.3. Забезпечення верховенства права під час здійснення правосуддя шляхом дотримання принципів незалежності та неупередженості у позасудовій діяльності судді.....…107-119

Висновки до розділу 2…….....…….…119-120

РОЗДІЛ 3. ДОТРИМАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ОСНОВ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ……... 121-175

3.1. Вплив морально-етичних основ здійснення правосуддя на процес становлення внутрішнього переконання судді при оцінці доказів у кримінальних провадженнях….....121-143

3.2. Стереотипізація та способи подолання її впливу на суддю під час здійсненя правосуддя у кримінальних провадженнях……143-159

3.3. Заходи усунення конфлікту між мораллю і правом під час розгляду суддею кримінальних проваджень…….. 159-174

Висновки до розділу 3…….. 174-175

ВИСНОВКИ……..……176-191

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……..……..… 192-216

ДОДАТКИ……..……217-231

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Суспільство має високі очікування щодо суддів, надаючи великого значення їхній бездоганній чесності, неупередженості та високому професіоналізму. Моральні якості суддів і їхня самовідданість служінню суспільному благу безпосередньо впливають на довіру громадян до органів влади. Регулювання морально-етичної поведінки суддів і контроль за дотриманням ними високих морально-етичних стандартів є необхідними для підвищення якості їх роботи та ефективності правосуддя. Справедливість і доброчесність суддів є основою не тільки довіри до судової системи, але й стабільності державних інститутів, адже вони визначають, наскільки ефективно і справедливо реалізуються права і свободи громадян.

Сучасна стадія реформування судової системи України висунула на перший план питання дотримання доброчесності як ключового критерію для кандидатів на посаду судді та діючих суддів. Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» визначає, що будь-які прояви недоброчесної поведінки, зокрема витрати судді чи членів його сім'ї, що перевищують їхні задекларовані доходи, або виявлена невідповідність рівня життя задекларованим статкам, є вагомими підставами для притягнення до дисциплінарної відповідальності. У деяких випадках це може призвести до рекомендації щодо звільнення судді з посади через порушення присяги. Запровадження таких механізмів спрямоване на відновлення суспільної довіри до судової системи, яка протягом років зазнавала значної критики через корупцію та непрозорість. Забезпечення доброчесності суддів має також запобігти зловживанням владою, посилити підзвітність суддівського корпусу та гарантувати справедливість і рівність перед законом. Цей процес передбачає не лише оцінку фінансової прозорості суддів, а й аналіз їхньої професійної поведінки та дотримання етичних стандартів. Своєю чергою, ефективне впровадження цих норм сприятиме побудові судової системи, яка відповідає європейським стандартам правосуддя та забезпечує захист прав і свобод громадян у демократичній державі.

Слід зазначити, що наразі рівень довіри українського суспільства до національної системи судочинства є досить низьким, що окрім іншого зумовлено тотальною недовірою саме до суддівського корпусу. Відтак, враховуючи стрімке реформування судової гілки влади в контексті приведення її до європейських стандартів та довгоочікуваного розширення штату суддів, вкрай важливим є поглиблення дослідження проблематики морально-етичних основ здійснення правосуддя, яке охоплює як явище правосуддя та основи його здійснення в Україні та закордоном, так і морально-етичні основи діяльності судді, моральні виклики й конфлікти, які можуть поставати перед ним (нею) в процесі такої діяльності.

Особливості діяльності суддів, у тому числі й питання судівської етики, досліджували такі українські вчені, як Д. Аббасова [1], О. Бандурка [2], Ю. Барабаш [3], В. Вапнярчук, Г. Вітюк [4], А. Голубов, В. Городовенко [5], Ю. Грошевой, С. Давиденко, Н. Дроздович, С. Жуков [6, 7, 8], Ю. Констанкевич [9], Н. Логінова, С. Лукашевич, В. Марчак, Ю. Меліхова [10], О. Музичук [11], О. Овсяннікова, О. Овчаренко [12], В. Павликівський, С. Прилуцький [13], І. Самсін [14], Л. Скомороха, О. Стовба, Л. Тацій, В. Федорович [15], Н. Філіпенко, В. Шепітько, І. Шинкаренко та ін. Ними, зокрема, було піддано ґрунтовному аналізу морально-етичні вимоги до посади судді, дискреційні повноваження судді, судову культуру та етику, моральні категорії, та їх вплив на суддю тощо.

З огляду на певну наукову розробленість проблем теоретико-правових та морально-етичних основ здійснення правосуддя, було використано наукові праці іноземних вчених, таких як L. Sweeney, C. Haney, H. Kleider, S. Cusack, C. Ridgeway, D. Diekema, L. Nyquist, J. Spence, L. Ellison, V. Munro, B. McKimmie, M. Sunnafrank, N. Fontes, C. Jones, M. Kaplan та ін.

На дисертаційному рівні питання морально-етичних основ здійснення правосуддя розглянуті у роботі В. Федорович «Теоретичне обґрунтування механізму відповідальності судді за недоброчесну поведінку» (2015 р.) [15]. Але названа робота виконувалася ще до ухвалення нової редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у зв’язку з чим його положення не

враховують сучасної системи оцінювання доброчесності суддів. Розробці схожої тематики також присвячені роботи: С. Жукова «Адміністративно-правове забезпечення доброчесності суддів: проблеми теорії та практики» (2019 р.) [7]; Ю. Констанкевича «Морально-етичні критерії як конституційна умова формування органів публічної влади в Україні» (2021р.) [9]; Д. Аббасової «Правове забезпечення та реалізація етичних норм у кримінальному процесі України» (2023) [1]. Як бачимо, нечисленні спроби розкрити сутність етичних стандартів професійної діяльності суддівського корпусу є важливим, але наразі залишається недостатньо опрацьованим напрямом теорії кримінального права та процесу. Зокрема, існуючі наукові підходи та розробки в цій сфері потребують суттєвого вдосконалення і подальшого розвитку. Це пов’язано із тим, що професійна етика суддів є не лише теоретичною категорією, а й практичним інструментом забезпечення довіри суспільства до судової системи.

Проаналізувавши наукову літературу стало очевидно, що, попри значні напрацювання вчених у цій галузі, розкриття моральної сутності їхньої професійної діяльності та розробка ефективних технологій формування морально-етичних основ здійснення правосуддя потребують більш глибокого дослідження. Незважаючи на численні зусилля, які були зроблені для реформування суддівства, уповільнений темп змін та низький рівень довіри населення до державних органів значною мірою пов’язані з недостатньою увагою до морально-етичних аспектів їх діяльності. Усе це і визначило вибір проблемного поля для дисертаційного дослідження та його тему. Адже глибоке розуміння кримінально-процесуальних та морально-етичних основ здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях є ключем до підвищення рівня довіри та ефективності судової діяльності в нацональному кримінальному судочинстві.

Також важливим є систематичне впровадження навчальних програм для суддів, що охоплюють аспекти професійної етики, а також розробка механізмів моніторингу та оцінки дотримання етичних принципів. Це дозволить створити прозору систему, де судді будуть не лише відповідати нормам професійної поведінки, а й уникати потенційних конфліктів інтересів та недоброчесної

діяльності. Тому дослідження правових (зокрема кримінальних процесуальних) та морально-етичних основ здійснення правосуддя в Україні не втрачає своєї актуальності.

Комплексне дослідження включає правову природу правосуддя та його соціальну спрямованість, моральні основи здійснення правосуддя та дотримання суддівської етики. Окрім того, розкрито проблематику актуальних проблем не дотримання суддями морально-етичних основ здійснення своєї професійної діяльності та спричинені такими порушеннями наслідки для правосуддя. Також досліджено моральні категорії з якими суддя стикається в процесі своєї професійної діяльності та їх безпосередній вплив на оцінку ним (нею) доказів та прийняття рішення у справі.

Отримані результати дослідження сприятимуть удосконаленню освітнього процесу кандидатів на посаду судді, підвищення освіченості діючих суддів в питанні розуміння і реалізації морально-етичних основ своєї діяльності. Означене своєю чергою наблизить процес відправлення українського правосуддя до європейських стандартів та підвищить рівень довіри суспільства до національної судової системи.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження узгоджується з Пріоритетними напрямками фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права, встановленими Національною академією правових наук України. Окрім того тема відповідає Основним науковим напрямам та найважливішим проблемам фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2019-2023 роки, затвердженим постановою Президії Національної академії наук України від 30 січня 2019 року № 30, а саме підпункту 3.4.2.7 (Кримінальне право, кримінологія, судоустрій).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» 21 листопада 2021 року (протокол № 4, зі змінами протокол № 8 від 21 лютого 2024 року, зі змінами № 3 від 23 жовтня 2024 року).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дослідження — осмислення комплексу теоретичних та практичних правових питань, що стосуються проблематики здійснення правосуддя, наслідком якого є створення цілісного уявлення про кримінальні процесуальні та морально-етичні засади здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях. Зазначена мета досягається зокрема шляхом дослідження національного та іноземного досвіду реалізації своїх функцій судовою гілкою влади, виокремлення актуальних проблем та розробки рекомендацій щодо їх подолання.

Поставлена мета зумовила вирішення таких основних *завдань*:

1. Визначити гносеологічні підвалини пізнання внутрішньої сутності правосуддя та її втілення в правовій системі України;
2. Описати принципи та правові моделі правосуддя за законодавством Європейського Союзу;
3. Дослідити правові аспекти імплементації вимог законодавства Європейського Союзу в сфері здійснення правосуддя в національне законодавство;
4. Здійснити аналіз вимог Європейських стандартів до кандидатів на зайняття посади судді та розробити практичні рекомендації щодо їх ефективного застосування і Україні;
5. Охарактеризувати засади змагальності у судовому процесі у контексті дотримання етичних основ взаємодії судді та сторін;
6. Окреслити реалізацію принципу верховенства права під час здійснення правосуддя за умов дотримання принципів незалежності та неупередженості у позасудовій діяльності судді;
7. Дослідити вплив морально-етичних основ на процес становлення внутрішнього переконання судді при оцінці доказів у кримінальних провадженнях;
8. Комплексно осмислити причини та наслідки стереотипізації та способи подолання її впливу на суддю під час здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях;

9. Сформувати теоретичні засади усунення конфлікту між мораллю і правом під час проведення суддею судового розгляду у кримінальному провадженні;

10. Розробити рекомендації щодо розширення інституційної підтримки суддів з питання застосування суддями морально-етичних категорій у своїй професійній діяльності.

Об'єкт дослідження — ті суспільні відносини, які складають засади здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях.

Предмет дослідження — кримінальні процесуальні та морально-етичні основи здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях.

Методи дослідження. Зважаючи на особливості поставленої мети, методологічною основою дослідження є система загальнонаукових і спеціально-правових методів дослідження, серед яких основним методом дослідження став *діалектичний метод,* який застосовувався в процесі наукового пізнання у всіх розділах дисертаційного дослідження, що дало можливість розглянути досліджувані явища в розвитку та взаємозв'язку. Окрім цього під час вивчення чинних міжнародних та національних нормативно-правових актів та інших джерел використано й інші методи, серед яких найбільш вживаними є: *телеологічний (цільовий) метод*, *логіко-семантичний метод, порівняльно-правовий метод та метод тлумачення права*. *Телеологічний (цільовий) метод* разом із *логіко-семантичним методом* дозволили здійснити тлумачення правових норм через аналіз їх мети та розкриття цілей. За допомогою вказаних методів вдалося виділити, зокрема: визначення явища «правосуддя» в національному законодавстві, правові основи здійснення правосуддя, морально-етичні вимоги, які висуваються до суддів та кандидатів на зайняття посади судді в Україні, етичні основи взаємодії судді з учасниками судового процесу та ряд основних засад (принципів) судочинства, реалізація яких неможлива без дотримання суддею етичних норм і високих стандартів поведінки під час проведення судового засідання, етичні основи позасудової діяльності судді (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3). Одночасно під час аналізу нормативно-правових актів застосовувався *компаративістський*

(порівняльно-правовий) метод, який дозволив порівняти принципи здійснення правосуддя та вимоги щодо етичної поведінки судді, закріплені у чинних міжнародно-правових актах та національному законодавстві, виявити їх спільні риси та загальну спрямованість (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 2.3). Використання *історичного (історично-правового) методу* дозволило проаналізувати позитивні зміни сучасного національного законодавства, а саме статтю 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», в контексті висунення до кандидата на заняття посади судді морально-етичних вимог. Застосування *системно-структурного методу* сприяло формуванню системи правових основ здійснення правосуддя з огляду на його принципи, встановлення кореляції між окремими принципами всередині системи (підрозділ 1.2). Дослідження впливу дотримання суддею професійної етики у своїй професійній діяльності та приватному житті на суспільну думку стосовно інституту судочинства потребувало використання *соціологічного методу*, який дозволив встановити наявність такого впливу та зробити висновки щодо загальних настроїв суспільства щодо правосуддя в Україні (підрозділи 2.2, 2.3). Крім того, використаний *антропологічний метод*, дозволив здійснити дослідження із позиції окремої людини і її потреб, що дозволило дійти висновку про нагальну потребу українського соціуму в стійкій судовій системі. Збір емпіричних даних, а саме актуальної міжнародної та національної судової практики, практики притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів, висновків Громадської ради доброчесності щодо суддів вимагав застосування як *емпіричних підходів, так і теоретичного, метатеоретичного підходів*. Зокрема, було використано *контент-аналіз* з одночасним методом порівняння, які дозволили ефективно зібрати та вивчити рішення з відповідних реєстрів, зробити загальні висновки (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3). Внаслідок застосування *методу теоретико-правового моделювання* доведена необхідність внесення доповнень до Розділу ІІІ Кодексу суддівської етики щодо додаткових положень, які регулюють позасудову поведінку суддів, розроблено: рекомендації щодо розширення інституційного та методичного забезпечення суддів з питання застосування суддями категорій моралі у своїй професійній діяльності;

комплексний підхід задля розв'язання проблеми недотримання національними суддями етичних основ взаємодії зі сторонами судового процесу під час проведення судового засідання; програму освітнього курсу для суддів та кандидатів на зайняття посади судді з тематики «Кримінальні процесуальні та морально-етичні основи здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях» (підрозділи 2.2, 2.3, 3.3, додатки).

Застосування названих методів сприяло обґрунтованості й лаконічності наукових висновків і пропозицій цього наукового дослідження.

Інформаційну та нормативно-правову основу дисертаційного дослідження склали Конституція України, чинні процесуальні кодекси, інші закони та нормативно-правові акти України, нормативно-правові акти закордонних країн, джерела права Європейського Союзу, результати власного емпіричного дослідження та досліджень інших науковців, практика Громадської ради доброчесності, власний семирічний практичний досвід роботи у судовій системі України.

Теоретичну базу дослідження становлять праці з теорії і філософії права, кримінального процесуального права, основ суддівської етики, становлення внутрішнього переконання судді й оцінки доказів, тощо.

Емпіричну базу дослідження складають: дані Єдиного державного реєстру судових рішень України, а саме: постанови Пленуму Верховного Суду України, ухвали Конституційного Суду України, постанови Великої Палати Верховного Суду, постанови Верховного Суду, постанови та ухвали апеляційних судів України, ухвали загальних судів України; дані офіційного вебсайту Верховної Ради України, які містять рішення Європейського суду з прав людини (з офіційним перекладом українською); дані офіційного вебсайту Європейського суду з прав людини, які містять рішення Європейського суду з прав людини (мовою оригіналу); дані офіційного вебсайту Європейського Союзу, які містять рішення Суду Європейського Союзу; дані офіційного вебсайту Верховного суду Канади, які містять рішення Верховного суду Канади; дані офіційного вебсайту Вищої Ради правосуддя, які містять Рішення Вищої Ради правосуддя щодо притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності

за період з 2023 по вересень 2024 року (198 рішень); інформація Управління експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України щодо проведених судових експертиз та експертних досліджень за період 2023-2024 року.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших монографічних досліджень, у якому з використанням сучасних методів пізнання, урахуванням новітніх досягнень правової науки, здійснено комплексний аналіз теоретичних та практичних правових питань, що стосуються проблематики здійснення правосуддя, наслідком якого є створення цілісного уявлення про кримінальні процесуальні та морально-етичні засади здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях. У результаті проведеного дослідження сформовано низку нових наукових положень та висновків, запропонованих особисто здобувачем. Основні з них такі:

уперше:

- розроблено концептуальну модель морально-етичних основ здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях, яка містить стратегічні напрями інтеграції етичних стандартів до судової системи України, забезпечуючи її відповідність демократичним принципам і міжнародним стандартам правосуддя, що включає їх структуру і методику їх оцінювання. Основою моделі є місія суддівської діяльності — служіння суспільному благу, а також ключові цінності, такі як життя та гідність людини, свобода, рівність, справедливість, повага до особистості. Додатково модель ґрунтується на принципах верховенства права, законності, гуманізму, професіоналізму, доброчесності, відкритості, прозорості та персональної відповідальності. Ця модель передбачає застосування етичної інфраструктури, яка включає механізми підтримки високих стандартів поведінки суддів. Реалізація даної концепції відбувається протягом усього циклу, спрямованого на формування морально-етичних основ правосуддя. Для впровадження цієї моделі в Україні окреслено такі пріоритетні напрями: 1) правове регулювання. 2) створення окремих структурних підрозділів з питань етики; 3) розвиток організаційної культури; 4) професійно-етичне навчання; 5) мотивація; 6) контроль та

оцінювання рівня морально-етичних компетентностей. Таким чином, ця модель не лише сприяє підвищенню етичних стандартів суддівської діяльності, але й створює передумови для довіри суспільства до судової системи, забезпечуючи її ефективність та відповідність сучасним викликам.

- на основі аналізу теоретичних засад, правового регулювання та практичного розв'язання проблемних питань практичного функціонування суддів, наведено авторське визначення поняття «морально-етичні основи здійснення правосуддя», під яким розуміється категорія професійної суддівської етики, що відображає місію, цінності, принципи, норми та стандарти поведінки судді, які знаходять своє вираження як в певних кодифікованих документах, а також і в особистих орієнтирах судді та формують цілісний морально-етичний простір здійснення правосуддя, який забезпечує справедливість і неупередженість суддівської діяльності;

- визначено структуру морально-етичних компетентностей судді, що охоплює знання, вміння, навички, особисті якості та цінності. Було запропоновано поділити ці компетентності на дві основні групи: базові компетентності, якими кандидат повинен володіти при вступі на посаду судді, та професійно-етичні компетентності, які формуються та зміцнюються у процесі його професійної діяльності. Особливу увагу приділено важливості врахування базових компетентностей на етапі відбору кандидатів, оскільки саме вони забезпечують відповідність кандидата морально-етичним стандартам суддівської професії. Водночас підкреслено, що у процесі просування по службі необхідно враховувати не лише початковий рівень компетентностей, а й ті, що були набуті або вдосконалені в ході професійної практики. Впровадження такого підходу до оцінювання морально-етичних компетентностей сприяє: забезпеченню високих етичних стандартів у діяльності суддів; підвищенню довіри громадян до судової системи; посиленню ефективності роботи суддівського корпусу.

удосконалено:

- дефініції низки понять, які є засадничими для досліджуваної теми, зокрема: «морально-етичні основи здійснення правосуддя» «морально-етичні

компетентності судді», які сприяють здійсненню правосуддя, забезпечують реалізацію принципів демократичного та ефективного врядування, а також проявляються у результатах професійної діяльності. Окрім цього, уточнено зміст інших ключових термінів, пов’язаних із цією проблематикою;

- наукові підходи щодо розуміння явища стереотипу в контексті суспільства та окремої людини, його негативний вплив на формування внутрішнього переконання судді щодо особи обвинуваченого (підсудного), обставин справи, оцінки доказів у кримінальному провадженні. Доведено наявність негативного впливу на внутрішнє переконання судді різних типів стереотипу відносно особи обвинуваченого (підсудного), а саме залежно від: гендеру, раси, національності, з огляду на об’єкт кримінального правопорушення. Зроблено висновок, що укорінений у свідомості судді стереотип може впливати на процес становлення внутрішнього переконання щодо особи обвинуваченого (підсудного), оцінки доказів у справі, що своєю чергою може вплинути як на винесення рішення щодо винуватості (невинуватості) особи, так і на визначення міри покарання тощо. Акцентовано, що така стереотипізація негативно впливає на рівень неупередженості судді та може спровокувати дискримінацію сторін у справі.

- розуміння правових засад (принципів) здійснення правосуддя, шляхом підтвердження їх стійкого взаємозв’язку між собою. Зроблено висновок, що тільки дотримання усіх принципів правосуддя, забезпечує ухвалення законного, обґрунтованого і справедливого рішення у справі, дотримання прав та законних інтересів сторін під час його здійснення;

- систематизацію підходів до питань конфліктів між мораллю та правом у професійній діяльності судді на прикладі кримінального судочинства, шляхом формування висновку про основний конфлікт — моральний вибір між захистом інтересів потерпілої та уникнення надмірного покарання для обвинуваченого (підсудного), між користю від жорсткої кари як інструменту запобігання укоріненню відчуття вседозволеності у соціумі та майбутньою гіпотетичною шкодою для суспільства у разі невиправлення засудженого за допомогою призначеного покарання.

набули подальшого розвитку:

- питання міжнародного досвіду у сфері етизації суддівської служби, зокрема наголошено, що формування морально-етичних основ такої діяльності в багатьох країнах світу розпочиналося зі створення етичного кодексу поведінки, заснування спеціалізованих органів, відповідальних за дотримання етичних норм, формування прозорого, відкритого і підзвітного управління суддівською службою, створення нових інститутів етичного регулювання, які впроваджують норми доброчесності та етичної поведінки тощо.

- питання етичної інфраструктури як ключового елементу у формуванні морально-етичних основ діяльності суду, яка є багаторівневим механізмом, що інтегрує формальні правила та неформальні практики для забезпечення морально-етичних стандартів у судовій діяльності, до основних елементів якої віднесено: політичне сприяння; результативне; механізми звітності та нагляду; відповідні умови праці; громадський контроль.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дисертаційного дослідження мають теоретичну й практичну значущість, можуть бути використані в різних напрямках діяльності, серед яких:

- у науково-дослідній діяльності — для подальшого дослідження питань, пов’язаних із морально-етичними основами здійснення правосуддя;

- у нормотворчій діяльності — для удосконалення чинного процесуального законодавства України, інших нормативно-правових актів, присвячених морально-етичним вимогам до кандидатів на заняття посади судді та діючим суддям, його (її) діяльності (проєкт статей 22-24 Кодексу суддівської етики);

- у правозастосовній діяльності — для підвищення якості здійснення правосуддя в контексті дотримання морально-етичних основ, поліпшення рівня професійної комунікації між учасниками судового процесу та судом, підвищення рівня освіченості суддів в окремих питаннях морального складника їх діяльності (довідки про впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність Комінтернівського районного суду м.Харкова, Дзержинського районного суду м.Харкова, адвокатського бюро «Семенових»).

- в освітньому процесі — під час підготовки навчально-методичних матеріалів для проведення занять з дисципліни «Кримінальне процесуальне право» (акти впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»).

- у навчально-методичній діяльності — при підготовці проєктів курсів, навчальних і навчально-методичних посібників та інших матеріалів спрямованих на поглиблення знань кандидатів на зайняття посади судді та діючих суддів з проблематики морально-етичних основ здійснення правосуддя (проєкт програми освітнього курсу для суддів судів загальної юрисдикції «Кримінальні процесуальні та морально-етичні основи здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях»).

Апробація матеріалів дисертації. Результати виконаного дослідження оприлюднені дисертантом в якості доповідей на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях, науково-практичних семінарах таким чином: «Філософія в аксіосфері глобалізуючого соціуму. Матеріали міжвузівського міського науково-практичного семінару» (17-18 листопада 2021 р.), «Протидія організованій злочинності: проблеми теорії та практики : Матеріали регіонального науково практичного семінару» (03 грудня 2021 р.), «Omul, criminologia, ştiinţa» (24 березня 2023), «The 10 th International scientific and practical conference «Science and technology: problems, prospects and innovations» (6-8 червня 2023 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження, його висновки та пропозиції, відображені у одинадцяти наукових працях, зокрема у шести наукових статтях (з яких п’ять опублікованих у наукових виданнях України, включених МОН України до переліку наукових фахових видань із юридичних наук, одна — у закордонному фаховому науковому виданні), а також п’яти тезах наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації зумовлені поставленою метою і завданнями дослідження. Дисертаційне дослідження складається з анотації, переліку умовних позначень, змісту, вступу, трьох розділів, що містять дев’ять

підрозділів, висновків, списку використаних джерел (215 найменувань) та чотирьох додатків. Загальний обсяг дисертації становить 231 сторінки, з них основний текст — 191 сторінка, список використаних джерел — 25 сторінок, додатки — 15 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ФІЛОСОФСЬКО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ ТА ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПРАВОСУДДЯ ЯК СОЦІАЛЬНОЇ ЦІННОСТІ

1.1. Гносеологічні підвалини внутрішньої сутності правосуддя та її втілення в правовій системі України

Попри те, що термін «правосуддя» вельми поширений як серед правознавців, так і серед не спеціалістів галузі права, сучасне національне законодавство донині не має єдиного визначення цього явища. Разом з тим, вказаний факт не перешкоджає законодавцю повсякчас використовувати термін «правосуддя» під час складання нормативно-правових актів. На підтвердження вказаної тези, звернемося перш за все до норм Конституції України, яка хоча і містить однойменний розділ, однак з моменту її проголошення ніколи не мала чіткого визначення терміну «правосуддя» у своєму тексті. Одночасно в інших нормативно-правових актах законодавцем використаний різний підхід для означення змісту такого явища, що мало наслідком виникнення численних дискусій серед національних науковців, а також ряду складнощів серед суддів в питанні розуміння сутності правосуддя в процесі правозастосування.

Суд в процесі здійснення правосуддя виконує надзвичайно важливу функцію діяльності держави, відтак відсутність чіткого визначення терміна правосуддя у чинних нормативно-правових актах призводить до певної невизначеності його тлумачення та до відсутності єдиного розуміння його суті та правової природи. Вказане своєю чергою унеможливлює повноцінну реалізацію всього потенціалу судової гілки влади із задоволення потреб сучасного суспільства у захисті його порушених прав і законних інтересів.

Навпаки, введення спільного для усіх нормативно-правових актів визначення терміну «правосуддя» полегшить розуміння його правової природи, призначення та мети, що є надзвичайно важливим у контексті здійснення правосуддя судом, з урахуванням значного впливу результатів розгляду справи

на інтереси як держави та суспільства в цілому, так і окремих фізичних та юридичних осіб.

Дослідження проблематики сутності правосуддя здійснювали такі сучасні українські вчені, як Р. Бараннік, В. Бігун, В. Горбатенко, В. Маляренко [16], С. Тимченко та інші. Разом з тим, враховуючи актуальність проблеми відсутності визначення у сучасному національному законодавстві уніфікованого терміну «правосуддя», подальше дослідження в сутності та визначення терміну «правосуддя» є необхідним.

Розпочинаючи дослідження проблематики сутності правосуддя звертаємося до термінології, яку пропонують нам тлумачні словники української мови. Наприклад, тлумачний словник сучасної української мови містить декілька визначень терміну «правосуддя», а саме: «1….Суд, судова діяльність держави; юстиція. // Установи, які здійснюють судову діяльність держави. 2. Розгляд судових справ; судочинство. 3. Справедливий суд…» [17, с.1102].

Аналізуючи надане словником визначення, слід зазначити, що в ньому поєднано і суд з юстицією як самостійні явища, і принцип відправлення правосуддя у вигляді справедливого суду, і процесуальна діяльність судді з розгляду справ, що знаходяться у його (її) провадженні, і загальна судова діяльність держави, яка на наше переконання взагалі може бути позбавлена фактичних ознак здійснення правосуддя.

Крім того, в питанні ототожнення понять «правосуддя» і «судочинство» ми повністю підтримуємо позицію В. Бігуна, який вважає, що «…терміни правосуддя і судочинство є відмінними за специфічним змістом юридичними термінами. Їхнє вживання як синонімічних є недоцільним і має бути обумовленим. Розуміння суті правосуддя можна сформулювати так: функціональне розуміння правосуддя ототожнює його з судочинством, судовим розглядом справ, тоді як друге, змістовне розуміння, акцентує на внутрішніх характеристиках судової діяльності. Якщо перше акцентує на функціях та суб’єктному складі діяльності, то друге — на змісті судового процесу та його меті, зокрема справедливості…» [18, с. 25-26]. Відтак, на наше переконання

слід розрізняти такі поняття як «правосуддя» і «судочинство», зважаючи на їх правову природу.

Повертаючись до питання визначення терміну «правосуддя», слід зазначити, що тлумачний термінологічний словник з конституційного права містить вже більш стисле визначення вказаного терміну, а саме: «…форма державної діяльності, яка полягає в розгляді й вирішенні судами на основі права віднесених до їх компетенції справ…» [19, с.444].

Сучасна вітчизняна правова наука містить безліч поглядів щодо природи феномену правосуддя, разом з тим слід констатувати, що більшість науковців пов’язують визначення терміну «правосуддя» саме з процесуальною діяльністю суду.

Звертаючись до визначення терміну «правосуддя», який запропонував С. Тимченко, наголошуємо, що воно охоплює як процес здійснення правосуддя судом у різних формах судочинства, так і його результат, відтак «…правосуддя можна визначити як діяльність суду, здійснювану у формі цивільного, адміністративного, кримінального, господарського та конституційного судочинства, яка проходить у встановлених законом процесуальних формах в судових засіданнях за участю сторін та інших учасників процесу і полягає у встановленні фактичних обставин справи та з’ясуванні істини по розглянутій справі шляхом дослідження доказів та закінчується ухваленням рішення в справі…» [20, с. 25].

Р. Бараннік дотримується схожої думки щодо визначення природи явища правосуддя, також пов’язуючи його з формами судочинства, разом з тим, розширюючи запропонований С. Тимченком перелік конституційним процесом. Як результат, вчений пропонує власне визначення терміну «правосуддя»: «… правосуддя — це діяльність судових органів по розгляду і вирішенню у судових засіданнях при дотриманні процесуальної форми цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних та конституційних справ…» [21, с. 42].

Аналізуючи норми чинного законодавства, зауважуємо, що перш за все Конституція України тлумачить правосуддя в двох сенсах: як діяльність виключно судів, суддів та присяжних з виконання покладених на них державою

функцій (ст.ст.124, 127 Конституції України) та як окрему систему, всередині якої утворюються органи та установи (ст. 131 Конституції України) [22].

Аналогічне розуміння сутності правосуддя також міститься і у Законі України «Про судоустрій і статус суддів», а саме: в аспекті діяльності — ч. 2 ст. 1, ч. 1 ст. 2, ст. 5-6 та інш. Закону України «Про судоустрій і статус суддів»; в аспекті системи — п.п.5, 16 ч. 1 ст. 151, ч. 1 ст. 104, ч. 1 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [23].

Крім того, проведений аналіз норм чинних процесуальних кодексів дав змогу встановити, що останні не містять посилання на правосуддя в контексті системи, однак розуміють його виключно як процес, що вбачається зі змісту: ст. 30 Кримінального процесуального кодексу України [24], ст. 5, ч. 2 ст. 34, ст. 317 Цивільного процесуального кодексу України [25], ст.ст. 5, 7 Господарського процесуального кодексу України [26], ч. 6 ст. 40 Кодексу адміністративного судочинства України [27].

Окрему увагу слід звернути на положення розділу XVIII Кримінального Кодексу України, який присвячений кримінальним правопорушенням проти правосуддя. За результатами проведеного аналізу означеного розділу виділяємо таку класифікацію злочинів за їх об’єктами: злочини, які посягають на конституційні принципи діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду (зокрема, ст.ст. 371, 372, 374-376 КК України); злочини, які посягають на життя, здоров’я, особисту безпеку, власність суддів, народних засідателів, присяжних та інших учасників судочинства (ст.ст. 377-379, 398-400 КК України); злочини, які посягають на відносини, що забезпечують одержання достовірних доказів та істинних висновків у справі (ст.ст. 373, 383-386 КК України); злочини, які посягають на відносини, що забезпечують своєчасне розкриття та присічення злочинних посягань (ст.ст. 380-381, 387, 395-396 КК України), злочини, які посягають на відносини, що забезпечують належне виконання рішень, вироків, ухвал, постанов суду і призначеного ним покарання (ст.ст. 382, 388-394 КК України) [28].

Таким чином, сучасне національне законодавство не містить уніфікованого визначення терміну «правосуддя», характеризуючи його у різних

джерелах як діяльність судів, суддів та присяжних з виконання покладених на них функцій, або навіть як окрему систему. Одночасно, у Кримінальному кодексі Україні, попри те, що злочинам проти правосуддя присвячений місткий розділ, саме поняття «правосуддя» не розкривається. Означене додатково підтверджує необхідність закріплення у чинних нормативно-правових актах уніфікованого визначення такого терміну задля досягнення єдності у його розумінні та застосуванні.

Слід зазначити, що ми не обмежені лише законодавчою базою, відтак доцільним є звернення до сучасної судової практики. Виділимо при цьому Ухвалу Конституційного Суду України від 14.10.1997 року у справі №016/1241-97, в якій наведено більш звичне для розуміння визначення терміну «правосуддя», викладене таким чином: «…правосуддя це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ…» [29].

Враховуючи проблему відсутності єдиного уніфікованого визначення терміну «правосуддя» у чинному національному законодавстві, констатуємо, що вказана прогалина у законодавстві повинна бути вирішена з урахуванням очікувань суспільства відносно ефективності, неупередженості та справедливості здійснення правосуддя судовою системою. Відтак необхідно враховувати саме соціальну основу правосуддя, яку можна схарактеризувати як систему соціальних цінностей і вимог, на яких базується явище правосуддя. До таких соціальних цінностей і вимог пропонуємо віднести: доступ до правосуддя, верховенство права, захист порушених прав і свобод, незалежність та неупередженість суду, рівність перед законом і судом, недискримінація. Означені соціальні цінності тотожні загальним основам (принципам) правосуддя, відтак їх дотримання зумовлює підвищення загального рівня довіри суспільства до держави в особі національної системи правосуддя, що своєю чергою також є основою її стабільного функціонування та подальшого розвитку.

У цьому контексті слід звернутися до позиції Н. Хоми, яка у своїй монографії присвяченій моделям соціальної держави, дійшла висновку, що

завдання соціальної політики неможливо розв'язати, не поставивши в центр уваги людину, не забезпечивши умов для її належного розвитку і самореалізації. Досвід країн Європи свідчить, що демократичні перетворення в державі неможливі, якщо вони не мають духовних вимірів, орієнтованих на обов'язкове врахування приватних інтересів людини й громадянина, їх гармонізацію із суспільними інтересами [30, с. 425].

Конституція України проголошує Україну суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою (ст. 1 Конституції України). Одночасно, відповідно до положень статті 3 означеного закону, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [22].

Таким чином, загальна соціальна спрямованість української державної діяльності закріпленої у чинному законодавстві наділяє стійкою соціальною спрямованістю і саме правосуддя, що знаходить відображення у його завданні — встановленні, здійсненні чи захисті порушеного права [31, с.89]. Попри варіативність означених завдань, мета кримінального процесу є незмінною — справедливе вирішення кримінально-правового конфлікту, що виник у результаті вчинення кримінального правопорушення. Досягнення зазначеної мети є неможливим без достатнього рівня організації процесу відправлення правосуддя, у зв'язку з чим, законодавцю необхідно відображати у чинному законодавстві такі умови здійснення правосуддя, що забезпечують ефективне вирішення кримінально-правового конфлікту та реалізацію поставлених перед кримінальним процесом завдань за результатами розгляду справи у суді [32, с.6-7].

Розглядаючи явище правосуддя з огляду на його соціальну спрямованість, досить цікавою видається позиція В. Горбатенка, який під час дослідження явища справедливості під соціально-правовим кутом розрізняє три її основні види, одночасно характеризуючи правосуддя як відплатну справедливість. Тлумачення правосуддя як правової відплати передбачає рівний підхід до всіх

членів суспільства. «…Справедливість покарання вимагає дотримання таких принципів: застосування певних процедур тільки до осіб, визнаних винними у скоєнні правопорушення; залежності міри покарання від ступеня його тяжкості; призначення за одне правопорушення лише одного юридичного покарання, яке не принижує людської гідності; невідворотності настання юридичної відповідальності…» [33, с.151].

Слід зазначити, що прикладом реалізації в чинному законодавстві принципу справедливості покарання є, зокрема, ч. 2 ст. 65 Кримінального кодексу України, яка містить критерії обрання призначуваного покарання, враховуючи дискреційний характер санкцій статей Кримінального кодексу України, а саме: особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень. Більш суворий вид покарання з-поміж передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та запобігання вчиненню нею нових кримінальних правопорушень [28].

Про неухильне дотримання приписів вказаної статті Кримінального кодексу України неодноразово зазначав і Пленум Верховного Суду України, наголошуючи, що тільки таким чином «реалізуються принципи законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання» [34].

Відтак означеною статтею закріплено принцип індивідуалізації покарання, що своєю чергою полягає у врахуванні під час призначення міри покарання не тільки встановлених обставин кримінальної справи, а й особи обвинуваченого (підсудного). Призначення співмірного покарання у такому випадку нерідко має безпосередній вплив на процес виправлення засудженого та профілактики вчиненню ним нових кримінальних правопорушень в майбутньому. Одночасно саме по собі покарання не має на меті завдання фізичних страждань або приниження людської гідності (ч. 3 ст. 50 КК України) [35, с.11].

В цьому контексті слід погодитись із думкою В. Горбатенка, який зазначає, що «…справедливе покарання справляє не тільки правовий, а й моральний вплив на суспільство і є важливим чинником профілактики правопорушень. Відсутність або послаблення справедливості у практиці застосування покарань може мати надзвичайно негативні наслідки для соціуму…» [33, с.151].

Також розмірковуючи над соціальною спрямованістю правосуддя неможливо не згадати введену у 1996 році тодішню новелу — змагальну модель правосуддя, окремі аспекти діяльності суду з урахуванням даного принципу будуть розглянуті нами у другому розділі цієї наукової праці. Зараз же обмежимося посиланням, що вказана концепція обумовлює виконання судом ролі незалежного арбітра, з одночасним покладенням обов'язку доказування на сторони судового процесу. Вказані зміни у процесі здійснення правосуддя стали основною численних наукових дискусій під час яких вчені висловлювали свої побоювання щодо створення реалій, коли звичайні громадяни внаслідок своєї юридичної необізнаності або нестачі коштів для звернення за професійною правничою допомогою, будуть позбавлені можливості ефективної реалізації своїх процесуальних прав.

Дійсно, неналежне користування сторонами своїми процесуальними правами, як то надання доказів чи пояснень до суду, заявлення клопотань може значною мірою вплинути на результат вирішення окремої справи в суді. Так, Верховний Суд у своїй практиці неодноразово звертав увагу, що «…відсутність порушеного права чи невідповідність обраного позивачем способу його захисту способам, визначеним законодавством, встановлюється при розгляді справи по суті та є підставою для прийняття судом рішення про відмову в позові…». Вказана правова позиція є сталою, та викладена, зокрема, у постановах Верховного Суду від 12 червня 2018 року у справі № 826/4406/16 [36], від 15 серпня 2019 року у справі №1340/4630/18 [37], від 23 грудня 2019 року у справі № 712/3842/17 [38], від 27 лютого 2020 року у справі № 500/477/15-а [39].

У кримінальному провадженні, обрання стороною неналежного способу захисту під час заявлення клопотань тягне за собою відмову у їх задоволенні,

що зокрема підтверджується актуальною судовою практикою. Так, ухвалою Центрального районного суду міста Миколаєва від 07 червня 2018 року у справі № 490/1240/18 (провадження № 1-кп/490/94/2018) відмовлено у задоволенні клопотання прокурора про направлення обвинувального акту до апеляційного суду Миколаївської області для визначення підсудності у зв'язку із обранням ним неналежного способу захисту прав у процесі. У своїй ухвалі суд вказав, що «…порядок дій сторін у справі у разі наявності в них сумнівів у неупередженості суду (про що, власно, йдеться у клопотанні), є прямо врегульованим діючим кримінальним процесуальним законом; відповідно до прямих вказівок у статті 75 КПК України за таких обставин сторона кримінального провадження, зокрема — прокурор — має заявити відвід відповідному судді, але — не порушувати клопотання про передачу справи до іншого суду…» [40]. Також наводимо і інші приклади судової практики, якою відмовлено у задоволенні заявлених у кримінальних провадженнях клопотань з підстав обрання заявником неналежного способу захисту: ухвала Оболонського районного суду міста Києва від 20 вересня 2022 року у справі № 756/8010/22 (провадження № 1-кс/756/1352/22), якою відмовлено у задоволенні клопотання про повернення незаконно та тимчасового вилученого майна, у кримінальному провадженні з підстав обрання заявником неналежного способу захисту [41]; ухвала Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області від 23 березня 2023 року у справі № 348/1042/20 (провадження №1-в/348/12/23), якою відмовлено у задоволенні клопотання/заяви про скасування постанови про відкриття виконавчого провадження у зв'язку із обранням заявником неналежного способу захисту [42].

Таким чином, судова практика містить значну кількість прикладів, коли обрання стороною кримінального провадження неналежного способу захисту мало наслідком відмову у задоволенні клопотання.

Попри те, що принцип змагальності судового процесу покладає на суддів певні обмеження, їх діяльність не втрачає своєї соціальної спрямованості в контексті встановлення, здійснення чи захисту порушеного права з метою вирішення кримінально-правового конфлікту. На підтвердження такої тези

наводимо повсякчас застосований національними суддями принцип «*jura novit curia*» (*«суд знає закони»*), який є доречним, коли позивач обґрунтовує свої вимоги певними обставинами, однак помилково посилається на норми права, які не підлягають застосуванню у наведених ним правовідносинах.

Вказаний принцип полягає в тому, що: 1) суд знає право; 2) суд самостійно здійснює пошук правових норм щодо спору безвідносно до посилання сторін; 3) суд самостійно застосовує право до фактичних обставин спору (*da mihi factum, dabo tibi jus*).

Таким чином, активна роль суду в судовому процесі проявляється, зокрема, у самостійній кваліфікації судом правової природи відносин між сторонами, виборі й застосуванні до спірних правовідносин відповідних норм права, повного і всебічного з`ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Вказана правова позиція є сталою й узгоджується з правовими висновками Великої Палати Верховного Суду, викладеним, зокрема, у постановах: від 04.12.2019 у справі №917/1739/17 (провадження №12-161гс19) [43], від 08.06.2021 року у справі № 662/397/15-ц (провадження №14-20цс21) [44].

Разом з тим, застосування судом принципу *«jura novit curia» «суд знає закони»)* не є безмежним, адже зміна ним правової кваліфікації позову без чітких на те підстав може мати наслідком порушення права на справедливий суд, адже суперечить, зокрема, вимогам статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо: справедливості судового провадження; принципу змагальності судового процесу.

Таким чином, принцип *«jura novit curia»*, з одного боку, підлягає безумовному застосуванню: суд зобов`язаний застосувати правильні норми права, перекваліфікувавши позов, незалежно від посилань позивача. З іншого боку, перекваліфіковуючи позов за цим принципом, суд може порушити право на справедливий суд як щодо відповідача, так і щодо позивача. У таких умовах слід зважати на принцип змагальності та рівності сторін, адже не можна

позбавляти права на аргументування своєї позиції в умовах нової кваліфікації [45].

Незважаючи на те, що принцип *«jura novit curia» («суд знає закони»)* знайшов більше відображення у судовій практиці з розгляду цивільних та господарських справ, він також використовується суддями під час розгляду кримінальних проваджень. Так, в окремій думці судді Вищого антикорупційного суду до ухвали від 28 січня 2020 року у справі №760/9083/19 про відмову в задоволенні заяв про відвід, суддя вважав помилковим застосування іншими суддями із колегії суддів у цій справі правила *da mihi factum, dabo tibi ius («дайте мені факти, а я дам вам закон»)* під час оцінивши заперечення сторони захисту, розцінивши їх в якості заяви про відвід [46]. Також в окремій думці судді Центрального районного суду міста Миколаєва від 14 жовтня 2024 року у справі № 485/1417/19 (провадження № 1-кп/490/261/2020), суддя, зокрема, посилаючись на принцип *«jura novit curia» («суд знає закони»)* вважав, що у задоволенні вимог потерпілого про відшкодування моральної шкоди слід відмовити [47].

Окремо зазначаємо, що за результатами проведеного в рамках дисертаційного дослідження інтерв'ювання суддів встановлено широке використання ними принципу *«jura novit curia»* у своїй професійній діяльності, що додатково підтверджує соціальну спрямованість українського правосуддя.

1.2. Принципи та правові моделі правосуддя за законодавством Європейського Союзу

Досліджуючи проблематику правових засад (принципів) здійснення правосуддя, слід зазначити, що вони тісно пов'язані із загальними принципами права.

Наводячи класифікацію принципів, ми звертаємося до позиції В. Комарова та співавторів, які розрізняють організаційно-функціональні принципи та функціональні. До групи організаційно-функціональних принципів належать принципи здійснення правосуддя тільки судом на засадах рівності громадян перед законом і судом; незалежності суддів і підкорення їх

тільки закону; одноособового та колегіального розгляду цивільних справ; державної мови судочинства; гласності. До групи функціональних — принципи законності; диспозитивності; змагальності; публічності та судового керівництва; процесуальної рівноправності сторін; трьох інстанційності та забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду; усності; безпосередності; обов'язковості рішень суду [48, с.124].

Окрім того, слід зазначити, що сучасна юридична література містить безліч класифікацій принципів права як в контексті окремої держави, так і на рівні міжнародного права. Так, О. Снігерьов та Н. Філіпенко, розкриваючи вказане поняття вважають, що «… основними принципами є: законність; рівність суб'єктів координаційної діяльності у визначенні проблемних питань щодо протидії злочинності та корупції, розроблянні пропозицій щодо заходів, спрямованих на їх подолання; самостійність кожного суб'єкта під час реалізації узгоджених рішень; відповідальність керівників органів у межах їхньої компетенції за якісне та своєчасне виконання узгоджених заходів; гласність щодо проведення координаційних заходів, оприлюднення результатів проведеної роботи у засобах масової інформації в межах, які не суперечать вимогам законодавства про захист прав, свобод людини і громадянина, державної та іншої таємниці…» [49, с.202].

На думку же В. Бараняка, до принципів організаційного забезпечення правоохоронної та правозастосовної діяльності, належать: «… принцип законності, який полягає у тому, що взаємодія судді чи слідчого з експертом повинна будуватися на чіткій правовій регламентації та проводитися відповідно до компетенції кожного з них; принцип цілеспрямованості, який полягає у тому, що цілями взаємодії, наприклад, можуть бути як успішне здійснення окремої слідчої дії (наприклад, проведення допиту у присутності й за участю експерта), так і отримання інформації (наприклад, у вигляді нових матеріалів, необхідних для надання висновку), а у кінцевому результаті — розслідування протиправного посягання; принцип рольової диференціації; принцип узгодженості…» [50, с.218].

Здійснивши аналіз фахової літератури, погоджуємося із класифікацією А. Колодія, який включає принципи правосуддя до ланки правоохоронних принципів поряд із принципом юридичної відповідальності [51, с.44].

Такий підхід якнайкраще відображає правову природу та головне завдання правосуддя, що полягає у захисті порушеного права та охоронюваного законом інтересу особи, яка звернулася за таким захистом до суду. Принципи правосуддя, у розрізі судової системи Європейського Союзу становлять певну правову основу, яка забезпечує уніфікацію правових норм систем різних держав-членів Союзу, забезпечуючи однакове тлумачення, та заповнюючи певні прогалини у законодавстві.

Проблемні питання правових засад (принципів) відправлення правосуддя в Європейському Союзі аналізували, зокрема, такі вітчизняні вчені: В. Бринцев[52], В. Комаров, І. Назаров[53], В. Опришко [54], О. Саленко[55], К. Смирнова, О. Федькович, Н. Філіпенко та іноземні науковці: A. Jose & K. Lenaerts [56], L. Pech [57], T. Tridimas [58] та ін. Водночас враховуючи численність нормативних джерел та відсутність єдиної уніфікованої класифікації, дослідження засад (принципів) здійснення правосуддя в Європейському Союзі, його принципів не втрачає актуальності, з метою поліпшення ефективності під час реалізації та досягненні цілей системи правосуддя.

Досліджуючи принципи права ЄС, перш за все звертаємося до джерел, де такі принципи закріплені. На сьогодні існує безліч класифікацій системи джерел права ЄС, що зумовлено складністю, неоднорідністю та динамічністю самої системи.

Так, K. Lenaerts пропонує таку класифікацію джерел права ЄС: установчі договори, нормативні акти установ, загальні принципи права, які сформовані прецедентною практикою Суду ЄС [59, с. 665].

Вказана класифікація, на наше переконання є досить обмеженою, відтак ми погоджуємося з думкою вітчизняної науковиці К. Смирнової, яка наводить більш широку класифікацію системи джерел права ЄС, до якої входять: «… установчі угоди та документи, прирівняні до них; нормативні акти, ухвалені

компетентними структурами Євросоюзу, а також створені під час їх діяльності; загальні принципи права, що є спільними для конституційного і кримінального права держав — членів Євросоюзу; принципи права Євросоюзу, що були розвинуті та розтлумачені Судом ЄС; правові акти, ухвалені в рамках другої і третьої опор Євросоюзу; міжнародні угоди з третіми країнами і міжнародними організаціями та акти органів співробітництва, створених на базі таких угод.…» [60, с. 6].

Здійснивши аналіз нормативної бази, констатуємо закріплення принципів правосуддя ЄС у численних нормативно-правових актах, серед яких досі немає єдиного універсального, з вичерпним переліком уніфікованих норм. У зв'язку з чим, наводимо власну класифікацію джерел права ЄС які містять принципи правосуддя:

- Первинне законодавство (договори ЄС): Договір про заснування Європейського економічного співтовариства (1957) (Treaty establishing the European Economic Community, EEC Treaty, Римський договір) [61], Договір про Європейський Союз (Treaty on European Union, TEU, Маастрихтський договір) [62], Амстердамський договір про внесення змін до Договору про Європейський Союз, договорів про заснування Європейських Співтовариств і деяких суміжних актів (1997) (Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, Амстердамський договір) [63], Хартія основних прав Європейського Союзу (2000) (Charter of Fundamental Rights of the European Union) [64], Ніццький договір про внесення змін до Договору про Європейський Союз, договорів про заснування Європейських Співтовариств і деяких суміжних актів (2001) (Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, Ніццький договір) [65], Лісабонський договір про внесення змін до Договору про Європейський Союз і до Договору про заснування Європейського Співтовариства (2007) (Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, Лісабонський договір) [66] та ін.

- Вторинне законодавство Європейського Союзу: директиви, резолюції, серед яких: Директива Європейського Парламенту та Ради 2013/32/ЄС від 26 червня 2013 року про спільні процедури надання та скасування міжнародного захисту [67], Директива Європейського Парламенту та Ради 2013/48/ЄС від 22 жовтня 2013 року про право на доступ до адвоката під час кримінального провадження та провадження за європейським ордером на арешт, а також про право на отримання інформування третьої сторони про позбавлення волі, а також спілкуватися з третіми особами та консульськими органами під час позбавлення волі [68], Директива Ради Європейського Союзу 2000/43/ЄС від 29 червня 2000 року про впровадження принципу рівного ставлення до осіб незалежно від расового чи етнічного походження та інш [69], Резолюція Європейського Парламенту 90/C 157/01 від 17 червня 1988 року про боротьбу з расизмом та ксенофобією [70] та ін.

- Міжнародні договори: Європейська конвенція з прав людини (1950) (Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms) [71] та ін.

- Прецедентне право: судова практика Суду Європейського Союзу.

За результатами системного аналізу наведених вище джерел права, виділено такі основні принципи здійснення правосуддя в Європейському Союзі: верховенство права, доступ до правосуддя, справедливість судового розгляду, незалежність та неупередженість суддів, рівність перед законом, недискримінація, ефективний судовий захист, прозорість судового процесу, субсидіарність. Означений перелік не є вичерпним, невказані ж принципи слугуватимуть об’єктом подальших наукових досліджень.

Із запропонованого нами переліку принципів вбачається їх тісна кореляція між собою, що також підтверджується будовою структури статей нормативно-правових актів, в яких вони закріплені, а саме синтез декількох принципів в одній статті. Відтак, викладення результатів здійсненого аналізу виконано шляхом поєднанням взаємопов’язаних принципів правосуддя, де цього вимагає змістовне навантаження матеріалу.

Верховенство права.

Зазначимо, що принцип верховенства права закріплений перш за все у Преамбулі Хартії основних прав Європейського Союзу, відповідно до якої Європейський Союз базується на принципах демократії та верховенства права [64].

Наступне джерело, а саме Договір про Європейський Союз містить одночасно два посилання на верховенство права в контексті: підґрунтя діяльності Союзу (Стаття 2 Розділу I Договору про Європейський Союз) та принципу діяльності Союзу на міжнародній арені (стаття 21(1) Розділу V Договору про Європейський Союз) [62].

Щодо Преамбули Європейської конвенції з прав людини, то вона закріплює принцип свободи та верховенства права як спільної спадщини європейських держав на рівні із політичними традиціями та ідеалами [71].

Здійснивши аналіз прецедентного права в частині закріплення та реалізації принципу верховенства права, виділимо правову позицію Суду Європейського Союзу, що міститься у справі «Les Verts v European Parliament» (294/83), в якій Суд ЄС підтвердив, що Європейський Союз є співтовариством, заснованим на верховенстві права, де його інституції, включаючи сам Суд, зобов'язані діяти в межах повноважень, наданих їм засновницькими договорами, одночасно зазначивши, що «…Європейське економічне співтовариство є співтовариством, заснованим на верховенстві права, оскільки ні його держави-члени, ні його інститути не можуть уникнути розгляду питання про те, чи відповідають прийняті ними заходи основній конституційній хартії — договору…» [Тут і надалі переклад українською автора.— *Прим. Авт.*] [72].

Також дійсно важливою в цьому контексті є справа «Internationale Handelsgesellschaft mbH v. Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel» (1970) (11-70) в якій компанія «Internationale Handelsgesellschaft» оскаржила рішення німецької влади. Оскаржувані дії були вчинені з урахуванням регламенту Європейського економічного співтовариства, щодо імпорту зерна, відтак позивач стверджував, що використані регламенти порушували його економічні права та принципи, закріплені в Основному законі (конституції) Німеччини. Суд у своєму рішенні вказав, що «…право, що випливає з договору,

який є незалежним джерелом права, не може через свою природу бути скасовувати нормами національного права, як би воно не було сформульоване, без втрати свого характеру права співтовариства і без того, щоб правова основа самого співтовариства не була поставлена під сумнів…» [73], таким чином наголосивши на принципі верховенства права ЄС над національним правом держав-членів, у зв'язку з чим регламенти та інші акти Європейського Союзу мають пріоритет навіть над конституційними нормами держав-членів.

Справедливість судового розгляду, незалежність та неупередженість суддів.

Щодо принципу справедливості, що він закріплений, зокрема у статті 47 Розділу VI Хартії основних прав Європейського Союзу таким чином: «… кожен має право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, попередньо встановленим законом…» [64].

Одночасно частина 1 статті 6 Європейської конвенції з прав людини містить схожу за своїм змістом правову норму: «…кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом…». Таким чином закріплюється право людини на справедливий суд та принцип незалежності та неупередженості суддів [71].

Також, стаття 10 Загальної декларації прав людини окрім іншого містить вимогу проведення судового розгляду «… з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом…», [74] а ч. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права закріплює право будь-якої особи при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його права та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий розгляд справи незалежним і безстороннім судом [75].

Також незалежність як принцип правосуддя закріплений у ст.ст. 1-2 Великої хартії суддів (основні принципи) (2010). Так, зі змісту статті 2 Хартії

вбачається, що незалежність і неупередженість суду визнаються важливими передумовами для здійснення правосуддя [76].

Зазначаємо, що принцип незалежності знайшов своє відображення не тільки в контексті судового розгляду, а і як критерій щодо кандидатів на посаду судді, що вбачається з положень статті 19 Розділу III Договору про Європейський Союз, відповідно до якої: «…Судді та генеральні адвокати Суду та судді Загального суду обираються з-поміж осіб, чия незалежність не викликає сумнівів…» [62].

Щодо практики Суду Європейського Союзу, то він у своїх рішеннях неодноразово звертав увагу на необхідність здійснення правосуддя незалежним та неупередженим судом, актуальним прикладом чого є правова позиція викладена у справі «Associação Sindical dos Juízes Portugueses v Tribunal de Contas» (C-64/16), де розглянуто питання важливості незалежності національних судів. Суд у своєму рішенні вказав, що: «… концепція незалежності передбачає, зокрема, що відповідний орган виконує свої судові функції цілком автономно, не підпорядковуючись будь-яким ієрархічним обмеженням і не підпорядковуючись будь-якому іншому органу, не отримуючи наказів чи вказівок з будь-якого джерела, і що таким чином він є захищений від зовнішнього втручання чи тиску, здатного зашкодити незалежному судженню його членів і вплинути на їхні рішення…» [77].

Доступ до правосуддя та ефективний судовий захист.

Слід зазначити, що доступ до правосуддя за своєю правовою природою є основоположним правом, яке гарантує будь-якій особі право звернення за захистом свого порушеного права чи охоронюваного законом інтересу до суду. Проте, якщо таке звернення одночасно не буде забезпечене належним, ефективним судовим захистом, права і свободи особи, яка звернулася до суду можуть залишитися без захисту, а її право на захист — нереалізованим.

Таким чином забезпечення доступу до правосуддя нерозривно пов’язане саме з принципом ефективного способу захисту, відтак вбачається цілком доречним викладення норми статті 47 Розділу VI Хартії основних прав Європейського Союзу в контексті закріплення не тільки принципу доступу до

правосуддя: «кожен має право на справедливий і публічний розгляд справи», «кожен повинен мати можливість отримати консультацію, захист і інтерес», а й ефективного способу захисту: «кожен, чиї права і свободи, гарантовані законодавством Союзу, порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в суді». Крім того, вказана стаття також закріплює необхідність надання правничої допомоги для забезпечення ефективного доступу до правосуддя [64].

Тотожні положення закріплені й у статті 9 Міжнародного пакті про громадянські і політичні права, відповідно до частини четвертої якої: «… кожному, хто позбавлений волі внаслідок арешту чи тримання під вартою, належить право на розгляд його справи у суді, щоб цей суд міг невідкладно винести постанову щодо законності його затримання і розпорядитися про його звільнення, якщо затримання є незаконним…». Відтак, вказана норма закріплює не тільки принцип доступу до правосуддя, а й ефективного судового захисту, що окрім іншого полягає у швидкому здійсненні правосуддя, а отже і захисті прав особи [75].

Стаття 13 Європейської конвенції з прав людини також унормовує право на ефективний спосіб правового захисту, таким чином: «…кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження…» [71].

Продовжуючи дослідження джерел закріплення принципів доступу до правосуддя та ефективного судового захисту наводимо деякі значущі директиви Європейського Парламенту та Ради, а саме:

Директива 2013/32/ЄС про спільні процедури надання та позбавлення міжнародного захисту включає положення про право на ефективний засіб правового захисту в процедурах надання притулку [67].

Директива 2004/38/ЄС про право громадян Союзу та членів їх сімей на вільне пересування та проживання на території держав-членів включає положення про право на ефективний засіб правового захисту у випадках відмови у видачі, анулювання або відмови у продовженні дозволу на проживання [78].

Директива 2013/48/ЄС про право на доступ до адвоката у кримінальних провадженнях та європейських ордерах на арешт містить положення статті 12 присвяченій засобам правового захисту, яка вимагає від держав-членів забезпечення для підозрюваних чи обвинувачених осіб у кримінальному провадженні, а також запитуваних осіб у провадженнях за європейським ордером на арешт ефективного засобу правового захисту згідно з національним законодавством у разі порушення прав згідно з цією Директивою [68].

Таким чином, зі змісту наведених норм вбачається, що вельми важливим положенням діяльності європейської судової системи є необхідність дотримання під час спільної діяльності не лише законодавчо визначених принципів (незалежності судової гілки влади), але й морально-етичного складника, що має забезпечити належну якість співпраці, адже відсутність взаємоповаги може спричинити конфлікт між ними, що, своєю чергою, може призвести до нехтування основоположними принципами законності та дотримання прав і свобод людини й громадянина [79]. Таку наукову позицію підтримує, зокрема, й О. Федькович, констатуючи посилення «…у сучасних умовах відповідальності держави в питаннях забезпечення доступності правосуддя, незалежності та неупередженості суду, правоохоронних і правозастосовних органів, його ефективності та справедливості й обґрунтовує пріоритетність їх наближення до системи правосуддя. У підґрунті української правової політики, зазначає науковець, повинна лежати ідея цілісного ставлення до системи юстиції як у функціональному, так і в організаційному аспектах, що передбачає наближення одне до одного професій судді, прокурора, слідчого й експерта під час уніфікації критеріїв до відбору кадрів, їх підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації; створення умов для «переливу» кадрів з однієї юридичної професії до іншої за умови єдності кадрової ідеології…» [80, с.5].

Щодо прецедентного права, то вкрай важливою справою в розрізі проголошення необхідності забезпечення права на доступ до суду і забезпечення ефективного способу захисту є справа «Unión de Pequeños Agricultores v. Council» (C-50/00 P). У вказаній справі Суд сформував правову

позицію, в якій закріпив, що доступ до суду та ефективний судовий захист є основними правами, захищеними правопорядком Європейського Союзу. Так, зі змісту рішення суду вбачається, що: «…Особи мають право на ефективний судовий захист прав, які вони отримують із правового порядку Співтовариства, і право на такий захист є одним із загальних принципів права, що випливає з конституційних традицій, спільних для держав-членів. Це право також було закріплено в статтях 6 і 13 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод…» [81].

Рівність перед законом та недискримінація.

Принцип рівності перед законом закріплений у ст. 20 Розділу III Хартії основних прав Європейського Союзу та має таке чітке визначення «Всі рівні перед законом» [64].

Крім того, вказаний принцип також знайшов своє відображення у статті 7 Загальної декларації прав людини [74] та частини 1 статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, відповідно до якої «…всі особи є рівними перед судами і трибуналами…» [75].

Принципу ж недискримінації присвячено декілька положень різних джерел, зокрема ст. 21 Розділу III Хартії основних прав Європейського Союзу забороняє будь-яку дискримінацію за будь-якою ознакою, такою як стать, раса, колір шкіри, етнічне чи соціальне походження, генетичні особливості, мова, релігія чи переконання, політичні чи будь-які інші переконання, належність до національної меншини, майновий стан, народження, інвалідність, вік або сексуальна орієнтація [64].

Щодо Договору про функціонування Європейського Союзу, то визначальними в питанні закріплення недопущення проявів дискримінації є дві статті, а саме: ст. 18 (колишня ст. 12 ДЄС), норми якої містять заборону дискримінації за ознакою національності у межах застосування Договорів, та ст. 19 (колишня ст. 13 ДЄС), яка закріплює вжиття заходів боротьби з дискримінацією за ознаками статі, релігії чи переконань, віку чи сексуальної орієнтації, інвалідністю, расовим чи етнічним походженням [82].

Стаття 14 Європейської конвенції з прав людини розглядає принцип заборони дискримінації з погляду забезпечення реалізації прав та свобод, закріплених цією Конвенцією. Вказане користування правами повинно забезпечуватись з уникненням проявів дискримінації за будь-якою ознакою — раси, статі, кольору шкіри, релігії, мови, національного чи соціального походження, політичних чи інших переконань, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою [71].

Хартія основних прав Європейського Союзу містить принцип недискримінації у ст. 21 розділу III присвяченому рівності, а саме частина перша ст. 21 забороняє будь-яку дискримінацію за будь-якою ознакою, а частина друга — за ознакою національності (у межах сфери застосування Договорів і без шкоди будь-якому з їх конкретних положень) [64].

Також доцільним буде навести перелік Директив Ради Європейського Союзу та Європейського Парламенту та Ради, які безпосередньо стосуються закріпленню принципу недискримінації, а саме:

Директива 2000/78/ЄС про встановлення загальної системи рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності [83];

Директива 2000/43/ЄС про запровадження принципу рівного ставлення до осіб незалежно від расового або етнічного походження [69];

Директива 2006/54/ЄС про реалізацію принципу рівних можливостей та рівного ставлення до чоловіків і жінок у питаннях працевлаштування та професійної діяльності (перевидання) [84];

Директива 2004/113/ЄС про запровадження принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок у доступі до товарів та послуг і наданні товарів та послуг [85].

Крім того, в контексті закріплення принципу рівності перед законом та недискримінації, доцільно виділити Резолюцію Європейського Парламенту 90/C 157/01 від 17 червня 1988 року про боротьбу з расизмом та ксенофобією [70].

Вдаючись до судової практики, яка містить правову позицію щодо питання забезпечення рівності та заборони дискримінації, звертаємо увагу на

рішення у справі «P v S and Cornwall County Council» (C-13/94), відповідно до якого рівність перед законом і заборона дискримінації є основоположними принципами ЄС. Спір у вказаній справі стосувався проблематики тлумачення положень Директиви Ради 76/207/ ЄЕС від 9 лютого 1976 р. про реалізацію принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок щодо доступу до роботи, професійної підготовки та просування по службі, а також умов праці (ОВ 1976 р. L 39, с. 40, надалі «директива»). За текстом рішення суд вказав, що «… Застосування принципу рівного ставлення до умов праці, включаючи умови звільнення, означає, що чоловікам і жінкам гарантуються однакові умови без дискримінації за ознакою статі», одночасно зазначаючи, що сама директива є просто вираженням у відповідній сфері принципу рівності, який є одним із фундаментальних принципів права Співтовариства…» [86].

Публічність судового процесу.

Щодо закріплення принципу прозорості судового процесу, слід перш за все навести положення ч. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини відповідно до якої: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи…» (виділено нами — прим.Авт.). Також означена стаття закріплює вимогу публічного проголошення судового рішення та містить перелік підстав, за яких преса та публіка можуть бути недопущенні до зали судових засідань протягом всього судового розгляду або його частини, до яких віднесено: в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або — тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, — коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя [71].

Тотожну за своїм змістом норму містить частина 1 статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, відповідно до якої «… кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред’явленого йому, або при визначенні його права та обов’язків у будь-якому цивільному процесі на публічний розгляд справи…». Також закріплено правило

публічності будь-якої судової постанови в кримінальній або цивільній справі. Одночасно вказана стаття містить виключення з цих правил [75].

Окрім цього, вимогу «прилюдного розгляду судової справи» закріплено й у положеннях статті 10 Загальної декларації прав людини [74].

Попри те, що у Хартії основних прав Європейського Союзу прямо не закріплено принцип публічності судового процесу, проте положеннями статті 42 Хартії унормовано право доступу до документів, відповідно до якого «…будь-який громадянин Союзу, а також будь-яка фізична чи юридична особа, яка проживає або має свій зареєстрований офіс у державі-члені, має право доступу до документів установ, органів, офісів і агентств Союзу, незалежно від їх носія…». Враховуючи, що суд є також установою Союзу, вважаємо, що означений принцип цілком можливо застосувати і до системи правосуддя в площині доступу сторін судового процесу до матеріалів справи та процесуальних рішень суду, а також доступу громадськості до текстів рішень, з урахуванням обмежень, встановлених законодавством в цій частині [64].

Також вважаємо за доцільне звернути увагу на норми статті 15 Договору про функціонування Європейського Союзу (колишня стаття 255 ДЄС), якою закріплена вимога до установ, органів, офісів та агентств Союзу щодо здійснення свого функціонування якомога відкрито, доступу до документів установ, органів, офісів та агентств Союзу, незалежно від їх носія. Окрім іншого, кожна інституція, орган, офіс або агенція забезпечує прозорість своїх процедур і розробляє у своїх власних правилах конкретні положення щодо доступу до своїх документів відповідно до правил, згаданих у другому абзаці [82].

Щодо актуальної судової практики ЄСПЛ у питанні забезпечення публічності судового процесу, слід навести справу «K.H. AND OTHERS v. SLOVAKIA» (№ 32881/04), в якій наголошено на важливості доступу осіб до документів в площині забезпечення справедливого судового розгляду. Зі змісту рішення вбачається, що під час розгляду справи позивачі стверджували, що проста можливість ознайомитися з файлами та зробити рукописні витяги з них не забезпечили їм ефективного доступу до документів щодо їхнього здоров’я. З

цього питання Суд у своєму рішенні зазначив, що: «…Оригінали протоколів містили інформацію, яку заявники вважали важливою з погляду їх моральної та фізичної цілісності. Зокрема, заявники побоювалися, що вони зазнали втручання, яке вплинуло на їхній репродуктивний статус. Записи міститимуть не лише інформацію про будь-яке таке втручання, а й те, чи дали заявники згоду на нього та за яких обставин. Надрукована або рукописна розшифровка записів не могла вірогідно відобразити особливості оригіналу записів, на яких, у деяких випадках, стояли підписи заявників. Завдяки фотокопіям записів заявники зможуть не лише створити основу для цивільного позову, але й продемонструвати своїм сім'ям і громадам, де це доречно, що їхнє безпліддя не було результатом будь-яких навмисних дій з їхнього боку…». Одночасно Суд зробив такий правовий висновок: «…право на доступ до суду є невід'ємним аспектом гарантій, закріплених у статті 6. Воно забезпечує кожному право на звернення до суду з позовом щодо його цивільних прав та обов'язків. Якщо доступ особи обмежений або в силу закону, або фактично, Суд перевірить, чи накладене обмеження порушило суть права і, зокрема, чи переслідувало воно законну мету та, чи було розумне співвідношення пропорційності між використані засоби та мету, яку потрібно досягти (див. рішення у справі «Ашингдейн проти Сполученого Королівства» від 28 травня 1985 р., § 57, серія А, № 93)»…» [87].

Окрім іншого Суд прийняв аргумент заявників про те, що вони перебували в стані певної невизначеності щодо стану власного здоров'я та репродуктивного статусу після завершення лікування у двох лікарнях і що отримання певних доказів, зокрема у формі фотокопій, було важливим задля оцінки позиції в їхніх справах, з урахуванням ефективного звернення до суду щодо будь-яких недоліків у процесі їх лікування [87].

Субсидіарність

Слід зазначити, що закріплений у ст. 5(3) Договору про Європейський Союз (колишня ст. 5 ДЄС) принцип субсидіарності регулює діяльність Європейського Союзу в цілому таким чином: «…у сферах, які не належать до його виключної компетенції, Союз діятиме лише тоді й настільки, наскільки

цілі запропонованих дій не можуть бути достатньо досягнуті державами-членами на центральному рівні або на регіональному та місцевому рівнях, але, зважаючи на масштаби чи наслідки запропонованих заходів, краще досягти на рівні Союзу.

Інституції Союзу застосовують принцип субсидіарності, як це викладено в Протоколі про застосування принципів субсидіарності та пропорційності. Національні парламенти забезпечують дотримання принципу субсидіарності відповідно до процедури, встановленої в цьому Протоколі…» [62].

Одночасно положеннями статті 1 Протоколу (№ 2) до Договору про Європейський Союз про застосування принципів субсидіарності та пропорційності, на кожну установу покладений обов'язок забезпечення постійного дотримання принципів субсидіарності та пропорційності, як це викладено у статті 5 Договору про Європейський Союз. Окрім іншого, означена стаття містить відповідні норми, щодо механізмів контролю за дотриманням принципу субсидіарності [62].

Звертаючись до судової системи Європейського Союзу, констатуємо, що принцип субсидіарності чітко прослідковується у юрисдикції Європейського суду з прав людини, що вбачається, зокрема, із положень статті 35 (1) Європейської конвенції з прав людини, відповідно до якої Суд може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби правового захисту, згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права, і впродовж чотирьох місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні [71].

1.3. Правові аспекти імплементації вимог законодавства Європейського Союзу в сфері здійснення правосуддя в національне законодавство.

Дослідження правових засад (принципів) здійснення правосуддя, результати якого викладені у цій науковій праці, значно виходять за межі досвіду Європейського Союзу в контексті закріплення, реалізації й захисту принципів правосуддя.

Проведений аналіз правових засад (принципів) здійснення правосуддя в Європейському Союзі, його принципів, кореляції між ними та причинно-наслідкового зв'язку у разі порушення, сприяв кращому розумінню їх стійкої системи та розкриттю правової природи вказаних засад.

Викладені у минулому підрозділі результати, стали основою для продовження здійснення системного аналізу даної проблематики, однак у площині національного законодавства на відповідність закріплених у чинних нормативно-правових актах положень європейському досвіду. Результати такого дослідження може значно прискорити інтегрування європейських цінностей та стандартів в українську судову систему та поліпшити ефективність їх реалізації в процесі здійснення правосуддя.

Розпочинаючи викладення отриманих результатів, перш за все слід звернутися до Конституції України, як Основного Закону, відповідно до статті 9 якої «…чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України…» [22].

Враховуючи означене положення, констатуємо, що всі зазначені нами у попередньому підрозділі джерела первинного (договори Європейського Союзу) і вторинного законодавства ЄС (регламенти, директиви) є обов'язковими лише для держав-членів Європейського Союзу, якою Україна на час проведення даного дослідження не є. На наше переконання, закріплені у вказаних документах положення, в яких відображені правові основи здійснення правосуддя, хоч і не є частиною національного законодавства, однак враховувалися національним законодавцем в процесі реформування пов'язаного із євроінтеграцією нашої держави.

Одночасно слід зазначити, що тим не менш Україною 17 липня 1997 року ратифіковано Європейську конвенцію з прав людини (1950) (Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms) [71], у зв'язку з чим вона з огляду на положення ст. 9 Конституції України стала частиною національного законодавства. Ратифікація вказаного міжнародного договору прискорило процес імплементації європейських цінностей пов'язаних із захистом прав

людини та основних свобод, що окрім іншого знайшло своє відображення у формуванні системи принципів правосуддя в національному законодавстві. Крім того, ратифікація Конвенції зобов'язала українську судову систему враховувати прецедентну практику Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ), яка серед іншого містить певні правові позиції щодо захисту та реалізації принципів правосуддя.

Таким чином, подальший виклад результатів проведеного дослідження виконаний з урахуванням викладеної у минулому підрозділі системи таким чином: верховенство права, справедливість судового розгляду, незалежність та неупередженість суддів, доступ до правосуддя та ефективний судовий захист, рівність перед законом та недискримінація, публічність судового процесу. Одночасно, з метою встановлення наявності в чинному українському процесуальному законодавстві уніфікованої моделі закріплення принципів правосуддя, дослідження не обмежується нормами кримінального процесуального права та враховує процесуальне законодавство інших галузей, у зв'язку з чим також наведено відповідні норми інших чинних процесуальних кодексів України (ЦПК України, ГПК України, КАС України, КУпАП).

Верховенство права.

Закріплений у Преамбулах Хартії основних прав Європейського Союзу [64] та Європейської конвенції з прав людини [71], статті 2 Розділу I та статті 21(1) Розділу V Договору про Європейський Союз [62] принцип верховенства права знайшов своє відображення у таких нормах чинного національного законодавства, як: статті 8 Конституції України [22], статтях 2, 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [23]. Щодо кримінального судочинства, принцип верховенства права закріплений у статтях 7, 8 КПК України [24]. Одночасно зазначаємо, що аналогічна норма також міститься і в інших національних процесуальних кодексах (ст.ст. 2, 10 ЦПК України [25], ст.ст. 2, 11 ГПК України [26], ст.ст. 2, 6 КАС України [27].

Також відповідно до положень статей 5,6 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» [23], правосуддя здійснюється відповідно до визначених законом процедур, а судді відправляють правосуддя на основі Конституції та законів

України. Відповідно до статті 9 КПК України законність є загальною засадою кримінального провадження [24]. Також вказана засада притаманна і іншим галузям судочинства та закріплена наступним чином: у ч. 2 ст. 10 ЦПК України [25], у ч. 2 ст. 11 ГПК України [26], ч. 1 ст. 7 КАС України [27], та ст. 7 КУпАП [88].

Слід зазначити, що М. Цвік та ін. наголошують на необхідності усвідомлення розбіжностей між принципом законності і принципом верховенства права, закріпленим вітчизняним законодавцем у чинних нормативно-правових актах. Так, законність є вимогою для суб'єктів владних повноважень неухильного додержання законів і підзаконних нормативно-правових актів. Одночасно принцип верховенства права виходить за межі принципу законності, поглиблюючи його у контексті пошуку «органічного», «ідеального» змісту права [89, с.518]

Слід зазначити, що у Доповіді Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська Комісія) щодо верховенства права, схваленої на її 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25-26 березня 2011 р.) законність визначена як елемент верховенства права [90].

Здійснивши аналіз актуальної національної судової практики, яка міститься в режимі вільного доступу в Єдиному державному реєстрі судових рішень [91], зазначаємо, що Верховним Судом, як і судами інших інстанцій широко застосовується правова позиція відносно реалізації засади законності, яка міститься у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Україна-Тюмень» проти України» від 22.02.2008 за заявою №22603/02, а саме: «… принцип законності вимагає від держави створювати такі судові процедури, які б забезпечували необхідні процесуальні гарантії та дозволяли судовим органам ефективно та справедливо вирішувати майнові спори та забезпечити право особи на «мирне володіння майном»…» [92]. Прикладом такого застосування національними судами практики ЄСПЛ можна навести постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 20.11.2018 у справі №910/4722/16 [93].

Окрім цього, постановою від 22.05.2018 у справі №237/1459/17 Верховний Суд сформував правовий висновок відносно застосування судами апеляційної інстанції вимог ст. 9 КПК, яка розкриває засаду законності у кримінальному провадженні, при розв'язанні питання про відкриття апеляційного провадження у кримінальних провадженнях [94].

Справедливість судового розгляду, незалежність та неупередженість суддів.

Відображені у ст. 47 Розділу VI Хартії основних прав Європейського Союзу [64], ч. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини [71], ст. 10 Загальної декларації прав людини [74], ч. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [75], ст.ст. 1-2 Великої хартії суддів (основні принципи) [76], ст. 19 Розділу III Договору про Європейський Союз [62] принципи справедливості судового розгляду, незалежності та неупередженості суддів під час судового розгляду закріплені у нормах чинного національного законодавства таким чином:

- принцип справедливого судового розгляду — статті 2, 7, частина 7 статті 56 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» [23], частина 1 статті 21 КПК України [24], а також в інших галузях права: стаття 2 ЦПК України [25], ГПК України [26], КАС України [27],

- незалежність та неупередженість суддів — статті 126, 129 Конституції України [22], статті 1, 6, 7, 48 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» [23], частина 2 статті 23 КПК України [24], а також в інших галузях права: стаття 2, частина 5 статті 12 ЦПК України [25], стаття 2, частина 5 статті 13 ГПК України [26], стаття 2 КАС України [27], статті 2, 21, частина 6 статті 22 КУпАП [88].

Крім того, у своїй постанові від 25.03.2019 у справі №1806/2-1093/2011 Верховний Суд сформував таку правову позицію щодо реалізації принципу справедливого судового розгляду: «…Справедливість судового розгляду повинна знаходити свою реалізацію, у тому числі у здійсненні судом правосуддя без формального підходу до розгляду кожної конкретної справи…» [95]. Крім того, Верховний Суд наголосив на важливості дотримання принципу справедливості судового розгляду під час розгляду судових справ,

адже його реалізація є гарантією можливості для сторони, незалежно від рівня її фахової підготовки забезпечити захист своїх інтересів [95].

Окрім того, за результатами проведеного аналізу актуальної національної судової практики, встановлено, що серед позицій ЄСПЛ, на які посилаються у своїх рішеннях українські судді, найбільш поширеною є справа «Олександр Волков проти України» (№ 21722/11), в якій підкреслено необхідність незалежності судової влади та захисту прав людини, одночасно визнавши порушення права на незалежний і неупереджений суд [96].

Окремо слід зазначити, що принципи незалежності і безсторонності судів не є тотожними за своїм змістом, разом з тим нерозривно пов'язані між собою. Як слушно зазначає К. Легких «…залежний суд не може бути безстороннім, так само як незалежний суд бути упередженим…». Також науковець притримується думки, що справедливість судового розгляду є певним показником реалізації принципів незалежності і безсторонності, коли судді мають змогу безсторонньо відправляти правосуддя не перебуваючи під будь-яким впливом: внутрішнім чи зовнішнім [97, с.166]

Доступ до правосуддя та ефективний судовий захист.

Закріплені у ст. 47 Розділу VI Хартії основних прав Європейського Союзу [64], ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [75], ст. 13 Європейської конвенції з прав людини [71] та Директивах Європейського Парламенту та Ради: 2013/32/ЄС [67], 2004/38/ЄС [78], 2013/48/ЄС [68] принципи доступу правосуддя та ефективного судового захисту відображені, перш за все у положеннях Конституції України наступним чином: стаття 8 — гарантує звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України; стаття 32 присвячена судовому захисту щодо спростування недостовірної інформації; стаття 55 — закріплює право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб тощо [22].

Одночасно Закон України «Про судоустрій і статус суддів» закріплює принцип доступу до правосуддя у статті 8, згідно з положеннями якої ніхто не

може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до юрисдикції якого вона віднесена процесуальним законом [23]. У кримінальному судочинстві принцип доступу до правосуддя міститься у ст. 21 КПК України [24]. В інших процесуальних кодексах України вказаний принцип закріплений наступним чином: стаття 4 ЦПК України [25] та ГПК України [26], стаття 5 КАС України [27].

Ефективність же судового захисту закріплена пункті 4 частини 1 статті 34 Кримінального процесуального кодексу України [24]. Щодо інших процесуальних кодексів України, то ефективність судового захисту означена як мета цивільного, господарського та адміністративного судочинства (ст. 2 ЦПК України [25], ст. 2 ГПК України [26], ст. 2 КАС України [27]).

Дослідивши національну судову практику, констатуємо, що у переважній більшості, власні правові позиції Верховного Суду формуються з урахуванням актуальної практики Європейського суду з прав людини. В якості прикладу наводимо постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 18.10.2018 у справі №910/11965/16 [98], в якій колегією суддів використано правову позицію ЄСПЛ викладену у рішенні від 27.04.2004 у справі «Ромашов проти України» (заява №67534/01), якою гарантується «… кожному право на звернення до суду або арбітражу з позовом…». Окрім того, у своєму рішенні ЄСПЛ визначив , право на доступ до суду «…було б ілюзорним, якби правова система договірної держави допускала, щоб остаточне судове рішення, яке має обов’язкову силу, не виконувалося на шкоду одній зі сторін…» [99].

Відтак Європейський суд з прав людини у своєму рішенні виклав правовий висновок, відповідно якого проголошення доступу до судового органу та права на судове провадження без забезпечення виконання судового рішення суперечить принципу верховенства права, що своєю чергою, на наше переконання, є прикладом кореляції окремих принципів правосуддя між собою, за умов недотримання одного із них існує реальна загроза порушення і іншого пов’язаного принципу.

Рівність перед законом та недискримінація.

Відображені у статтях 20-21 Розділу III Хартії основних прав Європейського Союзу [64], статті 7 Загальної декларації прав людини [74], частини 1 статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [75], статтях 18 (колишня стаття 12 ДЄС) та 19 (колишня стаття 13 ДЄС) Договору про функціонування Європейського Союзу [82], статті 14 Європейської конвенції з прав людини [71], Директивах Ради Європейського Союзу та Європейського Парламенту та Ради: 2000/78/ЄС [83], 2000/43/ЄС [69], 2006/54/ЄС [84] 2004/113/ЄС [85], Резолюції Європейського Парламенту: 90/С 157/01 [70] принципи рівності перед законом та недискримінації закріплені в національному законодавстві таким чином:

Принцип рівності у правах та перед законом, містять положення статей 21, 24, 52 Конституції України [22]. Окрім цього, чинні нормативні акти закріплюють принцип рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом в якості основної засади судочинства, а саме: п. 1 ч. 1 ст. 129 Конституції України [22] та п. 3 ч. 1 ст. 7 КПК України [24]. Щодо інших галузей права, принцип рівності у правах та перед законом закріплений наступним чином: у п. 2 ч. 3 ст. 2, ст. 6 ЦПК України [25], п. 2 ч. 3 ст. 2, ст. 7 ГПК України [26], п. 7 ч. 2, ст. 2, п. 2 ч. 3 ст. 2, ч. 1 ст. 8 КАС України [27].

Щодо принципу недопущення дискримінації, то він знайшов своє відображення у ст. 10 КПК України [24], а також інших національних процесуальних кодексах (ст. 6 ЦПК України [25], ст. 7 ГПК України [26], ч. 2. ст. 8 КАС України [27]).

Слід зазначити, що Закону України «Про судоустрій і статус суддів», містить декілька посилань на принцип рівності перед законом та недопущення дискримінації, закріплені таким чином: частина 2 статті 7 — гарантує право іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб на судовий захист нарівні із громадянами та юридичними особами України; стаття 9 — закріплює рівність учасників судового процесу перед законом і судом як засаду правосуддя в Україні. Крім того, означена стаття забороняє дискримінацію з будь-яких ознак, одночасно зобов’язуючи суд створити такі умови, які гарантують рівність учасникам судового процесу [23].

Окрему увагу у національному законодавстві приділено питанню забезпечення рівності прав громадян під час судового процесу з урахуванням мовної ознаки. Вказане знайшло своє відображення у: ч. 2 ст. 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [23] та ст. 29 КПК України [24]. Аналогічні норми також мають і інші національні процесуальні кодекси (ч. 2 ст. 9 ЦПК України [25], ч. 2 ст. 10 ГПК України [26], ч. 2 ст. 15 КАС України [27]).

Дотриманню принципів рівності перед законом та недискримінації присвячено достатньо судової практики, серед якої необхідно виділити правову позицію, яка міститься у постанові Верховного Суду від 04.07.2019 у справі №905/1861/16, розкрито правову природу принципу рівності перед законом і судом в процесуальному контексті наступним чином: «… Принцип рівності перед законом і судом в процесуальному аспекті означає рівність суб`єктивних процесуальних прав усіх учасників судового процесу незалежно від їх особистих якостей (правового статусу, майнового стану), визначення процесуального становища учасників судочинства тільки процесуальним законодавством і ніяким іншим, визначення процесуального порядку розгляду справ певною процесуальною формою. В матеріальному аспекті принцип рівності повинен розумітися так, що до всіх учасників процесу матеріальний закон має застосовуватися однаково (право є застосуванням рівного масштабу до різних осіб)…» [100].

Гласність судового процесу.

Закріплений у частині 1 статті 6 Європейської конвенції з прав людини [71], частині 1 статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [75], статті 10 Загальної декларації прав людини [74], статті 15 Договору про функціонування Європейського Союзу (колишня стаття 255 ДЄС) [82], статті 42 Хартії основних прав Європейського Союзу [64] принцип публічності судового процесу (який у тому числі згадується у розумінні доступу до документів), закріплений в чинному національному законодавстві в контексті забезпечення гласності та відкритості правосуддя.

Так, положення ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» гарантують гласність і відкритість судового процесу таким чином: «…судові

рішення, судові засідання та інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, крім випадків, установлених законом…». Окрім іншого означена стаття регулює застосування програмних засобів Єдиного державного вебпорталу електронних послуг, у тому числі мобільного застосунку Порталу Дія в якості додаткового засобу інформування сторін судового процесу про рух справи у суді. Вказане положення є своєрідною новелою національного законодавства, що задовольняє потреби сучасного суспільства, яке стрімко розвивається в процесі своєї цифровізації [23].

Також слід зазначити, що реалізацію принципу гласності кримінального провадження забезпечує, зокрема відкритий розгляд справи у суді (за виключенням закритих судових засідань), дозвіл на фіксування судового засідання технічними засобами, а також відображення на офіційному вебпорталі судової влади України відповідної інформації, необхідної учасникам судового процесу, а саме: інформації про суд та суддю, в провадженні якого (якої) знаходяться матеріали справи, сторони судового процесу, інформації про рух справи в суді та ін.

Принцип гласності та відкритості кримінального провадження, а також його повне фіксування технічними засобами знайшло своє відображення в якості однієї з основних засад (принципів) кримінального судочинства, закріпленого у п. 20 ч. 1 ст. 7 КПК України [24]. Одночасно, забезпечення гласності судового процесу та відкритості інформації у кримінальному провадженні закріплено у ст. 27 КПК України [24]. Слід зазначати, що тотожні норми також відображені у інших національних процесуальних кодексах, а саме: у п. 3 ч. 3 ст. 2, ст.ст. 7, 8 ЦПК України [25], у п. 3 ч. 3 ст. 2 ст.ст. 8, 9 ГПК України [26], у п. 3 ч. 3 ст. 2 ст.ст. 10, 11 КАС України [27].

Щодо судової практики з цього питання, то українські суди неодноразово вказували на необхідність дотримання під час розгляду справи принципів гласності та відкритості судового процесу. В якості прикладу наводимо правову позицію Верховного Суду від 22.01.2018 у справі №357/12308/15-к, відповідно до якої норми чинного законодавства щодо гласності та фіксування судового процесу технічними засобами є основними засадами судочинства, у зв’язку з

чим недотримання таких положень є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, що своєю чергою з урахуванням п. 1 ч. 1 ст. 438 КПК є підставою для скасування або зміни судових рішень при розгляді справи в суді касаційної інстанції [101].

Висновки до розділу 1

1. За результатами дослідження встановлено факт нормативної неврегульованості терміну «правосуддя» в чинному національному законодавстві, в якому термін «правосуддя» застосовується у декількох концепціях, а саме: діяльність з виконання покладених державою функцій; окрема система, всередині якої утворюються органи та установи. Одночасно у розділі XVIII Кримінального Кодексу України, присвяченому злочинам проти правосуддя за відсутності нормативного визначення самого поняття, зазначений родовий об'єкт таких кримінальних правопорушень, що значно розширює та розмиває межі феномену правосуддя. Вказане у своїй сукупності зумовлює об'єктивну необхідність закріплення чіткого визначення поняття «правосуддя» у чинному законодавстві, що сприятиме уніфікації термінології та поліпшенню загальних умов ефективного здійснення правосуддя національною судовою системою.

2. Дослідження проблематики явища «правосуддя» нерозривно пов'язане із його принципами, на які покладений обов'язок формування форми й змісту феномену правосуддя, як на міжнародному, так і на національному рівні. Проведений аналіз правових засад (принципів) здійснення правосуддя виконаний в площинах: права Європейського Союзу та національного права України, за результатами якого встановлено таку стійку систему принципів правосуддя, до якої входять: верховенство права, справедливість судового розгляду, незалежність та неупередженість суддів, доступ до правосуддя та ефективний судовий захист, рівність перед законом та недискримінація, прозорість судового процесу.

3. Вказані принципи імплементовані в Українське законодавство шляхом включення відповідних норм до численних нормативно-правових актів.

Подальша імплементація європейського досвіду в національну систему судочинства здійснюється, зокрема шляхом формування в українській судовій практиці правових позицій щодо реалізації основних засад здійснення правосуддя з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Вказане покликане забезпечити дотримання відправлення правосуддя в Україні на засадах верховенства права з метою забезпечення прав на справедливий суд.

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ ВИМОГИ ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ

2.1. Вимоги стандартів країн Європейського Союзу до кандидатів на зайняття посади судді.

Однією з актуальних проблем сучасної української судової системи є низький рівень до неї довіри суспільства, що окрім іншого спричинений тотальною недовірою до суддівського корпусу. Вказане значно вплинуло на тенденції реформування національної судової системи та, зокрема, відображено у стратегіях розвитку судової системи в Україні.

Схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015 Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, в якості основного чинника не виконання судовою системою поставлених перед нею завдань на належному рівні визначає «низький рівень публічності сфери правосуддя та довіри до судової системи взагалі і до суддів зокрема» (п. 3). Вказане мало наслідком затвердження першого етапу реформування системи судоустрою, що полягає у невідкладному оновленні законодавства, спрямованого на відновлення довіри до судової влади та суміжних правових інститутів в Україні (п. 4) [102].

Відповідно до результатів дослідження «Ставлення громадян України до судової системи», здійсненого Громадською організацією Український центр економічних та політичних досліджень імені Олександра Разумкова (далі — Центр О. Разумкова), у 2020 році «…більшість громадян не мають особистого досвіду спілкування з судами й визначають своє ставлення до судової системи на підставі чужого досвіду або інформації в ЗМІ, ставлення населення в цілому до судової системи є негативним, а рівень довіри є одним з найнижчих серед державних та соціальних інституцій.

Проте рівень довіри громадян, які мають власний нещодавній досвід спілкування з судами, є значно вищим. Щобільше, баланс довіри з боку цих громадян до судів та судової системи є позитивним, тобто число тих, хто довіряє судам, є вищим, ніж число тих, хто не довіряє. Але є ряд питань у

діяльності українських судів, до яких негативно ставляться як населення в цілому, так і громадяни, які мали нещодавній особистий досвід спілкування з українськими судами. Зокрема, опитані схильні вважати, що суди частіше стають на бік заможних громадян, органів влади та їх представників у спорах зі звичайними громадянами. Переважна більшість громадян вважають, що громадянин України має вищі шанси отримати справедливе рішення у Європейському суді з прав людини, ніж в українському суді. Переважна більшість з тих, хто так вважає, вказали на вищий рівень незалежності та об'єктивності суддів.

Тобто, високий рівень негативного ставлення до судів значною мірою формується двома чинниками: негативним інформаційним полем та чинником фінансово-політичного впливу на суддів. Результати дослідження показали, що вплив першого чинника досить ефективно усувається при спілкуванні громадян з судами. Вплив другого чинника можна зменшити, запроваджуючи заходи для підвищення реальної незалежності суддів…» [103].

Означена тенденція негативного ставлення суспільства до судової системи має сталий характер, і на наше переконання зумовлена загальнонаціональним рівнем недовіри громадськості до державних органів в цілому, що окрім іншого підтверджується результатами останнього дослідження Центру О. Разумкова «Оцінка ситуації в країні та діяльності влади, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, віра в перемогу (вересень 2024р.)». Зі змісту дослідження вбачається, що «… більшість респондентів висловлюють недовіру Верховній Раді України (не довіряють їй 78,5%), державному апарату (чиновникам) (77%), політичним партіям (73,5%), Уряду України (72,5%), судам (судовій системі загалом) (70%)…». Одночасно, зовсім не довіряють судовій системі 32,3% опитуваних, скоріше не довіряють — 37,9%, скоріше довіряють — 12,2%, повністю довіряють — лише 4,2%, а 13,5% опитуваних важко відповісти [104].

Під час здійснення дисертаційного дослідження також було виконано власне емпіричне дослідження в форматі інтерв'ювання серед суддів, за результатами якого 100% опитуваних підтвердили факти свідомо негативного

ставлення інших осіб, учасників судового процесу до суду чи судової системи загалом.

Одночасно, 10% респондентів, зазначили, що факти негативного ставлення інших осіб у їх професійній діяльності хоч і траплялися, однак вони пов’язують їх зі зловживаннями процесуальними правами сторін судового процесу (необґрунтовані відводи складу суду), напруженим емоційним станом особи сторони судового провадження, розчаруванням внаслідок невідповідності рішення суду власним очікуванням та інш., однак не пов’язані з особою судді або судовою системою загалом.

Відносно питання щодо реального рівня довіри суспільства до судової системи України, 60% опитуваних вважають реальний рівень довіри суспільства низьким, однак 40% дотримуються протилежної думки і вважають його високим. Респонденти, які вказали на високий рівень довіри суспільства до судової гілки влади обґрунтували свою позицію тим, що реальний рівень довіри можна визначити лише за кількістю позовів, які подаються до місцевого суду кожен рік. Враховуючи, що кожного наступного року кількість позовів поданих до суду збільшується, рівень довіри громадян, які довіряють вирішення своїх спорів суду є високим та має тенденцію для подальшого зростання.

Враховуючи вищевикладене, зазначаємо, що включення до основних проблем Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки низького рівня довіри громадськості до судової влади відповідає невтішним реаліям сьогодення. Слід зазначити, що серед інших основних проблем міститься і «недоброчесність окремих суддів, працівників органів та установ судової влади, випадки толерування корупційних проявів».

Викладене у своїй сукупності, на нашу думку стало підставою приділення в означеній Стратегії значної уваги проблематиці суддівської етики, її дотримання суддями та притягнення до відповідальності внаслідок порушення. Відповідно пункт 4.3.2. Стратегії, зокрема, містить напрями діяльності та заходи пов’язані із судовою етикою та дисциплінарною відповідальністю суддів, такі як: «…запровадження більш чіткого визначення підстав

дисциплінарної відповідальності за порушення правил суддівської етики; посилення вимог щодо дисциплінарної відповідальності судді й ухвалення чітких правил, стандартів і процедур розгляду скарг на неналежну поведінку суддів та прийняття рішень за результатами розгляду цих скарг; оновлення Кодексу суддівської етики, забезпечення єдиної практики його застосування; забезпечення проходження суддями щорічних онлайн-курсів щодо правил і практик суддівської етики (публікація прикладів належної практики, ситуацій виникнення конфлікту інтересів або порушення суддівської етики); встановлення додаткових підстав для припинення відставки судді, зокрема у разі допущення ним поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя…» [105].

Відтак, тенденція реформування української судової системи характеризується значним приділенням уваги до підвищення кваліфікаційних та морально-етичних вимог до суддів та кандидатів на заняття посади судді, та відповідно удосконаленню Кодексу суддівської етики в аспекті посилення відповідальності суддів за порушення положень суддівської етики.

Проблематика суддівської етики, що охоплює, зокрема, моральні категорії досліджувалася багатьма сучасними українськими вченими, такими як Ю. Барабаш [3], В. Городовенко [5], Ю. Меліхова, Н. Логінова, О. Овчаренко, С. Прилуцький [13], І. Самсін [14], Л. Скомороха, Л. Таційй та інші. З усім тим, зважаючи на стрімкі зміни українського суспільства та численні виклики, які постають перед державою у зв’язку із тривалою кризою судової системи та її перезавантаженням в процесі євроінтеграції, тематика дослідження правових аспектів професійної етики суддів не втрачає своєї актуальності дотепер.

Зважаючи на зазначені вище результати соціологічних досліджень, що підтверджують сталість низького рівня суспільної довіри до української судової системи, цілком доречно приділити значну увагу питанню підтримання належного рівня дотримання суддями вимог суддівської етики та дотримання суддями морально-етичних основ здійснення правосуддя.

Ю. Меліхова пропонує таке визначення терміну морально-професійна культура судді, а саме: «…це динамічний процес власного становлення судді як

людини і фахівця, джерелом якого є якісна взаємодія особистісного професійного потенціалу і спрямованості світогляду, соціально-психологічних настанов діяльності. Професія судді — царина духовних, високоосвічених, талановитих особистостей із гуманістичними поглядами на проблеми сучасності взагалі і кожної людини зокрема…» [106, с.93].

Л. Тацій розуміє суддівську етику як систему «…етичних принципів та правил професійної діяльності та позаслужбової поведінки судді. Саме у діяльності судді реалізується значна кількість спеціальних якостей і навичок, які, приведені у систему, органічно входять у структуру особистості судді і визначають його творчий потенціал та індивідуальний стиль поведінки…» [107, с.78].

Пропонуємо таке визначення поняття *«морально-етичні основи здійснення правосуддя»* — це категорія професійної суддівської етики, що відображає місію, цінності, принципи, норми та стандарти поведінки судді, які знаходять своє вираження як в певних кодифікованих документах, а також і в особистих орієнтирах судді та формують цілісний морально-етичний простір здійснення правосуддя, який забезпечує справедливість і неупередженість суддівської діяльності.

Розмірковуючи над проблематикою удосконалення української судової системи в аспекті суддівської етики, зазначаємо, що усі зміни неодмінно повинні відповідати європейським стандартам, що своєю чергою, закріплені зокрема у Бангалорських принципах поведінки суддів, схвалених резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27.07.2006 року №2006/23 [108].

Вбачається надважливим посилання у тексті означених Принципів на важливість їх дотримання викладених, з огляду на те що, «…компетентність, незалежність та неупередженість судових органів має велике значення для виконання судами своєї ролі з підтримки конституціоналізму та правопорядку…», а «…довіра суспільства до судової системи, авторитету судової системи в питаннях моралі, чесності та непідкупності судових органів посідає першочергове місце в сучасному демократичному суспільстві…» [108].

Щодо національного законодавства, то Кодекс суддівської етики закріплює певний перелік рекомендацій суддям в період перебування їх на посаді щодо належної поведінки як службової, так і позаслужбової, а саме: неухильно додержуватися вимог закону і принципу верховенства права, присяги судді, а також дотримуватися високих стандартів поведінки з метою зміцнення віри громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду (ст. 1); уникати будь-якого незаконного впливу на діяльність, пов'язану зі здійсненням правосуддя, та бути незалежним від своїх колег у процесі прийняття рішень; не використовувати свого посадового становища в особистих інтересах чи в інтересах інших осіб та не дозволяти цього іншим (ст. 2); докладати всіх зусиль до того, щоб на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини поведінка судді була бездоганною (ст. 3) [109].

Слід зазначити, що Коментар до Кодексу суддівської етики, затверджений рішенням Ради суддів України від 04.02.2016 №1 містить роз'яснення щодо високих стандартів поведінки судді, які полягають у тому, що суддя як на роботі, так і поза її межами, в повсякденному житті, має демонструвати таку поведінку, щоб учасники процесу й оточуючі люди бачили в ньому еталон порядності і справедливості — високоморальну, чесну, стриману, врівноважену людину. При цьому суддя має не лише подавати особистий приклад, але й пропагувати етичну поведінку серед учасників процесу та оточуючих, вимагати етичної поведінки від інших [110, с.14].

Таке роз'яснення, на нашу думку відповідає думці О. Овсяннікової, яка виділяє так званий моральний складник суддівської етики (стосунки судді з учасниками судового процесу, з колегами, з відвідувачами суду та з будь-ким поза межами службової діяльності), що, своєю чергою, вимагає від суддів дотримання правил поведінки, які охоплюють як загальновизнані норми моралі, що існують у суспільстві, так і стандарти, що регулюють службову діяльність, тобто вимоги, встановлені законодавством до професії, та стандарти, що стосуються позаслужбової поведінки й іншої дозволеної діяльності. При цьому суддя повинен проявляти такі моральні якості, як чесність, об'єктивність, безсторонність, неупередженість, толерантність, добросовісність,

справедливість, збалансованість, розумність, розсудливість, стриманість, уважність, ввічливість, повага до оточуючих [111, с. 200].

З метою підтримання високих стандартів поведінки, судді здобувають поглиблені знання з тематики суддівської етики під час проходження спеціальної підготовки в Національній школі суддів України в якості кандидатів на заняття посади судді. Проаналізувавши методичні матеріали присвячені спеціальній підготовці кандидатів на заміщення посади судді, слід виділити програму спеціального курсу «Суддівська етика. Доброчесність» розробленою Національною школою суддів України, під час якого майбутні судді, окрім іншого, здобувають навички формування власної поведінки з урахуванням принципів і стандартів суддівської етики, вміння вирішувати етичні дилеми, пошуку порушень основних принципів суддівської етики [112].

На наше переконання, підвищенням рівня суддівської етики разом із набутими практичними навичками, мають позитивний вплив на професійну зрілість суддів, яка відповідно до твердження Лозового В. «…не може характеризуватися лише певною сумою правових знань, вмінь, навичок, вона включає відповідний рівень морального розвитку особистості, володіння нею моральними вимогами до професії судді. Йдеться про наявність переконань у справедливості і необхідність дотримання за будь-яких умов приписів моралі. У протилежному випадку є небезпека розриву між знаннями і вчинками, тобто поява подвійної моралі — показної і справжньої, що властиво для окремих носіїв судової влади в Україні. Справедливість для сторін, які сперечаються у суді, має визначатись незалежно від їх статусу, національності, статі чи релігійного віросповідування, щоб не ранити морального почуття як учасників, так і соціального загалу…» [113, с.14].

Таким чином морально-етичні компетентності судді охоплюють знання, вміння, навички, особисті якості та цінності. Пропонуємо поділити означені компетентності на дві основні групи: *базові компетентності*, якими кандидат повинен володіти при вступі на посаду судді, та *професійно-етичні компетентності*, які формуються та зміцнюються у процесі його професійної діяльності. Одночасно в процесі просування по службі необхідним є

враховування не лише початкового рівня компетентностей, а й ті, що були набуті або вдосконалені в ході професійної діяльності.

Впровадження запропонованого підходу до оцінювання морально-етичних компетентностей сприяє: забезпеченню високих етичних стандартів у діяльності суддів; підвищенню довіри громадян до судової системи; посиленню ефективності роботи суддівського корпусу.

Таким чином, окрім визначення етичних та моральних критеріїв, якими повинен володіти діючий суддя, вкрай необхідним є висунення до кандидатів на заняття посади судді під час проходження відповідного кваліфікаційного оцінювання релевантних вимог. Вказане зумовлено актуальністю комплектування судівського корпусу особами, які наділені як відмінними професійними навичками, так і необхідними моральними якостями, що відповідають високому статусу судді, що своєю чергою є основною належного дотримання ними принципів суддівської етики.

Здійснивши аналіз чинних нормативних актів країн-членів Європейського Союзу та Великої Британії на предмет висунення до кандидата на заняття посади судді вимог щодо відповідності моральним якостям, зазначаємо, що такі вимоги є поширеними у правових системах європейських країн.

Щодо законодавства Великої Британії, то Закон про конституційну реформу 2005 року у розділі 63(3) закріплює положення, що «…особа не може бути обрана *(*на посаду судді — *прим.Авт.)*, якщо орган, який її обирає, не впевнений, що вона є доброчесною…» [Тут і далі переклад українською автора. — *Прим. Авт.*] [114].

В контексті цієї статті «органом» є Комісія з призначень суддів (Judicial Appointments Commission — JAC), яка має власні Рекомендації доброчесності з 2021, розміщені на офіційному вебсайті Комісії з метою надання кандидатам на заміщення посади судді можливості заздалегідь самостійно перевірити себе на відповідність вказаним критеріям [115].

Слід зазначити, зі змісту означених Рекомендацій вбачається доволі широке тлумачення Комісією явища «доброчесності», адже самі рекомендації охоплюють і питання особистих якостей кандидата заявлених в анкеті,

наприклад, пов’язаних з характером, які розглядаються на регулярних засіданнях Комітету з відбору та оцінки особистих якостей. Під час таких засідань члени Комісії досліджують будь-які питання, що стосуються особистих якостей кандидата, застосовуючи положення Рекомендацій та на власний розсуд. (п. 15 Рекомендацій)

Одночасно Комісія дотримується принципів визначення доброчесності, які ґрунтуються на першочерговій потребі забезпечувати довіру суспільства до стандартів судової влади, зважаючи, що така довіра може бути збережена лише за умов, коли судді та кандидати на зайняття посади судді, дотримуватимуться найвищих стандартів поведінки у своєму професійному та приватному житті.

Крім того, вимога «доброї репутації» кандидата на зайняття посади судді міститься в законодавстві Румунії, а саме статті 5 Закону «Щодо статусу суддів і прокурорів» від 15.11.2022 №303 (LEGE nr. 303 din 15 noiembrie 2022 privind statutul judecătorilor şi procurorilor), згідно з положеннями якої зарахування до Національного інституту магістратури здійснюється з дотриманням принципів прозорості та рівності на конкурсних умовах відповідно професійної компетентності, навичок і доброї репутації [116].

Так, до Національного інституту магістратури може бути зарахована особа, яка в сукупності відповідає таким умовам: a) має румунське громадянство, місце проживання в Румунії та повну дієздатність; b) має ліцензію згідно з законом; c) не має судимостей і користується доброю репутацією; d) знає румунську мову; e) придатний, з медичної та психологічного погляду, виконувати цю функцію.

Приписи статті 18 Закону Румунії «Щодо статусу суддів і прокурорів» закріплюють врахування комісією/підкомісією під час проведення співбесіди, зокрема: критеріїв етики, характерних для професії, ставлення кандидата на посаду судді до таких цінностей, як незалежність правосуддя, неупередженість суддів, доброчесність і відповідальність [116].

Також вимога щодо відповідності кандидата на посаду судді критеріям доброчесності міститься у ст. 93 Конституції Чеської Республіки [117], а ч.ч.3-4 ст. 47 Закону Естонії «Про суди» висуває до кандидатів на зайняття посади судді

критерії «високих моральних якостей» та «необхідних для роботи суддею здібностей та особистісних якостей» [118].

Досвід України щодо висунення до кандидата на заняття посади судді певних морально-етичних вимог характеризується суттєвими зрушення в законодавчому плані, що окрім іншого відображаються у трансформації положень статті 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [23]. Так, ще нещодавно вказана норма, попри те, що вона присвячена вимогам до кандидата на посаду судді, не містила чітких критеріїв моральних якостей кандидата, обмежуючись вимогами громадянства України, віку (не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п’яти років), освіти (вища юридична освіта), стажу професійної діяльності у сфері права (щонайменше п’ять років), компетентності, доброчесності, володіння державною мовою.

Натомість в редакції означеного Закону від 30.12.2023 законодавцем доповнено статтю частиною дев’ятою, якою розкривається природа критерію доброчесності в контексті Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а саме: «…кандидат на посаду судді відповідає критерію доброчесності, якщо відсутні обґрунтовані сумніви у його незалежності, чесності, неупередженості, непідкупності, сумлінності, у дотриманні ним етичних норм, у його бездоганній поведінці у професійній діяльності та особистому житті, а також щодо законності джерел походження його майна, відповідності рівня життя кандидата на посаду судді або членів його сім’ї задекларованим доходам, відповідності способу життя кандидата на посаду судді його попередньому статусу…» (підкреслено нами — *прим.Авт.*) [23].

Як вже зазначалось нами у попередніх працях [119, с.121], після включення категорії «доброчесності» спочатку до Концепції подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності», затвердженої указом Президента України від 11.09.2006 №742 [120], а згодом до Національної антикорупційній стратегії на 2011-2015 роки, затвердженій указом Президента України від 21.11.2011 №1001/2011 [121] та інших національних нормативно-правових актів, тривалий час було відсутнє єдине стале розуміння вказаного у

законодавстві терміну та застосування його як до суддів, так і до інших до осіб, які виконують функції держави або органів місцевого самоврядування.

Доповнення ж статті 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» частиною дев'ятою [23], яка містить розгорнуте визначення явища доброчесності позитивно вплинуло на процес розуміння його природи та застосування до суддів в контексті норм означеного закону, а саме: стаття набула цілісного змісту, подолані прогалини у розумінні окремих положень закону, а відтак і труднощі пов'язані з невизначеністю та неоднозначністю поняття «доброчесність» при оцінці кандидатів на заняття посади судді.

Також значною подією в контексті імплементації європейських стандартів оцінки кандидатів на зайняття посади судді в національне законодавство стало розроблення Вищою радою правосуддя протягом 2024 року Єдиних показників для оцінки доброчесності та професійної етики судді (кандидата на посаду судді), які затверджені відповідним рішенням ВРП від 17.12.2024 № 3659/0/15-24 та набули чинності 24.12.2024 [122].

Показники та критерії відповідності судді (кандидата на посаду судді) закріплені у Розділі ІІІ, а процес оцінки доброчесності та професійної етики полягає в оцінюванні відповідності вказаних осіб таким показникам: незалежність; неупередженість; дотримання етичних норм і бездоганна поведінка у професійній діяльності та особистому житті; чесність; сумлінність; непідкупність; законність джерел походження майна, відповідність рівня життя судді (кандидата на посаду судді) або членів його сім'ї задекларованим доходам, відповідність способу життя судді (кандидата на посаду судді) його статусу (ст. 14) [122].

Відтак, слід констатувати, що наразі законодавцем проведено значну роботу з імплементації європейських стандартів щодо закріплення вимоги відповідності кандидата на заміщення посади судді, критеріям доброчесності, що окрім іншого включає і моральні категорії. Одночасно розроблені уніфіковані стандарти для оцінки доброчесності та професійної етики судді є важливим інструментом для практичної реалізації оцінки кандидатів на

зайняття посади судді. Вказане у своїй сукупності цілком відповідає досвіду правових систем європейських країн.

Окрім важливості застосування критерію доброчесності до кандидатів на зайнятття посади судді, особливе значення має і забезпечення доброчесності вже діючих суддів, що має своєю метою запобігання зловживанням владою, посилення підзвітності суддівського корпусу та гарантування справедливості і рівності перед законом. Одним із проявів такого забезпечення слугує закріплення у Законі України «Про забезпечення права на справедливий суд» норми, що будь-які прояви недоброчесної поведінки, зокрема витрати судді чи членів його сім'ї, що перевищують їхні задекларовані доходи, або виявлена невідповідність рівня життя задекларованим статкам, є вагомими підставами для притягнення до дисциплінарної відповідальності. У деяких випадках це може призвести до рекомендації щодо звільнення судді з посади через порушення присяги.

Слід зазначити, що забезпечення доброчесності суддів також спрямоване і на боротьбу з будь-якими проявами корупції у судовій системі. Наразі корупція є однією з найбільших перешкод на шляху до становлення громадянського суспільства і правової держави в Україні. Її поширення в судовій системі підриває конституційні засади верховенства права і закону, позбавляє громадян гарантованого Конституцією України судового захисту основних прав і свобод, а також створює безпосередню загрозу безпеці людини, суспільства і держави вцілому.

Актуальність проблематики явища корупції в українських судах підтверджується, зокрема, періодичними викриттями суддів у вчиненні корупційних злочинів, серед яких слід навести останній відомий факт — викриття НАБУ і САП чинного та колишнього голів Господарського суду Львівської області на вимаганні від представника приватної компанії неправомірної вигоди у розмірі 1 млн дол. США [123].

Корупція в судах руйнує всю правову систему, породжуючи правовий нігілізм. Корумпованість суддів шкодить насамперед інтересам законності в державі. Додатково корупції в судовій системі сприяють представники інших

юридичних професій, такі як адвокати та практикуючі юристи, які часто встановлюють неформальні зв'язки із суддями та їхніми помічниками для лобіювання потрібних судових рішень.

Передумови корупції в судах мають свої особливості. З одного боку, Конституція України поширює юрисдикцію судів на всі правовідносини в державі, що спонукає інші гілки державної влади, суб'єктів політичної діяльності та господарські організації прагнути контролювати суди і суддів для своїх корпоративних цілей. З іншого боку, судова влада фінансово і матеріально залежить від рішень інших органів державної влади в питаннях матеріального забезпечення судочинства, оплати праці, соціальних гарантій і підготовки суддівських кадрів.

Основними передумовами корупції в судах є: недосконалість законодавства, що регулює питання судоустрою України, статусу суддів та судочинства; декларативна, а не фактична самостійність судів і незалежність суддів; вплив на діяльність судової влади з боку суб'єктів політичної діяльності, виконавчої та законодавчої гілок влади; непрозорість процедури добору кандидатів на суддівські посади; складність процедури обрання суддів на посаду безстроково та заміщення вакантних посад у судах вищих ланок; низький рівень заробітної плати суддів місцевих судів та працівників апаратів цих судів; неналежний рівень матеріально-технічного та інформаційного забезпечення судів усіх рівнів; неефективна система кваліфікаційної атестації суддів та їхньої відповідальності за правопорушення і порушення правил професійної етики; наявність у голів судів та їхніх заступників повноважень, що дозволяють втручатися у розгляд суддею конкретних справ; можливість непроцесуального впливу на суддів з боку різних суб'єктів; відсутність ефективної системи суддівської освіти і підвищення кваліфікації суддів та працівників апаратів судів; загальний правовий нігілізм в українському суспільстві, недовіра населення до влади загалом і суду зокрема; вади правової культури та низький професіоналізм представників юридичних професій, залучених у сферу правосуддя. Ці передумови створюють середовище, в якому корупція може процвітати, підриваючи довіру до правосуддя і заважаючи розвитку правової держави в Україні.

Як зазначають науковці [124], слабкі інституційні механізми судової влади, у зв'язку з якими посадовці судової влади виконують свої обов'язки, менше враховуючи громадські інтереси, чи через які зовнішні особи у політичних органах,

правова спільнота, приватний сектор, громадянське суспільство і ширший правовий сектор мають можливість чинити неналежний тиск у процесі прийняття судових рішень. Серед слабких місць інституційної системи — прогалини і вади механізмів, спрямованих на запобігання корупції і посилення доброчесності, зокрема, у процесі добору, навчання, оцінки і призначення, а також недогляди у механізмах, спрямованих на ослаблення корупції, наприклад, механізмах проведення перевірки, дисциплінарних заходів та застосування санкцій.

Неналежна поведінка та корупція в судовій системі не обмежуються лише тими діями, які підлягають кримінальній відповідальності. Вони також можуть включати порушення етичних норм, зловживання владою, маніпулювання судовими процесами та рішеннями для досягнення власних інтересів чи інтересів третіх осіб. Такі дії можуть підірвати довіру громадян до судової системи та суттєво вплинути на її спроможність забезпечувати справедливість та верховенство права. У протидії корупції та неналежній поведінці в судовій владі важливо враховувати не лише кримінальні аспекти, але й етичні стандарти, прозорість судових процесів, підзвітність суддів, а також механізми контролю та моніторингу їхньої діяльності. Це дозволить створити ефективну судову систему, яка буде справедливою, неупередженою і здатною забезпечити верховенство права.

Як визначено у міжнародних стандартах [125, 126, 127, 108] а також у Статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [23] в описі категорії неналежної суддівської поведінки, за яку передбачено дисциплінарну відповідальність, сюди також входять випадки нерівного і несправедливого ставлення до відвідувачів суду, недотримання законних процедур, незабезпечення прозорості проваджень і доступу до інформації для відвідувачів суду і громадськості, відсутність участі у програмах освіти громадськості, надмірний формалізм чи процедурність, надмірна неформальність, довільне використання суддівського розсуду, а також обструкціонізм (перешкоджання), ледачість і некомпетентність.

Неналежна поведінка суддів часто стає можливою через недосконалі або нечіткі закони та положення, що регулюють судові процедури та поведінку суддів. Під час оцінки ризиків корупції в судовій системі необхідно особливо враховувати принцип незалежності суддів, який дозволяє їм широко використовувати власний розсуд при ухваленні рішень, зберігаючи їхню неупередженість як стражів

верховенства права. Принцип незалежності суддів робить судовий сектор унікальним порівняно з іншими секторами надання громадських послуг, такими як охорона здоров'я чи освіта. У цих сферах немає аналогічного принципу незалежності, що обмежував би відповідальність осіб, які приймають рішення. У судовій системі цей принцип гарантує, що судді можуть приймати рішення без зовнішнього впливу, що забезпечує справедливість та об'єктивність судових процесів. Однак інколи механізми, спрямовані на посилення підзвітності суддів, можуть конфліктувати із зусиллями, спрямованими на захист їхньої незалежності. Проте в багатьох випадках існують практичні методи, які дозволяють уникнути такого конфлікту та забезпечити ефективне функціонування судової системи, зберігаючи баланс між підзвітністю та незалежністю суддів. Це, в свою чергу, сприяє зниженню корупційних ризиків та підвищенню довіри громадян до судової системи.

Суттєва нестача суддів в Україні сприяє корупції, адже через недостатню їх кількість не вдається вчасно розглядати справи, що призводить до порушення процесуальних термінів, закінчення строків давності та втрати справ у системі. Ситуація ускладнюється через кумівство серед помічників суддів та працівників, які обіймають адміністративні посади в судах. Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), яке відповідає за розслідування корупційних випадків, стикається з нестачею працівників і перевантаженістю справами, що відволікає увагу від високопрофільних корупційних справ. Затримки в роботі Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) та його неефективність у перевірці майнових декларацій державних службовців також створюють перешкоди для інших організацій у виконанні їхніх повноважень щодо розслідування справ, що стосуються суддів (НАБУ), притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності (Вища рада правосуддя) та оцінки й добору суддів (Вища кваліфікаційна комісія суддів). Ці фактори створюють складну ситуацію, де корупція процвітає через системні проблеми, що впливають на ефективність судової системи в Україні. Вирішення цих проблем вимагає комплексного підходу, спрямованого на збільшення кількості суддів, поліпшення процесуальних механізмів і підвищення підзвітності всіх учасників судового процесу.

Також, до числа головних детермінант злочинів, що вчиняються у судовій системі України, можна віднести: по-перше, особлива процедура дисциплінарної

відповідальності судді. Не говорячи навіть про кримінальну чи адміністративну відповідальність, розглянемо найбільш простий випадок — відповідальність дисциплінарну. Так, у п.1 ч. 1 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначено, що «…суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності у порядку дисциплінарного провадження з таких підстав: істотні порушення норм процесуального права при здійсненні правосуддя…» (підкреслено нами — прим.Авт.) [23]. При цьому жоден нормативно-правовий акт не містить пояснення, що можна вважати істотним порушенням правосуддя. Таке становище дає змогу окремим, не чистим на руку суддям, приймати відверто незаконні рішення, що впливають не тільки на подальшу долю обвинувачених, а й зачіпають велике коло людей (потерпілих, їх родичів тощо).

По-друге, у ч. 2 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» підкреслено, що «…скасування або зміна судового рішення не тягне за собою дисциплінарної відповідальності судді, який брав участь у його ухваленні…» [23]. При цьому в Україні немає жодних статистичних даних про те, скільки хибних рішень виніс суддя за певний період часу (наприклад, за рік). Якщо б така статистика велася, можна було б виявити певне коло професійних суддів, які приймають рішення, що потім скасовуються в касаційному чи апеляційному порядку. Звісно, сам по собі факт скасування або зміна судового рішення значення не має, але тенденція прийняття певними суддями таких рішень може свідчити про упередженість їх прийняття, чи навіть про факти незаконного збагачення судді.

По-третє, в «закритій» атмосфері діяльності судових органів, дуже часто прослідковується відсутності контролю з боку керівництва за діяльністю співробітників установи, або ж навіть негласно процвітає схвалення протиправних (корупційних) діянь у трудовому колективі суду тощо.

Також дуже актуальною залишається проблема системного втручання у незалежну діяльність суддів з боку політичних еліт. Ця ситуація вимагає пильності й рішучих дій з боку законодавців, щоб забезпечити ефективність антикорупційних заходів і захистити незалежність судових органів від політичного впливу. Постійний моніторинг і аналіз законодавчих ініціатив допоможуть запобігти внесенню змін, що можуть послабити антикорупційну боротьбу та знизити довіру громадян до правосуддя в Україні.

Також, великим корупційним ризиком є період кримінального провадження та безпосереднього розгляду матеріалів в суді. На цій стадії важливим суб'єктом корупційного ризику є суддя, який має повноваження скасовувати або змінювати запобіжний захід, замінювати кримінально-правову кваліфікацію з більш тяжкого правопорушення на менш тяжке, призначати мінімальний строк позбавлення волі чи звільняти від кримінальної відповідальності.

На стадії розгляду справи в суді виділяють два етапи: підготовче провадження та розгляд справи по суті. На етапі підготовчого провадження суддя вирішує, чи є підстави для закриття справи, зміни чи скасування запобіжного заходу. Саме на цьому етапі суддя може вчинити корупційне правопорушення, спрямоване на відведення справи від суду. Під час розгляду справи по суті суддя може зловживати своїми дискреційними повноваженнями при оцінці обставин справи.

Серед корупційних ризиків на стадії судового розгляду виділяють: прогалини у кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві; корупційні відносини суддів з представниками слідчих підрозділів органів внутрішніх справ; низька заробітна плата суддів; недосконалий документообіг у судах, що створює можливість підробки документів; відсутність реальної відповідальності суддів перед законом; вплив на суддів з боку державних органів; відсутність суддівської моралі та етики.

Як справедливо зазначають науковці [128], особливості протидії корупції передбачають підвищення рівня чесності та відкритості функціонування державних установ та правоохоронних органів, гідна оплата праці державним службовцям, вдосконалення нормативно-правових актів, підвищення правосвідомості громадян з приводу антикорупційного законодавства, та свобода слова. На нашу думку, дієві заходи протидії корупційним проявам та незаконному збагаченню суддів можна представити наступними заходами:

1. Удосконалення кадрового забезпечення суддівського корпусу.

Нинішня система добору кандидатів на посади професійних суддів створює чималі можливості для зловживань. Це означає, що особи, які прагнуть стати суддями, ще до початку своєї суддівської кар'єри можуть бути втягнуті в корупційні схеми. Для вирішення цієї проблеми у формуванні суддівського корпусу необхідно дотримуватися таких принципів:

Законність: Процедура добору кадрів на посаду професійного судді має бути детально регламентована законом, а не підзаконними актами.

Транспарентність: Інформація про вакантні посади, вимоги до кандидатів та час проведення кваліфікаційних іспитів повинна бути загальнодоступною.

Змагальність: Усі кандидати на посаду професійного судді повинні мати рівні можливості для зайняття вакантної посади.

Об'єктивність оцінювання: Процедура оцінювання фахових знань та моральних якостей кандидатів повинна бути об'єктивною, зокрема за рахунок впровадження незалежного тестування з використанням комп'ютерних систем.

Системність професійної підготовки: Професійна підготовка кандидатів на суддівські посади повинна бути системною, а підвищення кваліфікації професійних суддів — безперервним.

Чіткість умов повторного проведення кваліфікаційного іспиту: Умови можливості повторного проведення кваліфікаційного іспиту кандидата на посаду судді у Вищій раді юстиції мають бути чітко визначені.

2. Удосконалення інституту відповідальності суддів.

Дисциплінарна відповідальність. Із забезпеченням балансу між необхідністю притягнення суддів до юридичної відповідальності і неможливістю використання цього для впливу на них у зв'язку із здійсненням ними правосуддя необхідно: для перевірки наявності підстав притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності запровадити незалежну Службу судових інспекторів — єдиний центральний орган із здійснення перевірок скарг громадян та юридичних осіб на дії суддів місцевих й апеляційних судів при здійсненні судочинства, підзвітний та підконтрольний з'їздові суддів України. Зважаючи на особливості діяльності зазначеної Служби, до її складу слід обирати юристів з бездоганною репутацією, необхідними знаннями і досвідом практичної діяльності на посаді судді, адвоката або прокурора не менше десяти років; сам процес дисциплінарного провадження побудувати на засадах змагальності, коли б судді гарантувалося право на захист від висунутого обвинувачення, у тому числі за допомогою адвоката.

3. Відповідальність за корупційні й інші правопорушення. З метою удосконалення інститутів відповідальності суддів необхідно: ліквідувати законодавчу невизначеність щодо статусу суддів як суб'єктів корупційних діянь; у законі про статус суддів передбачити заборони щодо: використання суддями в цілях,

не пов’язаних із здійсненням правосуддя, засобів матеріально-технічного, фінансового й інформаційного забезпечення, призначених для службової діяльності; отримання почесних і спеціальних (крім наукових та спортивних) звань, нагород від громадських об’єднань, інших організацій, іноземних держав без погодження з Вищою кваліфікаційною комісією суддів України (ВККСУ) тощо.

Дисциплінарна відповідальність суддів є важливим аспектом забезпечення балансу між необхідністю притягнення їх до відповідальності і запобіганням можливості тиску на них через здійснення правосуддя. Для перевірки підстав притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності варто запровадити незалежну Службу судових інспекторів — єдиний центральний орган, підзвітний та підконтрольний з’їзду суддів України. До її складу слід обирати юристів з бездоганною репутацією, необхідними знаннями і досвідом роботи на посаді судді, адвоката або прокурора не менше десяти років.

4. Попередження корупційних р*изиків на стадії кримінального провадження.*

Нажаль і досі в Україні на загальнодержавному рівні визнається, що корупційні ризики присутні у кримінальному провадженні. Основними суб’єктами цих ризиків є слідчі, оперуповноважені, судові експерти, працівники Служби безпеки, податкової міліції та судді. Для мінімізації корупційних ризиків у суді ефективними засобами є удосконалення антикорупційного аналізу нормативно-правових актів, субсидіарне застосування норм права, забезпечення інформаційної відкритості органів влади, систематичний внутрішній контроль, а також розширення процедурних форм взаємодії між особами та суб’єктами владних повноважень. Ці заходи допоможуть створити більш прозору та підзвітну систему кримінального правосуддя, яка зменшить ризики корупції та підвищить довіру громадян до судових органів.

5. Корективи щодо незалежного розподілу справ між суддями.

Процедура розподілу справ між суддями може створювати можливості для корупційної поведінки. Зокрема, сторонні можуть намагатися впливати на розподіл справ та їх призначення конкретним суддям, які можуть бути упередженими щодо результату справи. Це може сприяти непрозорості та зловживанням у системі правосуддя, що підриває довіру до судових установ. Міжнародні стандарти закликають до «об’єктивних, визначених наперед критеріїв, спрямованих на забезпечення права на незалежного та безстороннього суддю». У Бангалорських

принципах визначено: «…такі домовленості можуть змінювати за чітко визначених обставин, наприклад, за потреби врахувати спеціальні знання чи досвід судді. Розподіл справ може, для прикладу, складатися із системи в алфавітному чи хронологічному порядку чи передбачати процедуру випадкового відбору…» [108].

Для запобігання таким корупційним ризикам важливо запровадити механізми автоматичного та прозорого розподілу справ. Такі механізми мають гарантувати об'єктивність та неупередженість у процесі розподілу, зменшуючи можливості для маніпуляцій. Крім того, необхідно здійснювати постійний моніторинг та аудит процесу розподілу справ, забезпечуючи відповідальність усіх учасників цього процесу. Впровадження системи запобігання конфліктам інтересів також є важливим кроком для підвищення прозорості та підзвітності судової влади. Це сприятиме зміцненню довіри громадян до судової системи та забезпечить справедливість судових процесів.

До того ж Рада суддів повинна забезпечити проведення професійних аудитів системи розподілу справ, які мають включати повноцінний доступ до внутрішніх процедур системи та детальний аналіз шляхів потенційних маніпуляцій. Під час перевірок та аудитів необхідно звертати увагу на такі аспекти: 1) *автоматична реєстрація та оприлюднення*: перевірка того, чи розподіл справ реєструється і оприлюднюється автоматично, це допоможе гарантувати прозорість і запобігти несанкціонованим змінам у системі; 2) *захист від несанкціонованих змін*: переконатися, що система не дозволяє вносити несанкціоновані зміни після здійснення розподілу справ, це важливо для забезпечення справедливості та неупередженості судових процесів; 3) *аудит процедур*: проведення регулярних аудитів внутрішніх процедур розподілу справ, щоб виявити можливі вразливості та шляхи застосування маніпуляцій тощо. Ці заходи сприятимуть підвищенню прозорості та підзвітності судової системи, зменшуючи ризики корупції та маніпуляцій і зміцнюючи довіру громадян до правосуддя.

6. Прозорість прийняття суддівських рішень.

Міжнародні стандарти наголошують на важливості прозорості судових проваджень для формування довіри громадськості до судової системи [129]. Прозорість є вирішальною складовою кожного аспекту судового процесу. Це включає оприлюднення графіків судових засідань, запис і оприлюднення відео та

протоколів проваджень, публікацію судових рішень у базах даних, реєстрах та на веб-сторінках у доступний і безкоштовний спосіб. Судові рішення повинні бути індексовані за предметом, правовими питаннями та іменами суддів, які їх ухвалили, щоб полегшити їх пошук. Окрім того, важливо заохочувати доступ журналістів до судів та сприяти йому. Забезпечення прозорості на всіх етапах судового процесу є вирішальним для підвищення довіри громадськості до судової системи та зміцнення верховенства права. Судові рішення, судові слухання та інформація щодо розглянутих справ є відкритими, і кожен має право на вільний доступ до прийнятих рішень. Винятком є справи «in camera», які дозволяються на основі обґрунтованих рішень суду у випадках, передбачених законом. Суди зобов'язані публікувати на своїх офіційних веб-сторінках інформацію про судові слухання, включаючи місце, дату і час проведення засідання, сторони спору, предмет спору, дату отримання скарги, передачу справ з одного суду до іншого та інші деталі. Засоби масової інформації та особи, присутні в залі судових засідань, можуть фотографувати, проводити відео- та аудіо- зйомку без окремого дозволу суду. Проте для трансляції вимагається дозвіл суду.

Таким чином, попередження корупційних проявів, недоброчесності та порушень морально-етичних вимог є однією з найважливіших обов'язків судової системи. Ці заходи спрямовані на забезпечення чесності, неупередженості та професіоналізму в судовій діяльності. Виконання цього обов'язку має на меті не лише підтримання високих стандартів судочинства, але й зміцнення довіри громадян до правової системи, гарантуючи, що справедливість буде завжди на першому місці.

У контексті сучасних викликів та умов, коли суспільство вимогливо ставиться до рівня прозорості та відповідальності своїх судових інститутів, особлива увага приділяється морально-етичним стандартам. Суворе дотримання етичних норм і викорінення корупційних практик є ключовими факторами для підтримання легітимності та авторитету судової системи. Важливими складовими цього процесу є впровадження незалежних механізмів контролю та моніторингу, які б дозволили своєчасно виявляти і запобігати порушенням. Це можуть бути як внутрішні механізми, такі як постійний аудит та регулярні оцінювання діяльності суддів, так і зовнішні, включаючи залучення громадськості та ЗМІ до процесів контролю та аналізу. Професійна підготовка та підвищення кваліфікації суддів також відіграють

критичну роль. Впровадження освітніх програм, що акцентують увагу на етиці та боротьбі з корупцією, допомагає формувати середовище, в якому корупційні прояви стають неприпустимими.

Таким чином, зосереджуючись на попередженні корупції та недоброчесності, ми не тільки забезпечуємо ефективне та справедливе правосуддя, але й зміцнюємо основи правової держави, де кожен громадянин може бути впевнений у захисті своїх прав і свобод.

Запровадження означених вище механізмів спрямоване на відновлення суспільної довіри до судової системи, яка протягом років зазнавала значної критики через корупцію та непрозорість. Цей процес передбачає не лише оцінку фінансової прозорості суддів, а й аналіз їхньої професійної поведінки та дотримання етичних стандартів. У свою чергу, ефективне впровадження цих норм сприятиме побудові судової системи, яка відповідає європейським стандартам правосуддя та забезпечує захист прав і свобод громадян у демократичній державі.

Завершуючи дослідження у цій частині наголошуємо на важливості формування морально-етичних основ суддівства в Україні у зв’язку з чим пропонуємо *концептуальну модель* їх формування, яка базується на інтеграції місії, цінностей, принципів, норм і стандартів поведінки судді. Основою вказаної моделі є місія суддівської діяльності — *служіння суспільному благу*, а також ключові цінності, такі як життя та гідність людини, свобода, рівність, справедливість, повага до особистості. Додатково модель ґрунтується на принципах верховенства права, законності, гуманізму, професіоналізму, доброчесності, відкритості, прозорості та персональної відповідальності. Ця модель передбачає застосування етичної інфраструктури, яка включає механізми підтримки високих стандартів поведінки суддів. Реалізація даної концепції відбувається протягом усього циклу, спрямованого на формування морально-етичних основ правосуддя.

До етичної інфраструктури, яка складається з багатьох механізмів, спрямованих на підтримку високих стандартів поведінки суддів і забезпечення їх доброчесності нами віднесено: *політичне сприяння* — передбачає високий

рівень моральної поведінки вищих керівників, наявність політичної волі для забезпечення етичних стандартів здійснення правосуддя; *результативне законодавство* — включає етичні кодекси, закони та інші нормативні акти, які регламентують стандарти поведінки суддів; *професійна соціалізація* — освітні та просвітницькі програми для суддів, спрямовані на підвищення рівня знань і підтримку високих етичних стандартів у професійній діяльності. Також підкреслено, що *відповідні умови праці* — створення сприятливих умов для роботи суддів, що мінімізує вплив стресу та зовнішнього тиску на їхні професійні обов'язки. *Громадський контроль* — активна участь громадськості у контролі за дотриманням суддями етичних норм, що забезпечує прозорість і підвищує довіру суспільства до судової системи. Таким чином, етична інфраструктура є багаторівневим механізмом, що інтегрує формальні правила та неформальні практики для забезпечення морально-етичних стандартів у судовій діяльності.

Впровадження запропонованої нами *моделі формування морально-етичних основ суддівства в Україні* запропоновано реалізувати в таких пріоритетних напрямках: 1) *правове регулювання*: вдосконалення етичного кодексу судді з урахуванням норм Європейського Союзу; 2) *створення окремих структурних підрозділів*: запровадження управління з етики судді на центральному рівні, а також спеціальних підрозділів або спеціалістів з питань етики на місцях; 3) *розвиток організаційної культури*: формування корпоративного духу, визначення місії судів; 4) *професійно-етичне навчання*: організація безперервного навчання суддів для вдосконалення морально-етичних компетентностей; 5) м*отивація*: впровадження системи морального та матеріального стимулювання суддів; 6) к*онтроль та оцінювання*: забезпечення систематичного контролю за рівнем морально-етичних компетентностей (це включає: *зовнішній контроль*, тобто оцінка з боку незалежних державних структур, таких як етичні комісії: *внутрішній контроль*, тобто моніторинг керівниками структурних підрозділів судів; *громадський контроль*: суспільний нагляд; *самоконтроль*, тобто розвинена саморефлексія суддів). Таким чином, ця модель не лише сприяє підвищенню етичних стандартів суддівської діяльності,

але й створює передумови для довіри суспільства до судової системи, забезпечуючи її ефективність та відповідність сучасним викликам.

2.2. Забезпечення змагальності у судовому процесі за умови дотримання етичних основ взаємодії судді та сторін.

На наше переконання саме поведінка судді, з якою стикаються громадяни формує рівень довіри до окремого судді під час здійснення правосуддя та судової системи в цілому як державного інституту. Вказане підтверджується, зокрема, результатами наведеного нами раніше дослідження Центру О.Разумкова «Ставлення громадян України до судової системи» (2020), відповідно до якого рівень довіри громадян, які мають власний нещодавній досвід спілкування з судами, є значно вищим в порівнянні з тими, хто такого досвіду не мав і визначає своє ставлення до судової системи на підставі чужого досвіду або інформації в ЗМІ [103, с.7].

Також, 90% суддів опитаних під час інтерв'ювання в рамках цього дисертаційного дослідження дотримуються думки, що персональний приклад високої морально-етичної поведінки судді може змінити негативне ставлення суспільства до професії судді та підвищити рівень довіри громадськості до судової системи України. Разом з тим, 10% опитуваних вважають, що морально-етична поведінка окремого судді скоріш за все навряд чи зможе змінити ставлення соціуму до судової системи в цілому, однак, і підстав розчаровуватися у цій професії також не буде. Судова система — частина суспільства, тому якщо «хворіє суспільство», і судова система «хворіє» також. Одночасно, ключовим мотиваторами діяльності респондентів є патріотично орієнтоване прагнення до служіння суспільному благу.

Враховуючи викладене, констатуємо, що підтримання суддями належного рівня етичної поведінки, зокрема і під час судового засідання з розгляду кримінального провадження є нагальною потребою як самої судової системи задля підвищення рівня довіри до неї, так і суспільства, яке під час нестабільності, спричиненій воєнним станом та численними кризами та

потрясіннями, як ніколи потребує підтвердження спроможності держави захистити його інтереси в судовому порядку та встановленню справедливості.

Принципи судочинства, які забезпечуються дотриманням суддею етичних норм.

За сучасної моделі судочинства в Україні саме на суддю покладений обов'язок організовувати судовий процес із чітким дотриманням принципів судочинства та діяти в межах таких принципів. Основні засади (принципи) судочинства закріплені у статті 129 Конституції України [22], а також чинних процесуальних кодексах України. Хоча ми і налізуємо КПК України, однак з метою порівняння ми також вивчаємо статті і інших процесуальних кодексів в яких закріплені основні засади (принципи) судочинства, а саме: у статті 7 Кримінального процесуального кодексу України [24], та інших процесуальних кодексах (ст. 2 ЦПК України [25], ГПК України [26], КАС України [27]).

Не вдаючись у розкриття природи кожного із викладених у цих статтях принципів, з огляду на те, що це не є метою даної наукової праці, можна, однак, виділити декілька, реалізація яких неможлива без дотримання суддею етичних норм і високих стандартів поведінки під час проведення судового засідання, а саме: повага до честі і гідності; рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом; змагальність сторін; презумпція невинуватості.

Так, ст. 11 КПК України зобов'язує суд забезпечувати повагу до людської гідності, прав і свобод кожної особи [24]. Відтак, будь-які дії судді під час судового засідання, які можуть розцінюватися як прояв неповаги до учасників судового процесу є прямим порушенням закріплених у законодавстві основних засад (принципів) судочинства в цій частині. Слід зазначити, що схожа за своїм змістом норма міститься і ст. 6 ЦПК України, закріплюючи обов'язок суду поважати честь і гідність усіх учасників судового процесу [25].

Принцип презумпції невинуватості закріплений у ст. 17 КПК України, відповідно до якої особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому цим Кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили [24]. Таким чином,

застосування до обвинуваченого (підсудного) у судовому засіданні звернення «засуджений» чи «злочинець» є обвинувальним ухилом і, на переконання автора, суперечить принципу презумпції невинуватості.

Розмірковуючи про забезпечення принципу змагальності, слід зауважити, що його дотримання суддями тісно пов'язане з іншим принципом — рівності учасників судового процесу, який є певною передумовою принципу змагальності. Так, ст. 10 КПК України [24] зобов'язує суд здійснювати правосуддя на засадах рівності перед законом і судом, без застосування привілеїв чи обмежень у процесуальних правах. Вказане, на наше переконання, вимагає від судді перш за все нейтральності та неупередженості під час здійснення своїх повноважень у судовому засіданні. Зауважуємо, що аналогічні норми закріплені також і в інших процесуальних кодексах, а саме: у ст. 6 ЦПК України [25], у ст. 7 ГПК України [26], у ст. 8 КАС України [27].

Підтвердженням взаємозв'язку принципів змагальності і рівності між собою також слугує і правовий висновок ЄСПЛ, викладений у рішенні у справі «Салов проти України», в п. 78 якого суд зазначив, що «…Фундаментальним аспектом права на справедливий суд є те, що кримінальне провадження, включаючи елементи такого провадження, які стосуються процедури, повинно бути змагальним, а сторони обвинувачення та захисту повинні мати рівність сторін.…» [130].

Таким чином, нейтральність та неупередженість судді є не тільки запорукою реалізації принципу рівності, а й закріпленого у ст. 22 КПК України [24] та інших національних процесуальних кодексах (ст. 12 ЦПК України [25], ст. 13 ГПК України [26], ст. 9 КАС України [27]) принципу змагальності, який своєю чергою покладає на сторони відповідальність за збір та надання доказів до суду на підтвердження своїх вимог чи заперечень, формування правової позиції. Враховуючи таку «чисту» модель змагальності, суддя втрачає свої повноваження щодо активного збору доказів у справі, а вирішення кримінально-правового конфлікту здійснюється на основі наданих сторонами доказів до суду.

Разом з тим, слід зазначити, що опитані під час інтерв'ювання в рамках цього дослідження судді вказали, що закріплена законодавством «чиста» модель змагальності фактично не працює у реальному житті, про що більш детально буде вказано при розкритті тематики внутрішнього морального конфлікту судді.

Етичні основи взаємодії судді зі сторонами судового процесу у кримінальному судочинстві.

Зважаючи на обов'язковість дотримання суддями етичних норм під час здійснення правосуддя, у зв'язку із чим вказана тематика не втрачає своєї актуальності у світі, слід констатувати, що до сьогодні ухвалено низку міжнародно-правових, національних актів, а також актів асоціацій суддів, присвячених етичній поведінці суддів. Так, міжнародні та європейські стандарти діяльності суддів містяться, зокрема у: Бангалорських принципах поведінки суддів, схвалених Резолюцією Економічної та Соціальної ради ООН № 2006/23 від 27 липня 2006 (The Bangalore Principles of Judicial Conduct) [108]; Основних принципах незалежності судових органів, схвалених резолюціями № 40/32 та 40/146 від 29 листопада 1985 р. та 13 грудня 1985 р. Генеральної Асамблеї ООН (the Basic Principles on the Independence of the Judiciary) [131]; Європейській хартії про закон «Про статус суддів», схваленій 10 липня 1998 р. (the European Charter on the Statute of Judges) [132]; Загальній (універсальній) хартії судді, схваленій Центральною Радою Міжнародної Асоціації Суддів в Тайпеї (Тайвань) 17 листопада 1999 р. (the Universal Charter of the Judge) [133]; Європейському статуті судді, прийнятому Європейською асоціацією суддів у 1993 році (The European Statute of the Judge) [134]; Великій Хартії суддів (Основні принципи), прийнятій Консультативною радою європейських суддів на 11-му Пленарному засіданні (Страсбург, 17-19 листопада 2010 року) (the Magna Carta of Judges (Basic Principles) [76]; Рекомендаціях CM/Rec (2010)12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, схвалених Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р [129]; Висновку №3 Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів і правил, які

регулюють професійну поведінку суддів, зокрема етику, несумісну поведінку та неупередженість від 19 листопада 2002 року [135] та інш.

Бангалорські принципи поведінки суддів, окрім іншого закріплюють принципи реалізації дотримання суддями правил суддівської етики під час здійснення правосуддя наступним чином: суддя дотримується етичних норм, не допускаючи прояву некоректної поведінки при здійсненні будь-якої діяльності, що пов'язана з його посадою (п. 4.1.); постійна увага з боку суспільства покладає на суддю обов'язок прийняти ряд обмежень, і, попри те, що пересічному громадянину ці обов'язки могли б здатися обтяжливими, суддя приймає їх добровільно та охоче. Поведінка судді має відповідати високому статусу його посади (п. 4.2); суддя не повинен діяти чи дозволяти іншим діяти у такий спосіб, щоб можна було зробити висновок, що будь-хто неналежно впливає на здійснення суддею його повноважень (п. 4.9.) [108].

Як вже зазначалося, в національному законодавстві рекомендації суддям в період перебування на посаді щодо належної поведінки як службової, так і позаслужбової містяться в Кодексі суддівської етики. До таких рекомендацій належать: неухильно додержуватися вимог закону і принципу верховенства права, присяги судді, а також дотримуватися високих стандартів поведінки з метою зміцнення віри громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду [109].

Здійснивши аналіз розділу ІІ вказаного Кодексу, який закріплює поведінку судді під час судового засідання в аспекті дотримання ним моральних категорій наводимо таку систему принципів: виконання своїх професійних обов'язків незалежно, виходячи виключно з фактів, установлених на підставі власної оцінки доказів, розуміння закону, верховенства права (ст. 6); під час здійснення судочинства виявляти тактовність, ввічливість, витримку й повагу до учасників судового процесу та інших осіб (ст. 8); недопущення проявів неповаги до людини за ознаками раси, статі, національності, релігії, політичних поглядів, соціально-економічного становища, фізичних вад тощо та недозволення цього іншим (ст. 9); безстороннє і неупереджене виконання обов'язків судді та утримання від поведінки, будь-яких дій або висловлювань, що можуть

призвести до виникнення сумнівів у рівності професійних суддів, народних засідателів та присяжних при здійсненні правосуддя (ст. 10); нерозголошення інформації, що стала йому відома у зв'язку з розглядом справи (ст. 11) та інш. [109].

Також важливим для розуміння сутності етичних вимог, що висуваються до поведінки судді під час здійснення правосуддя є Коментар до Кодексу суддівської етики, який містить роз'яснення, щодо особистого прикладу етичної поведінки судді та пропаганду її серед учасників процесу та оточуючих, вимоги етичної поведінки від інших [110, с. 14].

Продовжуючи дослідження проблематики етичних вимог, які висуваються до посади судді, слід звернутися також до положень пункту 50 Висновку № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів, відповідно до якого кожний окремий суддя повинен робити все можливе для підтримання судової незалежності на інституційному та особистому рівнях; судді повинні поводитися гідно при виконанні посадових обов'язків та в особистому житті; вони повинні виконувати свої обов'язки, не допускаючи проявів фаворитизму або дійсної чи видимої упередженості; судді повинні приймати свої рішення з урахуванням усіх моментів, важливих для застосування відповідних юридичних норм, та без урахування усіх питань, що не стосуються суті справи; вони повинні забезпечувати високий ступінь професійної компетентності [135].

Таким чином, із наведених вище норм вбачається, що в цілому поведінка судді під час здійснення своїх професійних обов'язків зводиться до обов'язкового дотримання етичних норм та високих стандартів поведінки, що відповідають статусу посади судді. Одночасно забороняються прояви будь-якої некоректної поведінки, прояви фаворитизму, дійсної чи видимої упередженості.

Разом з тим, діяльність судді як і будь-яка інша професійна діяльність може супроводжуватися професійною деформацією — появою певних негативних психологічних змін в особистості, що впливають на якість виконання діяльності. Виникнення професійної деформації обумовлене стереотипністю дій, використанням схем, шаблонів, типового. Тому з'являється схематизм мислення, спрощуються розумові моделі, виникають однобічні

підходи до різних ситуацій. Водночас професійна деформація спричиняє перебільшення почуття впевненості та непогрішності у своїх думках, оцінках, знаннях. В судовій діяльності професійна деформація призводить до негативного ставлення до інших людей, виникнення обвинувального ухилу та судових помилок [136, с.45-46].

Таким чином, вказані приклади професійної деформації також можна віднести до проявів неприпустимої поведінки під час здійснення суддею правосуддя.

З метою отримання актуальних даних від цільової групи (суддів) щодо реального стану дотримання ними норм етичної поведінки під час проведення судового засідання та факторів впливу на таку поведінку, відповідні питання також були включені до інтерв'ювання проведеного в рамках цього дисертаційного дослідження. Так, за результатами інтерв'ювання, 90% опитуваних вважають свою роботу нервовою, психологічно виснажливою. Також 90% респондентів вважають, що високий рівень робочого навантаження має негативний вплив на дотримання суддями етичних норм під час судового засідання, зокрема у спілкуванні зі сторонами, у зв'язку з чим один опитуваний із цієї групи респондентів зауважив, що з метою уникнення такого впливу призначає всі судові засідання на першу половину робочого дня, коли рівень втоми є невеликим.

Щодо питання наявності впливу негативного поводження учасників судового засідання у відношенні суду, на стиль зворотної комунікації з ними, 60% респондентів зазначили по відсутність такого впливу, що зумовлено значним професійним досвідом. Одночасно 40% опитуваних підтвердили вплив проявів негативного, іноді зневажливого ставлення сторони у справі на свій внутрішній стан, однак проявів зворотної зневаги чи агресії вони не допускають, при необхідності вживають дозволені чинним процесуальним законодавством заходи впливу до таких осіб, або у крайніх випадках звертаються до судової охорони.

Таким чином, всі респонденти під час здійснення правосуддя керуються етичними нормами та високими стандартами поведінки судді.

Аналіз актуальної практики притягнення судді до дисциплінарної відповідальності у зв'язку із недотриманням етичних норм

Слід зазначити, що чинні норми пункту 3 частини першої статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріплюють недотримання норм судівської етики в якості самостійної підстави дисциплінарної відповідальності судді. Так, суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження, зокрема, з таких підстав: допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу [23].

Як слушно зазначив О. Стовба, аналізуючи у своїй праці судову практику ЄСПЛ щодо забезпечення принципу незалежності суддів: «…будь-яке рішення, ухвалене стосовно судді у зв'язку з його професійною діяльністю має бути ухвалене за дотримання наступних умов: 1) таке рішення повинно бути сумісним із конституційними гарантіями незалежності суддів; 2) таке рішення має бути винесене незалежним судом; 3) подібне рішення має передбачати чітку і зрозумілу процедуру оскарження…» [137, с.568-569].

Одночасно С.Давиденко розглядаючи проблематику дисциплінарної відповідальності суддів, акцентує увагу на певній особливості розгляду таких справ, а саме не поширення на оскаржуваних осіб принципу презумпції невинуватості. Так за результатами ґрунтовного аналізу практики здійснення ряду дисциплінарних проваджень відносно суддів, науковицею встановлений суто кримінальний аспект засади презумпції невинуватості, що зумовлює не поширення її на дисциплінарні провадження щодо суддів. За таких обставин у суб'єкта подання дисциплінарної скарги відсутній обов'язок доведення вини оскаржуваної особи, натомість основний тягар доведення факту невинуватості покладається на самого суддю [138, с.135, 137, 139].

Проаналізувавши 198 рішень Вищої Ради правосуддя за період з 2023 по вересень 2024 рік за результатами розгляду питань щодо притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, які міститься в режимі вільного доступу на офіційному порталі установи [139] слід констатувати доволі часте посилання у скаргах саме на порушення суддями п. 3 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», однак у більшості випадків такі посилання не знайшли свого фактичного підтвердження.

Прикладом же дійсного порушення суддею норм судівської етики під час проведення судового засідання може слугувати рішення Вищої Ради правосуддя від 26 червня 2024 року у справі №1958/3дп/15-24 про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді Краматорського міського суду Донецької області Л. Переверзевої(відряджена до Приморського районного суду міста Одеси) [140]. Аналіз вказаного рішення також був відображений нами у попередній науковій праці присвяченій проблематиці дотримання національними суддями морально-етичних основ комунікації зі сторонами судового провадження.

Зі змісту вказаного рішення вбачається, що технічною фіксацією судового засідання підтверджено факт допущення суддею зневажливих висловлювань на адресу особи, яка притягалася до адміністративної відповідальності. Так, під час надання пояснень суддя перебивала його, не даючи можливості відповісти на поставлені нею запитання, піддавала сумніву та критиці такі пояснення, розмовляла підвищеним тоном.

Стиль спілкування судді з особою, яка притягалася до адміністративної відповідальності можна було схарактеризувати як зверхній. Суддя не приховувала свого роздратування, спілкуючись із ним, докоряючи, що через нього, його «незрозумілі» пояснення, зокрема, неможливо встановити обставини справи, затягується розгляд справи, суддя витрачає час і не може розглядати інші справи. Так, під час судового засідання суддя дізналася у секретаря судового засідання, що воно триває 43 хвилини, у зв’язку з чим дорікнула особі, яка притягається до адміністративної відповідальності, що за

цей час вона не змогла його опитати, не може відкинути інші справи, зокрема про вбивство, і «вмовляти вас: розкажіть нам, що було».

Заслуговує уваги факт застосування суддею при спілкуванні з особою, яка притягається до адміністративної відповідальності звернення «пан правопорушник», що за своєю суттю вважається проявом недопустимого обвинувального ухилу, зазначеного вище автором у цій статті.

Крім того, суддя не надала особі, яка притягається до адміністративної відповідальності можливості поставити запитання потерпілому, а також не дала йому змоги завершити надання пояснень по суті адміністративного протоколу, дорікнувши незнанням Правил дорожнього руху та використавши фразу «знущання над судом».

Одночасно, потерпілий надавав пояснення вільно, суддя Л. Переверзеване зупиняла його, коментувала деякі деталі, фактично доповнюючи пояснення потерпілого, майже не ставила запитань.

Така видима різниця у комунікації між сторонами справи, на переконання автора, могла поставити під сумнів безсторонність і неупередженість виконання суддею своїх професійних обов’язків та навіть бути розціненою як прояв фаворитизму та упередженості.

Вища Рада правосуддя ж у своєму рішенні зазначила, що така поведінка призвела до порушення засад рівності учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості, що становить склад дисциплінарного проступку, визначеного підпунктом «г» пункту 1 частини першої статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [23].

Окремої уваги заслуговує факт звертання судді до потерпілого на «ти», що саме по собі є неприпустимим в рамках офіційно-ділового стилю спілкування під час проведення судового засідання. Так, спілкування в суді має бути формальним, чітким, структурованим і відповідати вимогам професійної етики, в ньому не має місця неформальності та емоційності.

Слід зазначити, що Вища Рада правосуддя, даючи оцінку факту звернення судді Л. Переверзевої до потерпілого на «ти», зазначила, що таке звернення

може свідчити про неповагу судді до учасників судового засідання або про особисте знайомство, що, своєю чергою, викликає обґрунтовані сумніви в неупередженому ставленні судді до особи, яка притягається до адміністративної відповідальності.

Також зі змісту рішення вбачається, що копія технічної фіксації судового засідання у справі №522/17777/23 свідчить про некоректну й нетактовну поведінку судді Л. Переверзевоїпід час здійснення правосуддя та прояв неповаги до учасників процесу. Зокрема, слід виділити одну із цитат судді під час проведення судового засідання: «…ну що ж ми тягнемо, скажемо так, кота за хвіст? Не можемо з вас витягнути, де Фонтанська дорога, де Середньофонтанська дорога…?»

Крім того, суддя допустила висловлювання, які не стосуються предмета судового розгляду, наприклад, коли під час судового засідання розповіла про ДТП, яка сталася з нею напередодні.

Таким чином, за результатами здійсненого аналізу обставин проведення судового засідання з розгляду справи про адміністративне правопорушення №522/17777/23 слід констатувати, що суддею допущено ряд порушень етичних норм, а поведінка загалом не відповідала високим стандартам притаманним статусу посади судді. Вказані дії можливо класифікувати за порушенням основних засад (принципів) судочинства таким чином:

повага до честі та гідності — прояви зверхності у спілкуванні; надмірна емоційність, яка зокрема виявлялася у роздратуванні та докорах; недотримання офіційно-ділового стилю спілкування під час проведення судового засідання, натомість непоодиноке вдавання до неформального спілкування з використанням фразеологізмів, які не відповідають офіційному стилю спілкування у судовому засіданні;

презумпція невинуватості — використання обвинувачувального ухилу;

рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом та змагальність сторін — звернення до потерпілого на «ти»; явна різниця у стилі комунікації між сторонами справи, що виявлялася у не перебиванні потерпілого, з одночасним перебиванням особи, яка притягалася до

адміністративної відповідальності та перешкоджанні йому поставити свої питання.

Слід зазначити, що Вища Рада правосуддя, даючи оцінку діям судді Л. Переверзевої, зокрема вказала, що норми чинного законодавства не надають судді повноважень критикувати, допускати зневажливі висловлювання й нетактовно ставитись до інших осіб, зокрема учасників судового процесу. Суддя Л. Переверзева ж під час розгляду справи № 522/17777/23 діяла всупереч завданням Кодексу України про адміністративні правопорушення, допустила висловлювання, які не стосуються предмета судового розгляду, порушують етичні норми поведінки судді, закріплені в статтях 1, 3, 8, 9, 10 Кодексу суддівської етики, демонструють зневажливе ставлення до особи, яка притягається до адміністративної відповідальності.

Вказане у своїй сукупності стало підставою для притягнення судді Краматорського міського суду Донецької області Л. Переверзевої(відряджена до Приморського районного суду міста Одеси) до дисциплінарної відповідальності та застосувати до неї дисциплінарне стягнення у виді догани — з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом одного місяця [140].

Окрім наведеного вище прикладу, існують й інші непоодинокі випадки нехтування українськими суддями обов’язку дотримання високих стандартів поведінки під час здійснення правосуддя, серед яких слід виділити поведінку судді Жашківського районного суду Черкаської області Р. Шимчика під час розгляду справи № 693/416/21. Так, рішенням Вищої ради правосуддя від 06.11.2024 у справі № 3235/2дп/15-24 встановлено допущення суддею образливих висловлювань та нецензурної лексики, погроз щодо необхідності застосування фізичної сили до підсудного, у зв’язку з чим останнього притягнуто до дисциплінарної відповідальності та застосовано до нього дисциплінарне стягнення у виді подання про звільнення судді з посади [141].

Відтак, сучасний стан правосуддя в Україні характеризується неабиякою актуальністю проблематики дотримання суддями етичних норм під час проведення судового засідання з метою забезпечення реалізації таких

принципів правосуддя, як: повага до честі та гідності; рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом; змагальність сторін; презумпція невинуватості. Крім того, дуже часто суддя здійснює комунікацію зі сторонами під час судового засідання не з позиції незалежного арбітра, а фактично керуючи діями сторін, що суперечить природі «чистої» моделі змагальності судового процесу.

За словами адвоката, голови комітету Національної асоціації адвокатів України з питань кримінального права та процесу, партнера ЮФ GOLAW Анжеліки Моісєєвої суддями допускаються численні порушення під час засідань Вищого антикорупційного суду. Так, адвокат зазначає, що: «…в одному судовому рішенні сторону захисту взагалі було названо «недобросовісною стороною». Фактично суд намагається регулювати, які заяви і коли робитиме адвокат, в який момент виступатиме на захист інтересів клієнта, в який — мовчатиме. Тобто звести участь адвокатів у процесі до необхідної формальності…» [142].

Український адвокат І. Черезов вважає, що під час розгляду кримінальних проваджень судді Вищого антикорупційного суду демонструють свавілля в судовому розгляді кримінальних проваджень, грубо порушують принципи змагальності та рівності сторін, позбавляють права на захист, перетворюють юристів у мовчазних статистів і забороняють їм реалізовувати визначені законом права. «…Такими діями нівелюється будь-який сенс нашої професії. Ми фактично йдемо до встановлення диктатури в державі. Найгірше в цьому те, що кілька суддів Вищого антикорупційного суду, чітко розуміючи, що засідання транслюють онлайн, створюють приклад для інших суддів, як себе треба поводити із захисниками. І це кричущий факт, з яким маємо боротись…», — вважає член Ради адвокатів України від м.Києва І. Черезов [143].

Таким чином, зокрема українською спільнотою адвокатів також наголошено на існуванні реальної проблеми недотримання українськими суддями етичних основ взаємодії зі сторонами судового розгляду під час здійснення правосуддя, що своєю чергою порушує принципи судочинства, зокрема принцип змагальності.

Вказаним дослідженням підтверджено наявність у сучасній судовій системі України проблеми недотримання національними суддями етичних основ взаємодії зі сторонами судового процесу під час проведення судового засідання, яка може бути вирішена за допомогою комплексного підходу всередині судової системи.

По-перше, вчасне реагування голови суду на повідомлення громадян про випадки недотримання суддями суддівської етики під час судового засідання.

По-друге, підвищення рівня обізнаності серед суддів та підвищення кваліфікації з питань суддівської етики, що може бути реалізовано за допомогою окремих семінарів чи у складі планового підвищення кваліфікації, проведення яких можливе на базі Національної школи суддів України. Основним тезисом сказаного семінару повинно стати твердження, що «реалізація своїх повноважень під час проведення судового засідання за умов змагальності судового процесу вимагає від судді неухильного дотримання як етичних норм в цілому, так і підтримання високого рівня неупередженості та нейтральності у процесі взаємодії з учасниками судового процесу».

По-третє, виготовлення методичних матеріалів, спрямованих на висвітлення проблематики необхідності дотримання суддями етичних основ під час комунікації зі сторонами судового процесу, які можуть стати предметом самостійного вивчення суддями, а також обговорені під час наради суддів окремого суду.

По-четверте, організація органами суддівського самоврядування круглих столів, конференцій та відкритих дискусій з тематики дотримання суддівської етики, що значною мірою масштабує висвітлення наявної у судочинстві проблеми етичної поведінки та допоможе у запобіганні таких порушень. Обв’язковим в цій частині є висвітлення реальних, актуальних кейсів недотримання суддями норм суддівської етики та відповідальності яка настала за таке порушення.

Запропонований комплексний підхід до розв’язання проблеми недотримання суддями етичних основ комунікації зі сторонами судового розгляду сприятимуть реалізації основних засад (принципів) судочинства,

підвищенню якості як судового процесу, так і рішень у справі, а також укріпленню віри суспільства у судову систему в цілому, як незалежного інституту демократичного суспільства, спроможного вирішити кримінально-правовий конфлікт та захистити незаконно обмежені права окремих його членів.

Окрім означених заходів також наголошуємо на особливій важливості морально-психологічних методів мотивації суддів, до яких належать: самоповага і визнання авторства результатів праці; суспільне визнання; моральне задоволення від виконуваної роботи та гордість за досягнення колективу; кар'єрне зростання як важливий стимул суддівської служби; залучення до конкурсних комісій чи робочих груп, що підкреслює авторитет і значущість працівника тощо.

Так, ефективна мотивація суддів має позитивний вплив не лише на якість виконання їх професійних обов'язків, але й на рівень довіри та поваги населення до судової системи вцілому. Вказане також сприяє покращенню привабливості професії судді серед професіоналів в галузі права, та залученню до судівського корпусу висококваліфікованих кадрів, забезпечує стабільність роботи судової гілки влади та покращенню її іміджу.

2.3. Забезпечення верховенства права під час здійснення правосуддя шляхом дотримання принципів незалежності та неупередженості у позасудовій діяльності судді.

Продовжуючи дослідження питання етичних основ діяльності судді, слід зазначити, що вони виходять за межі професійної діяльності з відправлення правосуддя, адже навіть поза судовим засіданням суддя не втрачає свого особливого статусу в очах громадськості. За умов загальнонаціонального низького рівня довіри до судової системи, про який йшлося раніше, дотримання суддею морально-етичних норм поведінки навіть в особистому житті є вкрай необхідним, з урахуванням принципу формування суспільної думки на основі особистого досвіду окремих індивідів, що може як поліпшити загальні настрої, так і погіршити їх.

Цифровізація разом зі стрімким розвитком соціальних мереж поглибила рівень уваги суспільства до позасудової поведінки судді, зокрема, майнового стану, подорожей, хобі, дозвілля та ін. Одночасно недотримання суддями морально-етичних норм поведінки поза межами суду нерідко ставало приводом для обговорення у соціальних мережах, засобах масової інформації, викликаючи обурення громадськості та підриваючи рівень довіри до судової системи в цілому.

Таким чином, кожен суддя, обираючи цей шлях, повинен усвідомлювати рівень відповідальності за підтримання авторитету системи правосуддя та необхідність дотримання основних принципів позасудової поведінки, які накладають ряд обмежень у приватному житті.

Вказане, зокрема, відображено у п. 4.2 Бангалорських принципах поведінки суддів, відповідно до якого постійна увага з боку суспільства покладає на суддю обов'язок прийняти ряд обмежень, і, попри те, що пересічному громадянину ці обов'язки могли б здатися обтяжливими, суддя приймає їх добровільно та охоче. Поведінка судді має відповідати високому статусу його посади [108].

Враховуючи, що навіть у приватному житті суддя не втрачає свого особливого статусу, його позаслужбова діяльність може мати значний вплив на забезпечення реалізації таких принципів правосуддя, як незалежність та неупередженість суддів, захист яких є обов'язком кожного судді під час виконання професійних обов'язків.

Принципи незалежності та неупередженості суддів знайшли своє відображення у численних міжнародних актах, зокрема: ст. 19 Розділу III Договору про Європейський Союз [62], ст. 47 Розділу VI Хартії основних прав Європейського Союзу [64], ч. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини [71], ст. 10 Загальної декларації прав людини [74], ч. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [75], ст.ст. 1-2 Великої хартії суддів (основні принципи) (2010) [76] тощо. В національному законодавстві вказані принципи відображені у ст.ст. 126, 129 Конституції України [22], ст.ст. 1, 6, 7, 48 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» [23] та ч. 2 ст. 23 КПК України [24]. Також означені

принципи відображені у інших національних процесуальних кодексах (ст. 2 ч. 5 ст. 12 ЦПК України [25], ст. 2 ч. 5 ст. 13 ГПК України [26], ст. 2 КАС України [27], ст.ст. 2, 21, ч. 6 ст. 22. КУпАП [88]).

Щодо практики ЄСПЛ в питанні забезпечення принципу неупередженості судді, то вона базується на системі суб'єктивних та об'єктивних критеріїв, які розкриті, зокрема у рішенні у справі «Паунович проти Сербії» (№54574/07) від 3 грудня 2019 року на ступним чином: «…35. Безсторонність означає відсутність упередженості або прихильності. Її наявність чи відсутність може бути оцінена за суб'єктивним критерієм, де повинні прийматися до уваги особисті переконання і поведінка певного судді, тобто чи мав суддя особисту упередженість в конкретній справі, та об'єктивним критерієм, який визначає, чи надав відповідний суддя достатні гарантії, що дозволяють виключити будь-який сумнів щодо його неупередженості…» [144].

Незалежність в контексті позасудової діяльності має досить широке застосування, враховуючи численність суб'єктів, які можуть вплинути на вказаний критерій, не виключно, прямими або непрямими стимулами, тисками, погрозами та іншими втручаннями.

Так, суддя у своїй позасудовій діяльності повинен бути незалежним від своїх колег, сторін у справі, членів сім'ї, політичних сил, виконавчої влади та інших суб'єктів, які можуть мати вплив на розгляд справи, яка перебуває у його провадженні, та відповідно, прийняття рішення у ній.

З метою забезпечення такої незалежності Бангалорські принципи поведінки суддів містять такі обмеження щодо діяльності суддів, а саме: суддя не надає місце свого проживання іншим юристам для прийняття клієнтів чи зустрічей з колегами (п. 4.5); суддя не повинен дозволяти членам своєї родини, соціальним чи іншим стосункам певним чином впливати на його діяльність, що пов'язана зі здійсненням функції судді, а також на прийняття ним судових рішень (п. 4.8); …суддя не повинен діяти чи дозволяти іншим діяти у такий спосіб, щоб можна було зробити висновок, що будь-хто неналежно впливає на здійснення суддею його повноважень (п. 4.9) [108].

Одночасно стаття 19 Кодексу судівської етики закріплює обов'язок судді враховувати, що сімейні, соціальні взаємовідносини чи будь-які інші стосунки та втручання з боку органів державної влади не мають впливати на поведінку судді чи ухвалення судових рішень [109].

Громадська рада доброчесності у своєму Узагальненні практики з аналізу на відповідність критеріям професійної етики та доброчесності кандидатів на посади суддів Верховного Суду, навела такі приклади позаслужбової поведінки українських суддів, як викликали сумніви у їх незалежності, зокрема: неналежні зв'язки суддів з окремими політиками, що в очах стороннього спостерігача не є проявом незалежності; публічна підтримка законів, які були спрямовані на обмеження прав громадян; факти неодноразового відвідування суддями держави-агресора та тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, адже під кутом зору розсудливої людини, особа, яка обіймає посаду судді, мала б утриматися від таких поїздок, щоб запобігти будь-яким підозрам у тому, що така особа узгоджує свої дії з представниками Російської Федерації та отримує від них гарантії безпеки для себе і членів своєї сім'ї [145, с.10-11].

Розмірковуючи про дотримання суддею принципу неупередженості під час розгляду справ у суді, слід зазначити, що воно також не обмежується залою судового засідання, відтак суддя у своїй позасудовій діяльності повинен вживати заходів, щодо обмеження будь-якого впливу сторонніх осіб, організацій, інституцій та органів влади в питанні неупередженості. Підтримання належного рівня неупередженості своєю чергою забезпечує дотримання принципів справедливості, рівності сторін з урахуванням змагальності судового процесу.

Відтак, вдається цілком доречним, що Бангалорські принципи поведінки суддів, хоча дозволяють суддям бути членом офіційного органу, урядового комітету, комісії, дорадчого органу (с) п. 4.11), однак встановлюють умовою такого членства «…якщо таке членство дозволяє судді залишатися неупередженим і зберігати політично нейтральну позицію…». Крім того, п.п.d п. 4.11 означених принципів дозволяє судді займатися іншою діяльністю, якщо це є сумісним з високим статусом посади судді й не перешкоджає будь-якою

мірою виконанню ним своїх обов'язків. Вказані положення також мають спільну умову застосування — «…за умови належного виконання своїх обов'язків…» [108].

Відповідно до статті 16 Кодексу судівської етики, суддя не може належати до політичних партій і професійних спілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої. Суддя повинен надавати пріоритет здійсненню правосуддя над усіма іншими видами діяльності [109].

Коментар до Кодексу судівської етики, містить тлумачення змісту статті 16 Кодексу судівської етики в контексті наявності у судді, як і у кожного громадянина права на свободу вираження думок, разом з тим, таке право зазнає певних обмежень з огляду на специфіку статусу посади судді, що полягає у забороні публічного висловлювання своєї думки щодо політичних питань, якщо такі стали предметом судового розгляду, або з приводу політичної ситуації, яка склалася в країні, заборони обговорення цих питань з учасниками судового провадження [110, с.140].

Крім того роз'яснення положення вказаної статті щодо заборони зайняття будь-яких інших оплачуваних посад, виконання іншої оплачуваної роботи, викладено, зокрема, з погляду утримання від прямої чи непрямої участі в підприємницькій діяльності, оскільки це може завадити неупередженості виконання суддею своїх обов'язків або спричинити використання службового становища. Крім того, рекомендується: утримуватися від фінансової та ділової діяльності, у ході якої судді виконують часті операції чи підтримують тривалі ділові стосунки з адвокатами або іншими особами, які можуть постати перед судом, у якому працюють ці судді; відмовитися від інвестицій та інших фінансових інтересів, що можуть потребувати частих відводів та організовувати свої фінансові справи таким чином, щоб мінімізувати імовірність конфлікту з посадовими обов'язками судді [110, с.140].

Розмірковуючи над проблематикою можливого виникнення загрози неупередженості судді, слід зазначити, що навіть під час зайняття суддею

викладацькою діяльністю, яка відповідно до статті 16 Кодексу судівської етики не забороняється, така вірогідність не виключена повністю.

Для прикладу наведемо гіпотетичний сценарій, змодельований з урахуванням того, що на даний час навчальні заклади, які за своєю природою є юридичними особами також беруть участь у численних судових процесах у якості позивачів, відповідачів і третіх осіб. Таким чином, якщо установа, в якій проводить свою викладацьку діяльність діючий суддя стане стороною у справі, переданою до його розгляду, цілком доречними будуть побоювання щодо неупередженості такого судді. Крім того, участь навчального закладу, його керівництва чи інших викладачів у скандалах пов'язаних з освітньою діяльністю також може поширитися і на суддю тільки з урахуванням його особливого статусу і ведення викладацької діяльності у такому середовищі, навіть якщо він не має відношення до обставин, які привернули увагу громадськості.

Вказаний гіпотетичний сценарій також легко застосувати й до наукової діяльності судді, відтак тематика та зміст наукової праці судді, основні положення, викладені у ній, посилання на певних авторів також можуть стати підставою виникнення сумнівів у його/її неупередженості. Крім того, написання наукових праць нерідко супроводжується у співавторстві з іншими дослідниками. Відтак репутація співавтора, його можливі скандали у сфері академічної доброчесності, професійної діяльності чи просто приватного життя можуть вплинути й на суддю, який виступає співавтором наукової праці. Означене також стосується і наукового видання, в якому суддя публікує свої наукові роботи, його академічної репутації. Так, з урахуванням військової агресії російської федерації проти України, приводом для обурення громадськості може стати публікація суддею наукової статті у російському науковому журналі.

Таким чином, навіть приймаючи рішення про зайняття позасудовою діяльністю, дозволеною ст. 16 Кодексу судівської етики [109], суддя зобов'язаний зважувати всі майбутні ризики такої дільності для забезпечення власної незалежності та неупередженості.

З викладеного вище може вдатися, що реалізація принципу неупередженості та незалежності в контексті позасудової діяльності судді вимагає від судді жити відлюдником, присвячуючи весь свій час професійній діяльності, фактично бути ізольованим від соціального життя. Вказане не відповідає дійсності, адже посада судді не виключає соціальної природи судді як індивіда, відтак повна заборона брати участь у громадській діяльності, публічних заходах, творчої, наукової та викладацької роботи негативно вплинула б як на особу, яка обіймає посаду судді, так і образ судді в очах громадськості, ще більше відірвавши його від звичного розуміння особистості, позбавивши загальнолюдських рис.

Прикладом руйнування стереотипу образу судді-відлюдника може слугувати стаття 17 Кодексу судівської етики, яка надає суддям право брати участь у громадській діяльності, публічних заходах, якщо вони не завдають шкоди його статусу, авторитету суду і не можуть вплинути на здійснення правосуддя, одночасно зобов'язуючи уникати взаємовідносин, які можуть вплинути на незалежність та неупередженість судді [109].

На наше переконання, участь суддів у позасудових заходах (у тому числі правових) у спосіб, що не суперечить морально-етичним принципам поведінки судді та не підриває принципи правосуддя і судової системи в цілому, не тільки інтегрує суддів у суспільство, роблячи їх ближчими в очах пересічного громадянина, а і покращує загальнонаціональний рівень довіри й поваги до судової системи.

Одночасно суддя все ж таки повинен ретельно зважувати в яких заходах він (вона) бере участь, їх тематику, аудиторію, організаторів і спонсорів з метою попередження можливих сумнівів у його неупередженості під час майбутніх судових процесів та відправлення правосуддя в цілому.

Так, актуальним прикладом невідповідності позасудової діяльності судді принципу неупередженості є участь декількох суддів, на розгляді яких перебувала справа з реприватизації ВАТ «Нікопольський завод феросплавів» у пресконференції, організованій групою «Приват». Організатори пресконференції заявили, що її темою є «ситуація навколо судового розгляду

законності приватизації Нікопольського заводу феросплавів». Як зазначила Громадська рада доброчесності у своєму висновку, «зазначені дії мали наслідком втягування у публічний конфлікт представників судової влади. Це, своєю чергою, поставило під сумнів в очах суспільства та світової спільноти справедливість судового процесу, важливого для авторитету держави, і підірвало довіру до результатів цього процесу» [145].

Також слід звернути увагу на роз'яснення змісту ст. 17 Кодексу судівської етики, викладеної у відповідному Коментарі до нього, в якому наведено приклад реалізації суддями права участі у громадській діяльності. Так, суддя може вступати до асоціацій юристів та інших правничих організацій, проте він не повинен допомагати організаціям у судових процесах, оскільки це може негативно позначитись на неупередженості судді. Суддя може співпрацювати з благочинними та релігійними групами, але гідності судді буде завдано шкоди, якщо він братиме участь у збиранні коштів для таких цілей, особливо від осіб, зацікавлених у виконанні чи невиконані суддею своїх посадових обов'язків [110, с.125].

Окрему увагу слід приділити питанню позасудової комунікації судді. Так, здійснюючи свою позаслужбову діяльність суддя повинен мінімізувати будь-які вчинки, які можуть бути сприйняті суспільством як підстава визнання його упередженим під час розгляду судової справи, що перебуває у його провадженні, до яких можна віднести: публічні чи приватні коментарі щодо судового спору, оцінка сторін у справі, демонстрація фаворитизму, приватні стосунки судді чи членів його сім'ї з адвокатами, прокурорами, слідчими та іншими учасниками судового процесу, які можуть внести сумнів у неупередженості судді під час судового розгляду.

Так, пункт 4.3 Бангалорських принципів поведінки суддів закріплює обов'язок судді у своїх особистих стосунках з адвокатами, що мають постійну практику в суді, де розглядає справи даний суддя, уникати ситуацій, що могли б викликати обґрунтовану підозру чи створити видимість наявності у судді певних схильностей чи упередженого ставлення [108].

Розмірковуючи над вказаним приписом, видається неможливим, щоб суддя уникав публічних місць, відмовляв собі у проведенні дозвілля з сім'єю та друзями, через побоювання бути поміченим з учасником справи, яка перебуває у його провадженні. Гіпотетично, раптові зустрічі судді та учасників судового процесу, чи адвокатів, прокурорів, слідчих, які на постійній основі беруть участь у судових засіданнях відповідного суду не несуть небезпеки неупередженості судді, разом з тим, саме поведінка судді під час комунікації визначає, чи з'являться у стороннього спостерігача сумніви у неупередженості судді під час судового розгляду за участю такої особи. Для прикладу, ввічливе привітання, обмін люб'язностями при зустрічі у публічних місцях між суддею та учасником судового процесу не викличе таких сумнівів, на відміну від відкритої демонстрації дружніх стосунків, тривалих розмов, спільного обіду у кафе, відвідування різноманітних заходів та ін.

Вказаної думки також дотримуються і судді, які взяти участь в інтерв'юванні в рамках цього дисертаційного дослідження, а саме 100% респондентів підтвердили важливість дотримання суддею етичних основ позасудової діяльності. Одночасно у разі випадкових зустрічей зі сторонами судового провадження в повсякденному житті, за необхідності, вони обмежуються ввічливим привітанням, уникають ситуацій, які могли б створити видимість «дружніх, близьких» стосунків. Також у передбачених законом випадках, з метою недопущення упередженості, судді вдаються до самовідводу.

За умов сучасної цифровізації, вважається цілком доречним включення у Кодекс судівської етики положень щодо регулювання участі судді у соціальних мережах, Інтернет-форумах та застосування ним інших форм спілкування в мережі Інтернет, які відповідно до ст. 20 означеного кодексу є допустимими, проте суддя може розміщувати, коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та судової влади.

Одночасно, конфіденційна інформація, що стала відома судді внаслідок його посади, не може бути використана ним чи розголошена будь-кому з будь-якою метою, що не пов'язана з виконанням обов'язків судді (п. 4.10 Бангалорських принципів поведінки суддів) [108].

У контексті ведення суддями сторінок у соціальних мережах, також досить актуальним є питання наявності в них статусу «друзі» між суддею та учасниками судового процесу: прокурорами, адвокатами, слідчими та сторонами у справі, що нерідко є підставою для заявлення сторонами заяви про відвід судді.

Зі здійсненого в рамках цього дослідження аналізу наявних в Єдиному державному реєстрі судових рішень [91] ухвал судів щодо вирішення заяв про відвід судді на підставі наявності у «друзях» в соціальних мережах учасників справи за останні 3 роки, прослідковується загальна тенденція у відмові у задоволенні таких відводів. Суди, приймаючи відповідні рішення звертаються до правової позиції Верховного Суду викладеній у постанові від 02.03.2018 у справі №910/28435/15. Так, Верховний Суд, розглядаючи заяву про відвід судді з аналогічним обґрунтуванням, дійшов висновку, що «…позначення певної особи в соціальних мережах як «друга» не можна трактувати як вказівку на ступінь або інтенсивність відносин судді з такою особою, тобто про дружбу у звичайному розумінні цього слова. Отже, передчасно говорити про недотримання принципу неупередженості, оперуючи лише такими формальними ознаками…» [146].

Разом з тим, судова практика містить і прецеденти задоволення заяв про відвід судді у зв’язку із наявністю статусів «друг» у соціальних мережах між ним і учасником судового процесу, прикладом чого можна навести ухвалу Львівського апеляційного суду від 18.06.2021 у справі № 463/9786/20 (провадження №22-ц/811/1801/21). Так, колегія суддів дійшла висновку про наявність підстав для задоволення заяви про відвід головуючого судді, зважаючи не тільки на наявність статусів «друзів» між суддею та позивачем у соціальній мережі «Facebook», а і наявності 92 «спільних друзів» між ними [147].

Додатково слід виділити і практику заявлення суддею самовідводу з підстав наявності статусу «друзі» між ним і учасником судового процесу, а саме ухвалу Східного апеляційного господарського суду від 27.09.2021 у справі №922/2149/21. Зі змісту вказаної ухвали вбачається, що головуючий суддя

встановивши, що директором позивача є особа, яка має із ним статус «друзі» в соціальній мережі «Facebook», подав заяву про самовідвід, з метою усунення будь-яких сумнівів у його об`єктивності та неупередженості, яка була задоволена судом [148].

Підсумовуючи викладене, не можемо не погодитись із думкою О. Шило, А. Панової та Н. Скідан, що безумовно лише факт «дружби» у соціальних мережах не є підставою для відводу, відтак необіхно зважати на певні критерії задля встановлення «природи» взаємовідносин осіб, з метою встановлення відсутності конфлікту інтересів та підстав для відводу. Так, автори наводять такі критерії, як: «…1) на скільки особистим є характер їх спілкування та найголовніше 2) чи може виникнути у стороннього об'єктивного спостерігача сумнів щодо упередженості судді, прокурора чи адвоката…» [149, с.593].

Також досить важливим фактором, який може стати причиною виникнення об'єктивних сумнівів у суспільства щодо неупередженості судді є його матеріальні інтереси та факти приймання подарунків від сторонніх осіб.

Так, положення п. 4.14 Бангалорських принципів поведінки суддів містить заборону для суддів та членів його родини вимагати чи приймати будь-які подарунки, позики, заповіти чи допомогу в іншій формі, якщо це викликано діями, які суддя скоїв, планує скоїти чи бездіяльністю у зв'язку з виконанням ним своїх посадових обов'язків. Одночасно, п. 4.7 означених принципів додатково покладає на суддю обов'язок бути обізнаним про свої особисті та матеріальні інтереси конфіденційного характеру та вживати розумних заходів з метою отримання інформації про матеріальні інтереси членів своєї родини [108].

Обов'язок обізнаності про майнові інтереси також знайшов своє відображення у статті 18 Кодексу суддівської етики, відповідно до якої суддя повинен бути обізнаним про свої майнові інтереси та вживати розумних заходів для того, щоб бути обізнаним про майнові інтереси членів своєї сім'ї [109].

Невиконання суддею вимог статті 18 може потягнути за собою виникнення суперечності між особистими майновими інтересами судді або членів його сім'ї та його службовими повноваженнями, що зрештою може

негативно вплинути на об'єктивність або неупередженість судді при вирішенні ним справ і несе у собі загрозу авторитету судової влади в цілому [110, с.148].

Слід зазначити, що Бангалорські принципи поведінки суддів, окрім іншого, надають суддям право приймати відповідні до випадку пам'ятні подарунки, нагороди та привілеї, якщо вони зроблені без наміру якимось чином вплинути на виконання ним своїх посадових обов'язків та не мали корисливих намірів, за умови відсутності заборон, що містяться в законі, чи інших законних обмежень, що пов'язані з публічним викриттям (п. 4.15 принципів) [108].

Разом з тим, навіть отримання суддями державних нагород у зв'язку з їх діяльністю може розцінюватись проявом неналежних зв'язків судової влади із виконавчою. Так, Громадська рада доброчесності у своєму висновку зазначила, що сам факт нагородження окремих суддів зброєю породжує обґрунтовані сумніви щодо їх майбутньої неупередженості та політичної нейтральності. Ці сумніви посилюється з огляду на те, що нагородну зброю у семи з восьми випадків отримали судді, які займають адміністративні посади [145].

Враховуючи вищевикладене, слід зазначити, що на наше переконання основна вимога поведінки судді в Україні, закріплена у ст. 3 Кодексу судівської етики, відповідно до якої суддя має докладати всіх зусиль до того, щоб на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини його поведінка була бездоганною. Вказане положення кореспондується із положеннями Бангалорських принципів поведінки суддів, а саме показником 3 «Чесність і непідкупність» та з таким принципом: «Чесність і непідкупність є необхідними умовами належного виконання суддею своїх обов'язків». Застосування вказаного принципу, полягає у наступному: «Суддя демонструє поведінку, бездоганну навіть з погляду стороннього спостерігача (п. 3.1.); Спосіб дій та поведінка судді мають підтримувати впевненість суспільства в чесності та непідкупності судових органів. Недостатньо просто чинити правосуддя, потрібно робити це відкрито для суспільства (п. 3.2.)» [109].

Таким чином, визначальним показником для оцінки дій судді, зокрема й у позасудовій діяльності є те, як той чи інший вчинок буде розцінений стороннім спостерігачем.

Враховуючи викладене у своїй сукупності констатуємо недостатнє приділення уваги у Кодексі суддівської етики питанню правового регулювання правилам позасудової діяльності судді та їх значення для забезпечення незалежності та неупередженості під час здійснення правосуддя, у зв'язку з чим пропонуємо доповнити Розділ ІІІ Кодексу суддівської етики який регулює позасудову поведінку судді статтями 22-24 в такій редакції:

Стаття 22

Суддя повинен реалізовувати право на вираження думок у приватному житті з урахуванням обмежень пов'язаних з особливим статусом судді, у той спосіб, що не завдає шкоди авторитету судді та судової влади.

Стаття 23

Суддя повинен під час реалізації права на здійснення наукової, викладацької та творчої роботи зважувати усі потенційні ризики такої діяльності для забезпечення власної незалежності та неупередженості, недопущення завдання шкоди авторитету судді та судової влади.

Стаття 24

Реалізацію права судді на участь у громадській діяльності та публічних заходах здійснювати в такий спосіб, який не завдасть шкоди статусу судді, авторитету судової влади і не вплине на здійснення правосуддя.

Висновки до розділу 2

1. У зв'язку із низьким рівнем довіри громадськості до судової гілки влади, сучасному реформуванню української судової системи притаманне приділення неабиякої уваги забезпеченню дотримання суддями етичних вимог, підвищенню кваліфікації та набуттю практичних навичок суддями у сфері суддівської етики та застосуванню моральних категорій. Враховуючи актуальність вказаної тематики, нами запропоновано власне визначення поняття «морально-етичні основи здійснення правосуддя» та розроблено концептуальну модель морально-етичних основ здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях, яка містить стратегічні напрями інтеграції етичних стандартів до судової системи України. Важливість морально-етичного складника

діяльності судді також зумовлює необхідність висунення вимог щодо відповідності певним моральним якостям не тільки до діючих суддів, а і до кандидатів на зайняття посади судді, що відповідає практиці країн-членів Європейського Союзу та Великої Британії. Національному законодавству же притаманна певна позитивна динаміка у вказаному питанні, зокрема, включення вимоги «доброчесності» до вимог до кандидата на зайняття посади судді та роз'яснення означеного явища частиною дев'ятою статті 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», чим подолано прогалину у законодавстві.

2. За результатами дослідження проблематики етичних основ взаємодії судді та сторін за умов змагальності судового процесу, зроблено висновок, що етична поведінка судді під час проведення судового засідання характеризується перш за все дотриманням високого рівня неупередженості та нейтральності. Одночасно наведено принципи судочинства, які забезпечуються дотриманням суддею етичних норм, а саме: повага до честі та гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом, змагальність сторін, презумпція невинуватості. Внаслідок встановленої проблематики недотримання українськими суддями етичних основ взаємодії зі сторонами судового процесу під час проведення судового засідання, запропоновано власний комплексний підхід, який сприятиме реалізації основних засад (принципів) судочинства та підвищенню якості здійснення правосуддя.

3. Щодо позасудової діяльності суддів, найбільш важливим критерієм її оцінки є недопущення у стороннього спостерігача виникнення сумнівів у безсторонності та неупередженості судді, як незалежного арбітра під час виконання ним професійних обов'язків. З метою забезпечення дотримання суддями належного рівня незалежності та неупередженості під час здійснення правосуддя виділено ряд морально-етичних основ їх позасудової діяльності, та запропоновано доповнити ними Розділ ІІІ Кодексу суддівської етики.

РОЗДІЛ 3
ДОТРИМАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ОСНОВ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

3.1. Вплив морально-етичних основ здійснення правосуддя на процес становлення внутрішнього переконання судді при оцінці доказів у кримінальних провадженнях.

Сьогодні поняття оцінки доказів суддею «за внутрішнім переконанням» є зрозумілими реаліями для правової спільноти, з урахуванням виведення нормами чинного Кримінального процесуального кодексу України процесу оцінки доказів судом у кримінальному провадженні суто до суб'єктивних суджень судді. Попри те, що відповідно до приписів ч. 2 ст. 94 КПК України жоден доказ не має наперед встановленої сили, саме висновку експерта судді довіряють понад усе з огляду на компетентність та неупередженість особи експерта, який виконав експертизу в рамках кримінального провадження та недостатність спеціальних знань у судді, про що неодноразово наголошував М. Щербаковський [150, с.24]. Схожої думки дотримується і Я. Зейкан, одночасно зазначаючи, що в Україні склалася така судова практика, коли «…для суддів висновки експертів слугують опорною точкою при написанні вироку…» [151 с.18]. Вказане зумовило обрання саме цього виду доказів для подальшого дослідження впливу морально-етичних основ на процес становлення внутрішнього переконання судді при оцінці доказів у кримінальних провадженнях.

На наше переконання, прийняття судом висновку екперта за незаперечну істину без належної оцінки є перекладанням відповідальності судді на експерта, що є істотним порушенням кримінального процесуального законодавства та ставить під сумнів законність і обґрунтованість такого судового рішення в цілому. Враховуючи обов'язковість дослідження висновку експерта у судовому засіданні й надання суддею оцінки, йому, нарівні з іншими доказами по справі, постає логічне питання: «як суддя, без достатніх спеціальних знань, може повною мірою дати оцінку висновку експерта, який цими знаннями володіє?».

Дійсно, висновок експерта — це доказ, при оцінці якого суддя стикається з найбільшими складнощами, адже враховуючи суб'єктивність процесу оцінки доказів, він повинен використати всі передбачені кримінальним процесуальним законодавством способи роз'яснення такого дослідження для себе та інших учасників судового процесу, задля трансформування своїх сумнівів у переконання, що своєю чергою має суттєве значення для прийняття рішення по справі.

Дослідженню проблематики висновку експерта як джерела доказів у кримінальному провадженні, його оцінці судом та становлення внутрішнього переконання судді, присвячено чимало досліджень вітчизняних науковців. Серед них: В. Вапнярчук, Ю. Грошевой, Н. Дроздович, А. Іванович, В. Марчак, З. Меленевська, Ю. Меліхова, О. Моїсєєв. [152], М. Нечипорук, В. Павліков, О. Полякова, О. Садченко, О. Черновський, Н. Філіпенко, В. Шепітько, М. Щербаковський та інші. Без сумніву, наукові праці зазначених вчених внесли вагомий внесок у дослідження вказаної проблематики, однак більшість з них досліджували окремі питання висновку експерта як доказу у кримінальному провадженні, оцінки судом доказів, у тому числі висновку експерта, становлення внутрішнього переконання судді під час дослідження доказів у кримінальному процесі. Вказане зумовило необхідність здійснення наукового дослідження проблематики оцінки висновку експерта судом під час розгляду кримінального провадження за внутрішнім переконанням, процесу подолання суддею сумнівів щодо такого висновку та складнощів, з якими суддя стикається під час здійснення оцінки.

Аналізуючи сучасні реалії розслідування кримінальних проваджень, можна дійти висновку, що більшість з них вимагає використання спеціальних знань у процесі доказування обставин кримінального правопорушення, що реалізується за допомогою проведення різноманітних судових експертиз.

Для вирішення цих завдань Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає залучення експерта або спеціаліста, тобто осіб, які володіють науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, мають право на проведення експертизи або участь в інших процесуальних діях і яким доручено

дослідження об’єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та надати висновок чи консультацію з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери їх знань (ст. 69, 71 КПК України) [24]. Отже, спеціальні знання в кримінальному провадженні використовуються у двох формах: у разі залучення спеціалістів під час окремих процесуальних дій і в межах проведення експертизи.

Як слушно зазначає М. Нечипорук, В. Павліков, А. Іванович та Н. Філіпенко «…під час експертизи, на відміну від інших процесуальних дій, істотні в справі факти можуть установлюватися за відсутності слідчого (або суду). Ця особливість дає змогу пояснити, чому законодавець передбачив систему додаткових процесуальних гарантій, дотримання яких покликане сприяти достовірному, вичерпному й об’єктивному встановленню фактів експертом та всебічній перевірці його висновків слідчим і судом. Експертизу слід призначати лише тоді, коли в цьому дійсно є потреба, коли без відповіді експерта на певні питання неможливо встановити істину у справі. Саме дослідження причин авіакатастроф надає достатні підстави для залучення судових експертів, спеціалістів судово-медичних експертів…» [153, с.59-60].

Згідно з інформацією, опублікованою Управлінням експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України, протягом ІІ кварталу 2024 року науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції України проведено 10661 судову експертизу та експертне дослідження, з яких 8438 судових експертиз в кримінальних провадженнях і справах про адміністративні правопорушення [154].

Слід зазначити, що попри те, що кількість проведених експертиз в ІІ кварталі 2024 року зменшилась у порівнянні з аналогічним періодом 2023 року (30791 судових експертиз та експертних досліджень, з яких 25948 судових експертиз у кримінальних провадженнях і справах про адміністративні правопорушення) очевидно, що у кримінальних провадженнях судових експертиз проводиться значно більше ніж у цивільних, господарських та адміністративних [154].

Окремо зауважуємо, що у минулих наукових працях нами досліджені тотожні показники проведення судових експертиз та експертних досліджень науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції України у ІІ кварталі 2022 та 2021 років, відповідно до яких також встановлено домінування проведення судових експертиз саме у кримінальних провадженнях, що підтверджує сталість такого явища [155, с.87].

Така тенденція зумовлена тим, що у правовому полі вважається, що судова експертиза є найбільш вагомою та кваліфікованою формою використання спеціальних знань.

Поняття висновку експерта, зокрема, закріплено в ч. 1 ст. 101 Кримінального процесуального кодексу України, відповідно до якого висновок експерта — це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи [24].

Законодавцем в ч. 1 ст. 94 КПК України наведено виключний перелік суб’єктів кримінального провадження, на яких покладено обов’язок оцінки доказів, а саме: слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд [24].

У своєму дослідженні ми хочемо зупинитися більш докладно на проблематиці оцінки висновку експерта суддею під час розгляду кримінального провадження, адже така оцінка має неабияке значення для встановлення обставин кримінального провадження, доведення вини обвинуваченого (підсудного), та як наслідок, винесення обвинувального, чи навпаки, виправдувального вироку суду.

Вказаної думки також притримуються З. Меленевська та О. Садченко, зазначаючи, що від повноти та якості оцінки висновку експерта залежить успіх його використання у процесі доведення, формування внутрішнього переконання слідчого і суду, а також при встановленні істини у справі [156, с.59].

Відтак, не можемо не погодитись з твердженням О. Полякової, що діяльність з оцінки висновку експерта за своїм змістом є логічним, розсудливим, процесом думки [157, с.140].

У наукових джерелах розрізняють декілька аспектів оцінки висновку експерта. По-перше, оцінку безпосереднього висновку експерта як процесуального акту з метою з'ясувати правильність проведення дослідження; по-друге, оцінку встановлених висновком експерта фактів шляхом зіставлення з іншими зібраними доказами для визначення ступеня повноти проведеного дослідження, наукової обґрунтованості підсумкових висновків, перевірки процесуальних вимог призначення і проведення експертизи, достовірності отриманих експертом результатів [158, с.355-356].

Враховуючи, що жоден доказ не має наперед встановленої сили (ч. 2 ст. 94 КПК України) [24], висновок експерта оцінюється за тими самими критеріями, як і інші докази у кримінальному провадженні, а саме — за внутрішнім переконанням суду, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, з погляду належності, допустимості, достовірності.

Слід зазначити, що наявність у чинному Кримінальний процесуальний кодекс України положення щодо оцінки доказів «за своїм внутрішнім переконанням» виводить цей процес до поля суб'єктивних суджень судді.

Внутрішнє переконання судді складає суб'єктивну частину його діяльності, яка виражається в об'єктивно ухвалених ним у справі рішеннях при дослідженні судом обставин справи. Внутрішнє переконання судді базується на правосвідомості судді, його світогляді, що становить систему правових принципів, ідей, теорій, доктрин, конвенцій, які є результатом теоретичного, раціонального аналізу, відображення правової дійсності на основі дослідження закономірностей виникнення, становлення, функціонування та розвитку права [159, с.103].

Важливе значення для розкриття ролі внутрішнього переконання судді в оцінці доказів має його психологічний аспект. Переконання судді в психологічному аспекті характеризується впевненістю у правильності

прийнятого у справі рішення, заснованого на дослідженні зібраних по справі доказів у їх повноті та сукупності при неодмінному дотриманні вимог закону, а також почуттям довіри до свого висновку з точки зору відповідності його закону, меті та завданням правосуддя [160, с.253-254].

В. Шепітько під внутрішнім переконанням розуміє усвідомлену потребу особи, використання нею власних думок, поглядів і знань. На його думку, під час ухвалення рішень на основі внутрішнього переконання не допускається ніяких сумнівів [136, с.167].

Аналогічної думки дотримується Н. Глинська, яка вважає, що до моменту ухвалення рішення у слідчого, прокурора або судді не повинно залишатися ніякого сумніву в правильності свого рішення [161, с.83].

Одночасно Ю. Грошевой зазначає, що через упевненість особа приходить до переконаності, яку потрібно розглядати як непохитну віру в істинність, справедливість свого рішення. Упевненість дозволяє виробити однозначне рішення і проявляти свою волю у його реалізації без вагань та сумнівів [162, с. 17].

Висловлена вище позиція вчених, до речі, повністю відповідає положенням чинного Кримінального процесуального кодексу України, в ст. 17 якого закріплена презумпція невинуватості, у тому числі припис, що усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи [24].

Саме сумніви переслідують суддю під час дослідження ним доказів по справі, та особливо при оцінці висновку експерта, враховуючи недостатність у нього спеціальних знань.

Формування ж внутрішнього переконання, на думку В Марчак пов’язане із безперервними усуненнями таких сумнівів, які виникають під час розгляду справи. У психологічному аспекті суттєвим для процесу формування внутрішнього переконання є переростання такого сумніву (як наслідку ймовірних знань) у переконаність судді [163, с.84].

Подоланню таких сумнівів сприяє функціональне призначення психологічної складової частини переконання. Саме цей (психологічний) аспект внутрішнього переконання як результату оцінки доказування проявляється у

здатності закону щодо вмотивованості висновків певного суб'єкта кримінального провадження [164, с.80].

Таким чином, для належної оцінки судом доказів у справі за своїм внутрішнім переконанням, останньому потрібно трансформувати свої сумніви у переконаність. Цей процес починається із дослідження висновку експерта як доказу у судовому засіданні.

Відповідно положенням ст. 23 КПК України, як і всі інші докази по справі, суд досліджує висновок експерта безпосередньо [24].

Обґрунтування ж своїх висновків, за вимог ст. 95 КПК України суд може здійснювати лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому статтею 225 цього Кодексу [24].

Безпосередність дослідження доказів означає звернену до суду вимогу закону про дослідження ним всіх зібраних у конкретному кримінальному провадженні доказів шляхом допиту обвинувачених, потерпілих, свідків, експерта, огляду речових доказів, оголошення документів, відтворення звукозапису і відеозапису тощо. Ця засада кримінального судочинства має значення для повного з'ясування обставин кримінального провадження та його об'єктивного вирішення. Безпосередність сприйняття доказів дає змогу суду належним чином дослідити й перевірити їх (як кожний доказ окремо, так і у взаємозв'язку з іншими доказами), здійснити їх оцінку за критеріями, визначеними у ч. 1 ст. 94 КПК, та сформувати повне й об'єктивне уявлення про фактичні обставини конкретного кримінального провадження [24].

Недотримання засади безпосередності призводить до порушення інших засад (принципів) кримінального провадження: презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, забезпечення права на захист, змагальності сторін та свободи в поданні ними своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Тому засада безпосередності виступає необхідним елементом процесуальної форми судового розгляду, недотримання її судом, виходячи зі змісту ч. 2 ст. 23 та ст. 86 КПК, означає, що докази, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, не можуть бути визнані допустимими й

враховані при постановленні судового рішення судом, крім випадків, передбачених КПК, а отже судове рішення відповідно до ст. 370 КПК не може бути визнано законним та обґрунтованим і згідно з ч. 1 ст. 412 КПК підлягає скасуванню [24].

Така правова позиція є сталою, та міститься у постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 07.05.2019 р. у справі №398/381/16-к (провадження № 51-6258 км 18), в якій скасовано постанову апеляційного суду з причин, зокрема, ненадання останнім оцінки висновку експерта у своїй постанові.

Так, із матеріалів даного кримінального провадження убачається, що за вироком Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 19 жовтня 2017 року ОСОБА_2 та ОСОБА_3 засуджено за ч. 2 ст. 121 КК до покарання у виді позбавлення волі на строк вісім років, кожного.

Ухвалою Апеляційного суду Кіровоградської області від 1 березня 2018 року вирок суду першої інстанції щодо ОСОБА_2 скасовано, а кримінальне провадження закрито на підставі п. 3 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України у зв’язку з невстановленням достатніх доказів для доведення винуватості ОСОБА_2 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК, а стосовно ОСОБА_3 змінено, виключено з мотивувальної частини вироку посилання суду, при кваліфікації дій ОСОБА_3 за ч. 2 ст. 121 КК, на кваліфікуючу ознаку «вчинення злочину групою осіб». Ухвалено вважати ОСОБА_3 засудженим за ч. 2 ст. 121 КК до покарання у виді позбавлення волі на строк вісім років.

Касаційним судом встановлено, що судом першої інстанції в основу обвинувального вироку покладено показання свідків, які безпосередньо були допитані судом першої інстанції, та письмові докази — протокол огляду місця події від 14 листопада 2015 року; висновок експерта № 401/1 від 15 січня 2016 року; протокол проведення слідчого експерименту від 9 січня 2016 року за участю свідка; висновок судово-психіатричної експертизи № 604 від 15 грудня 2015 року.

Однак, на переконання суддів Верховного Суду, переглядаючи кримінальне провадження щодо ОСОБА_3 та ОСОБА_2, апеляційним судом усупереч положенням ст. ст. 7. 23, 370 та 404 КПК не дотримано вимог засади безпосередності дослідження доказів, при цьому безпосередньо не допитано жодного свідка та, не досліджено письмові докази, які було досліджено та оцінено судом першої інстанції, відтак, Верховний Суд дійшов висновку про відсутність достатніх доказів доведеності винуватості ОСОБА_2 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК.

Окремо суд у своїй постанові вказав, що судом апеляційної інстанції не надано оцінки висновку експерта № 911 від 15 грудня 2015 року, згідно з яким на камуфляжних штанях та на правому кросівці ОСОБА_2 знайдено сліди крові людини [165].

Таким чином можемо зробити висновок, що за сьогоднішніх реалій надання оцінки висновку експерта у рішенні суду є обов’язковою вимогою для визнання його законним, обґрунтованим і вмотивованим відповідно до вимог ст. 370 КПК України [24], а відсутність такої оцінки тягне за собою його неминуче скасування.

Відтак постає питання як саме суддям потрібно оцінювати висновок експерта в рамках розгляду кримінального провадження в суді.

Враховуючи актуальність проблематики оцінки висновку експерта як джерела доказів у кримінальному провадженні, вона досліджувалась багатьма вітчизняними науковцями, зокрема: Гончаренком В., Стахівським С., Пілюковим Ю., Шепітько В., Щербаковським М. та ін.

Разом з тим, найбільш повний аналіз структури оцінки висновку експерта, на нашу думку запропоновано М. Щербаковським, яка складається з:

1. Формальної (логіко-процесуальної) оцінки висновку експерта, що містить такі розумові операції: визначення процесуального порядку проведення експертизи; визначення відповідності направлених на експертизу об’єктів, що надійшли в розпорядження експерта, і досліджених ним у перебігу провадження експертизи; встановлення повноти і обсягу проведеного експертного дослідження, ясності кінцевих висновків; визначення логічної

обґрунтованості висновків експерта; визначення належності виявлених експертом фактичних даних розслідуваному злочину; встановлення відповідності висновків експерта іншим доказам, що сформовані у кримінальному провадженні;

2. Змістовної (спеціальної) оцінки висновку експерта, що включає: визначення наукової обґрунтованості підсумкових висновків експерта і його компетентності; визначення достатньої кількості представлених на експертизу об'єктів для розв'язання поставлених питань, застосування типової експертної методики; оцінку доброякісності представлених об'єктів, правильності вихідних даних; оцінку доцільності, правомірності і наукової обґрунтованості застосованої експертом методики (методу) дослідження; оцінка повноти проведеного дослідження; оцінку правильності опису і інтерпретації встановлених ознак об'єктів; оцінку наукової обґрунтованості проміжних і підсумкових висновків; визначення компетентності експерта [158, с.364-411].

Щодо вимог оцінки висновку експерта у вітчизняному законодавстві, то Постановою Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 №8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» дано роз'яснення, що при перевірці й оцінці експертного висновку суд повинен з'ясувати:

- чи було додержано вимоги законодавства при призначенні та проведенні експертизи;

- чи не було обставин, які виключали участь експерта у справі;

- компетентність експерта і чи не вийшов він за межі своїх повноважень;

- достатність поданих експертові об'єктів дослідження;

- повноту відповідей на порушені питання та їх відповідність іншим фактичним даним;

- узгодженість між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експертизи;

- обґрунтованість експертного висновку та його узгодженість з іншими матеріалами справи [166].

Дослідивши вказані рекомендації, можна дійти висновку, що тільки «обґрунтованість експертного висновку та його узгодженість з іншими

матеріалами справи» стосується саме прямої оцінки судом проведеного експертом дослідження, а інші — дотримання чинного законодавства щодо форми, особи експерта та ін.

Не зважаючи на те, що обов'язковість дотримання постанов Пленуму ВСУ законодавчо не закріплена, багато суддів використовують вищезазначені критерії перевірки й оцінки експертного висновку. І якщо із першими шістьма у них не виникає ніяких складнощів, останній пункт породжує головну проблему — як суддя може оцінити висновок експерта за результатами проведеного ним дослідження з використанням спеціальних знань, якими сам може і не володіти, або володіти не певною мірою.

Звичайно, останній, як професійний юрист володіє певним рівнем спеціальних знань, які, як найменше отримав при навчанні вищому навчальному закладі, однак їх достатньо, напевне, тільки для правильного визначення виду судової експертизи, яка підлягає проведенню, оцінки запропонованих сторонами питань, які підлягають поставленню експерту та ін.

Разом з тим, таких знань недостатньо для об'єктивної оцінки судом всього експертного висновку, тим паче якщо дослідження, проведене експертом вимагало застосування складних, комплексних методів, а у самому висновку використовується безліч спеціальних термінів та формулювань.

Також у правовій свідомості давно укорінилося твердження «як можна оцінити те, в чому сам не розумієшся», тому висновок авторитетного експерта, з досвідом роботи приймається як свідомо — правильний, абсолютний і незаперечний, що прямо суперечить ч. 2 ст. 94 КПК України, відповідно до якої жоден доказ не має наперед встановленої сили [24].

В слідчих органах та судах досить поширеною є беззастережна довіра до висновку експерта, завищена оцінка його доказового значення. Вважається, що якщо він базується на точних наукових розрахунках, то й не може бути будь-яких сумнівів в його правдивості. 82 % опитаних слідчих та 74 % суддів вважають висновок експерта більш вагомим джерелом доказів в порівнянні з іншими джерелами. Вказана обставина обумовлена суб'єктивними й об'єктивними причинами. До перших належить надмірна довіра слідчого, судді

до судового експерта, як неупередженої обізнаної особи (тім більш, якщо вона — співробітник спеціалізованої державної судово-експертної установи або служби), до других — реальна неможливість повної оцінки висновку (особливо в частині наукової обґрунтованості експертного дослідження) учасником процесу, який не володіє спеціальними знаннями в необхідному обсязі [158, с. 357-358].

Саме тому, що дуже часто висновок експерта не підлягає сумніву, оцінка такого доказу судом зводиться до перевірки дотримання вимог щодо форми, суб'єкта проведення експертизи, повноти висновків та їх відповідності поставленим перед експертом питанням. Сам же текст експертизи може просто копіюватися до вироку суду.

Враховуючи вищевикладене, логічним буде дійти висновку, що самоосвіта суддів у сфері судової експертизи розв'яже проблему браку знань у цій сфері, а відтак і надасть можливість повною мірою оцінити результати проведеної експертизи. Разом з тим, на практиці, на наше переконання, цей спосіб майже нереалізований через банальну недостатність часу у суддів внаслідок надмірного робочого навантаження. Крім того, не слід забувати, що сам по собі суддя — це перш за все професійний юрист, роль якого у кримінальному процесі — правильне застосування норм права, відтак більш доречним буде здобуття ним нових знань у сфері правозастосовної діяльності.

Досліджуючи шляхи подолання суддями складнощів у розумінні висновку експерта при його оцінці, найбільш дієвим є застосування ними права, закріпленого ст. 356 КПК України щодо виклику останнього у судове засідання для роз'яснення зробленого ним висновку за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суду [24]. У такому випадку показання експерта можуть роз'яснити суду та сторонам процесу незрозумілі частини дослідження, зокрема у змістовній частині, та усунути будь-які сумніви у правдивості зробленого ним висновку.

З першого погляду таке розв'язання проблеми є дуже простим та дієвим, однак фактично і в цьому разі суддя стикається з багатьма складнощами.

Перш за все — це виклик експерта до суду, який може бути у відрядженні, хворіти, або взагалі знехтувати обов'язком з'явитися до суду для давання показань. По-друге — допит експерта доцільніше проводити за участю всіх сторін по справі, явку яких також неможливо передбачити заздалегідь. Також не слід забувати, що неявка сторін у судові засідання (з попереднім повідомленням суду про причини, чи ні), на яких планується допит експерта є також одним із видів затягування судового процесу та зловживання своїми процесуальними правами, що своєю чергою підіймає рівень напруження та емоційної втоми серед учасників процесу та суду. Також усе це як мінімум втрата великого обсягу часу, що саме по собі ставить перед суддею нелегкий вибір доцільності такого допиту, адже завжди можна просто погодитись із висновком.

Коли ж допит експерта у судовому засіданні відбувається, суддя також стикається із впливом зацікавленої сторони обвинувачення чи захисту, що виявляється у маніпулюванні невпевненістю у відповідях експерта, задля створення образу некомпетентного спеціаліста та викликання сумніву у судді в правильності виконаного ним висновку.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 356 КПК України, експерту можуть бути поставлені запитання щодо наявності в експерта спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи; використаних методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку; застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються правдивості висновку [24].

Враховуючи такий змістовний перелік можливих питань, досить просто створити для експерта некомфортну атмосферу, що потягне за собою ту саму невпевненість у відповідях та можливі помилки, які можуть бути використані сторонами як важіль впливу на об'єктивну оцінку судом висновку експерта.

Крім того, під час допиту сторонами судового процесу експерта суд проводить складну аналітичну діяльність поставлених останньому питань з

метою відсіювання таких, що не належать до предмета проведеної експертизи, однак стали відомі експертові під час її проведення. Окремо слід наголосити на важливості недопущення маніпулювання стороною процесу відомостями отриманими експертом під час проведення судово-психіатричної експертизи, виставляючи їх як доказ, наприклад, визнання вини обвинуваченим. У судовій практиці такі показання є недопустимим доказом, адже особу попереджають про можливість відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання.

Наведемо для прикладу постанову Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 26.04.2018 у справі №135/1530/16-к (провадження № 51-447 км 17), в якій виключено з мотивувальної частини вироку та ухвали посилання на пояснення обвинуваченого (підсудного), надані ним під час проведення судово-психіатричної експертизи, як на доказ.

Так, судом встановлено, що вироком суду першої інстанції ОСОБА_2 було визнано винуватим у вчиненні злочинів, передбачених пунктами 9, 10, 13 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 15, ч. 2 ст. 152 КК. Ухвалою суду апеляційної інстанції вказаний вирок було залишено без змін. У касаційній скарзі захисник просив скасувати судові рішення і закрити кримінальне провадження щодо ОСОБА_2 на підставі п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК через не встановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді. За результатами касаційного перегляду Верховний Суд змінив оскаржувані вирок та ухвалу, виходячи з такого.

З вироку місцевого суду вбачається, що суд послався як на доказ винуватості ОСОБА_2 на показання, які останній давав під час проведення судово-психіатричної експертизи. Апеляційний суд хоч і зазначив, що бере до уваги поведінку ОСОБА_2, описану в акті стаціонарної судово-психіатричної експертизи, однак вислів «він щиро переживав за скоєне ним» також може розцінюватися, як його визнавальні покази.

Касаційний суд зазначив, що відповідно до ст. 87 КПК недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами,

згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Суд зобов’язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, зокрема, такі діяння як отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права.

Одним із методів психологічного дослідження є клініко-психологічне інтерв’ю (бесіда), під час якого експерт встановлює контакт з особою та з’ясовує інформацію необхідну для формування висновку. Перед початком інтерв’ю особа не попереджається про можливість відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання. Таким чином, на переконання Верховного Суду, показання особи, надані експерту в ході проведення судово-психіатричної експертизи, є недопустимими як доказ [167].

Таким чином, у вказаній постанові Верховний Суд вказав місцевому та апеляційному суду на неправильну оцінку ними показань обвинуваченого (підсудного) під час проведення судово-психіатричної експертизи, які взагалі не можуть розцінюватися як доказ — визнання останнім своєї вини у вчиненні кримінального правопорушення. Разом з тим, такі відомості, які стали відомі експерту під час проведення судово-психіатричної експертизи можуть бути важелем морального впливу зацікавленої сторони судового процесу на шляху переконання суду, наприклад, у винуватості обвинуваченого (підсудного).

Вказані ситуації не є рідкістю, відтак, суд повинен ретельно оцінювати зміст поставлених експертові питань задля попередження маніпуляцій сторін судового процесу відомостями, які не є доказами по справі, однак можуть мати вплив на суб’єктивне судження судді щодо оцінки інших доказів по справі.

Таким чином, допит експерта в суді як один зі способів подолання складнощів при оцінці висновку експерта є доволі ефективним, проте часто виснажливим та таким, що витрачає забагато процесуального часу.

Другим, альтернативним, на наш погляд, способом є залучення спеціаліста відповідно до ст. 360 КПК України для надання усних консультацій та письмових роз'яснень [24].

Відповідно до положень ст. 71 КПК України, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками та може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [24].

Слід зазначити, що питання залучення спеціаліста

На наше переконання, спеціаліст як особа, яка володіє спеціальними знаннями також може надати роз'яснення щодо проведеної експертом судової експертизи, її наукової обґрунтованості тощо.

Також, положеннями чинного Кримінального процесуального кодексу України спеціалісту надано право звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів, а також викладати у своєму висновку відомості, що мають значення для кримінального провадження і щодо яких йому не були поставлені запитання (п. 3, 3-1 ч. 4 ст. 71 КПК України) [24].

Таким чином законодавець наділив спеціаліста обов'язком не тільки відповідати на поставлені йому запитання, а й правом з власної ініціативи надавати роз'яснення в тій частині, яка, на його думку, має значення для правильної оцінки судом доказів по справі, в тому числі й експертного висновку. Такий підхід є безумовно корисним, враховуючи брак у судді спеціальних знань для оцінки висновку експерта, адже допомагає зрозуміти його зміст, розкрити складні, професійні терміни, або замінити їх на прості для сприйняття формулювання. Крім того, у таких роз'ясненнях можуть бути запропоновані альтернативи методам експертного дослідження.

Разом з тим, попри явну корисність залучення спеціаліста під час оцінки судом висновку експертизи, така процедура не є популярною, адже за своєю суттю допомога спеціаліста є лише консультацією, тож сприймається суддею на власний розсуд та може бути прийнята ним до уваги під час оцінки результатів

судової експертизи, що безумовно, часто не влаштовує зацікавлених сторін по справі, та вважається ними менш ефективним, ніж допит експерта у судовому засіданні. Також однією із причин обмеженого використання потенціалу залучення спеціаліста до участі у кримінальному провадженні може бути недостатньо повне регламентування чинним кримінальним процесуальним законодавством вказаного питання, на відміну від залучення експерта, про що слушно зазначає А. Голубов [168, с.167].

Окремо слід зауважити, що враховуючи можливість ініціювання залучення спеціаліста під час судового розгляду стороною по справі, або надання такою стороною висновку спеціаліста для долучення до матеріалів справи, суддям слід приділяти увагу ретельній оцінці неупередженості такого спеціаліста.

Слід зазначити, що виклик експерта та залучення спеціаліста не єдині способи подолання сумнівів при оцінці висновку експерта. Так законодавцем у ст. 332 Кримінального процесуального кодексу України врегульовано питання призначення судової експертизи під час судового розгляду, а саме:

Суд має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам незалежно від наявності клопотання, якщо:

1) суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності;

2) під час судового розгляду виникли підстави, передбачені частиною другою статті 509 цього Кодексу;

3) існують достатні підстави вважати висновок експерта (експертів) необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає інші обґрунтовані сумніви в його правильності (ч. 2 ст. 332 КПК України) [24].

Враховуючи, що п. 2 ч. 2 ст. 332 КПК України відсилає нас до ст. 509 КПК України, яка стосується призначення психіатричної експертизи, питанню подолання сумнівів при оцінці висновку експерта присвячені п. 1 та 2 ч. 2 ст. 332 КПК України [24].

Хотілося б зауважити, що у статті 75 КПК України 1960 року, який втратив чинність, законодавцем чітко було визначено вид таких експертиз (повторна чи додаткова) [169], разом з тим, чинний Кримінальний процесуальний кодекс України такої градації не містить.

Разом з тим, п. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду від 30.05.1997 №8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» має роз'яснення, що додаткова експертиза призначається після розгляду судом висновку первинної експертизи, коли з'ясується, що усунути неповноту або неясність висновку шляхом допиту експерта неможливо. Висновок визнається неповним, коли експерт дослідив не всі подані йому об'єкти чи не дав вичерпних відповідей на порушені перед ним питання. Неясним вважається висновок, який нечітко викладений або має невизначений, неконкретний характер [166].

Також визначення додаткової експертизи міститься в п.п. 1.2.11 п. 1.2 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої Наказом Міністерства Юстиції України (в ред. наказу від 26 грудня 2012 року № 1950/5), відповідно до яких додатковою є експертиза, якщо для розв'язання питань щодо об`єкта, який досліджувався під час проведення первинної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали (зразки для порівняльного дослідження, вихідні дані тощо), які не були надані експертові під час проведення первинної експертизи [170].

Таким чином, у разі наявності в матеріалах справи кількох висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності, судом доцільно призначити саме додаткову експертизу.

Непризначення судом у такому випадку додаткової експертизи є порушенням вимог кримінального процесуального закону, яке є істотним, оскільки ставить під сумнів законність і обґрунтованість судового рішення, що відповідно до приписів п. 1 ч. 1 ст. 438 КПК України [24] є підставою для скасування такого рішення.

Підтвердженням такої позиції слугує усталена судова практика, наприклад постановою Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 14.11.2019 у справі №236/3420/15-к (провадження № 51-3201 км 19) скасовано ухвалу апеляційного суду, зокрема з підстав не призначення ним додаткової комісійної судово-медичної експертизи.

Так, апеляційний суд, переглядаючи кримінальне провадження, за наявності в матеріалах справи кількох висновків експертів, які суперечать один одному, не вжив усіх передбачених КПК України заходів для їх усунення та не доручив проведення експертизи, в тому числі за клопотанням прокурора про призначення додаткової комісійної судово-медичної експертизи з обов`язковим безпосереднім дослідженням потерпілого, що на переконання Верховного Суду є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону [171].

Також, розглядаючи питання оцінки судом двох суперечливих висновків експертів доцільно звернутися до п. 13 Постанови Пленуму Верховного Суду від 30.05.1997 №8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах», відповідно до якого, якщо суперечності містяться у двох окремих висновках експертиз, суд не повинен віддавати перевагу висновку експертизи лише тому, що її здійснено комісійно, повторно, експертом авторитетної експертної установи або таким, який має більший досвід експертної роботи тощо. У випадках, коли в справі щодо одного й того ж предмета проведено декілька експертиз, у тому числі комплексну, комісійну, додаткову чи повторну, суд повинен дати оцінку кожному висновку з погляду всебічності, повноти й об’єктивності експертного дослідження. Такій оцінці підлягають також окремі висновки експертів — членів комісійної чи комплексної експертизи, які не підписали спільний висновок [166].

Слід зазначити, що діяльність експерта під час проведення експертизи спрямована на полегшення вирішення кримінально-правового конфлікту, а отже і на подолання суддею своїх сумнівів щодо винуватості чи невинуватості обвинуваченої особи. Разом з тим, два висновки експертів, які суперечать один-одному породжують ще більші сумніви у свідомості судді та ускладнюють процес оцінки доказів в їх сукупності. У такому випадку, судом часто

призначається комісійна, комплексна експертизи, які покликані розвіяти сумніви та внести ясність щодо обставин справи.

Як приклад, хотілося б навести ухвалу Полтавського апеляційного суду від 01.06.2022 у справі №554/18239/14-к (провадження № 11-кп/814/96/22), в якій призначено, зокрема, комплексну комісійну судово-медичну та транспортно-трасологічну експертизи.

Підставою призначення вищевказаних експертиз слугувало те, що наявні в матеріалах кримінального провадження висновки судово-медичної експертизи, додаткової судово-медичної експертизи, комплексних комісійних судово-медичних та транспортно-трасологічних експертиз, повторної комплексної комісійної судово-медичної та транспортно-трасологічної експертизи суперечать одні одному в частині встановлення особи, яка перебувала за кермом автомобіля на момент ДТП, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності [172].

Дослідивши тенденцію призначення суддями додаткових судових експертиз під час судового розгляду кримінальних проваджень, можна дійти висновку, що останні часто посилаються на вищезазначені нами роз'яснення Пленуму та призначають додаткову експертизу у разі якщо після розгляду судом висновку первинної експертизи з`ясовується, що усунути неповноту або неясність висновку шляхом допиту експерта неможливо. Така позиція суду має на меті підтвердження чи спростування обставин, з`ясування яких може мати істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення задля запобігання порушенням повноти дослідження обставин кримінального провадження, забезпечення безумовного дотримання прав сторін провадження в частині змагальності процесу.

Прикладом слугує ухвала Дніпровського районного суду м.Києва від 16.08.2022 у справі №755/9185/19 (провадження № 1-кп/755/190/22), якою під час судового розгляду справи призначено додаткову експертизу у зв'язку з тим, що питання, які були поставлені прокурором при проведенні експертизи в повному, необхідному обсязі не були предметом дослідження під час досудового розслідування та не були вирішені шляхом допиту експерта, а тому,

на переконання суду, для їх вивчення необхідно провести додаткове дослідження в частини питань, які не ставились на вирішення експертизи та призначити додаткову експертизу з питань, поставлених прокурором, оскільки первинна експертиза вже проводилася [173].

Продовжуючи аналіз норм ч. 2 ст. 332 КПК України, слід зауважити, що пункт 3 наводить такі підстави призначення експертизи під час судового розгляду: у разі наявності достатніх підстав вважати висновок експерта (експертів) необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи, або таким, що викликає інші обґрунтовані сумніви в його правильності [24].

Відповідно до п. 11 Постанови Пленуму Верховного Суду від 30.05.1997 №8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» повторна експертиза призначається коли є сумніви у правильності висновку експерта, пов’язані з його недостатньою обґрунтованістю чи з тим, що він суперечить іншим матеріалам справи, а також за наявності істотного порушення процесуальних норм, які регламентують порядок призначення і проведення експертизи. Істотними можуть визнаватися, зокрема, порушення, які призвели до обмеження прав обвинуваченого (підсудного) чи інших осіб. В ухвалі (постанові) про призначення повторної експертизи зазначаються обставини, які викликають сумніви у правильності попереднього висновку експерта. Проведення повторної експертизи може бути доручено тільки іншому експертові [166].

Даючи аналіз ч. 2 ст. 332 КПК України [24] в призмі п.11 Постанови Пленуму Верховного Суду не можемо не звернути увагу, що в цьому випадку йдеться саме про призначення повторної судової експертизи, метою якої є усунення сумнівів у правильності висновку експерта, які виникли у зв’язку із:

- недостатньою обґрунтованістю;
- суперечливістю іншим матеріалам справи;
- інших підстав, що викликають сумніви в його правильності.

Якщо із недостатньою обґрунтованістю все загалом зрозуміло, то суперечність іншим матеріалам справи як підстава призначення повторної

експертизи викликає особливий інтерес, адже на цьому етапі суддя оцінює висновок експерта у взаємозв'язку із сукупністю інших доказів по справі, що на наше переконання відповідає вимогам ч. 1 ст. 94 КПК України [24] щодо оцінки сукупності зібраних доказів з погляду достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Такий підхід до оцінки висновку експерта, на нашу думку є досить ефективним, адже на внутрішнє переконання впливає вся доказова інформація, яка досліджується згідно із загальними правилами кримінального процесу [163, с.84], а сам процес формування внутрішнього переконання судді пов'язаний з безперервним вирішенням сумнівів, які виникають при розгляді справи [174, с.148].

Так у постанові апеляційного суду Чернігівської області від 26.09.2017 у справі №750/92/16-к (провадження № 11-кп/795/23/2017) колегія суддів дійшла висновку, що вирок суду першої інстанції ґрунтується на суперечливих доказах, а висновок судової автотехнічної експертизи, призначеної апеляційним судом, не дає можливості зробити однозначного висновку про винуватість чи невинуватість обвинуваченої, що стало підставою для скасування вироку місцевого суду.

Апеляційним судом встановлено, що за матеріалами досудового розслідування вбачається, що в момент первинного контакту з автомобілем, пішохід (потерпілий) знаходився у вертикальному або близькому до цього положенні, розташовуючись лівою бічною поверхнею тіла до поверхні автомобіля, що травмувала. Цей висновок експертизи суперечить показанням потерпілого і свідка, до яких автомобіль наближався з правої сторони за ходом їхнього руху по проїзній частині. Яким чином удар автомобілем потерпілому був нанесений в ліву бічну поверхню тіла, а не в праву, лишилось невстановленим і в апеляційному суді встановити цього не вдалось.

Апеляційний суд дійшов висновку, що в такому випадку використати висновок експерта як доказ, що підтверджує винуватість обвинуваченого (підсудного) можна лише за наявності інших, взаємодоповнюючих один одного доказів [175].

Таким чином, оцінка суддею висновку експерта у співвідношенні з іншими доказами допомагає встановленню дійсних обставин справи, подоланню внутрішніх сумнівів судді щодо цього доказу у справі та трансформації сумнівів у переконаність, що своєю чергою сприяє вирішенню кримінально-правового конфлікту.

3.2. Стереотипізація та способи подолання її впливу на суддю під час здійсненя правосуддя у кримінальних провадженнях.

Забезпечення права на справедливий суд тісно пов’язане із недопущенням будь-якого прояву дискримінації до учасників судового процесу під час здійснення правосуддя. Відтак, особа судді повинна бути наділена якостями незалежності, безсторонності й неупередженості, які проявляються під час здійснення ним (нею) своїх професійних обов’язків.

Разом з тим, враховуючи, що суддя перш за все є фізичною особою — як частиною суспільства, то він (вона) має свої сформовані стереотипи внаслідок особистого або суспільного життєвого досвіду.

Проблематика можливості впливу на суддю певних сформованих стереотипів має неабияку актуальність під час розгляду кримінального провадження, адже під час судового засідання, суддя, (окрім іншого) вивчає й особу обвинуваченого (підсудного), що також має вплив на процес формування внутрішнього переконання.

Як вже було наголошено нами у попередніх наукових працях, питанню такого впливу не приділено достатньо уваги у вітчизняній науковій літературі, натомість ще наприкінці ХХ ст. західними вченими проведено декілька змістовних емпіричних досліджень, які встановили вплив сформованого в судді або присяжних стереотипу відносно певної соціальної групи на результат розгляду кримінальних проваджень, а саме визнання таких обвинувачених винними [176, с.133].

Відтак, не приділення значної уваги українською науковою спільнотою проблемі стереотипізації серед суддів, відсутність актуальних українських емпіричних досліджень такого впливу на внутрішню оцінку суддею обставин

кримінального провадження зумовлює неможливість ефективного їх виявлення та розробку ефективних засобів їх попередження. Вказане у своїй сукупності підтверджує актуальність обраної проблематики для забезпечення здійснення національного правосуддя в контексті неупередженості.

У вітчизняній літературі явищу стереотипу присвячені праці, зокрема, таких науковців, як: О. Блинова, Т. Семашко [177], О. Химович, В. Полторак, Я. Зоська й А. Стадник, Л. Шевченко зі співавторами та ін.

Разом з тим, вказані науковці досліджували лише окремі аспекти впливу стереотипу на соціум, його загальну свідомість та формування життєвих поглядів окремої людини. Одночасно, іноземними вченими здійснено дослідження в аспекті впливу явища стереотипу на формування внутрішнього переконання судді під час відправлення ним (нею) правосуддя у кримінальних провадженнях, до яких входять: L. T. Sweeney і C. Haney, H. M. Kleider зі співавторами, S. Cusack, C. L. Ridgeway і D. Diekema, L. Nyquist і J. T. Spence, L. Ellison і V. E. Munro, B. M. McKimmie зі співавторами, M. Sunnafrank і N. E. Fontes, C. S. Jones і M. F. Kaplan.

Як вже зазначалося у Розділі І цієї наукової праці, право на справедливий суд є основним правом кожної людини в сучасному демократичному суспільстві, яке закріплено на міжнародному та національному рівні. Так, положення статті 6 Європейської конвенції з прав людини закріплює, що: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом» [71]. Враховуючи, що означене право гарантовано, окрім іншого, «незалежним і безстороннім судом», суд зобов’язаний бути повністю неупередженим відносно особи обвинуваченого (підсудного).

Одночасно у Бангалорських принципах поведінки суддів (2006) міститься положення, що «…незалежність та неупередженість судових органів має велике значення для виконання судами своєї ролі з підтримки конституціоналізму та правопорядку…» [108], відтак судді зобов’язані уникати, зокрема дій, несумісних із неупередженістю та незалежністю судових органів (п. 4.6).

Крім того, пункт 2.1 Принципів розкриває принцип об’єктивності таким чином: «…При виконанні своїх обов’язків суддя вільний від будь-яких схильностей, упередженості чи забобонів…» [108].

Звертаючись до національного законодавства, зазначаємо, що ч. 1 ст. 21 КПК України закріплює «…право на справедливий розгляд та вирішення справи <…> незалежним і неупередженим судом…», що своєю чергою є підґрунтям для реалізації одного із завдань кримінального провадження, сформованого у статті 2 КПК України, а саме: «…охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження…» (ст. 2) [24].

Слід зазначити, що норми чинних національних процесуальних кодексів містять положення щодо недопущення будь-якої дискримінації під час розгляду справ у суді, відтак КПК України не є серед них винятком і його ч. 1 ст. 10 закріплює засади рівності особи перед законом і судом таким чином: «…Не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, передбачених цим Кодексом, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками…» [24].

Разом з тим, існує об’єктивне побоювання наявності фактів дискримінації сторін під час судового розгляду кримінального провадження з боку судді, яка зумовлена особистими, чи сформованими у соціумі стереотипами.

Відповідно Академічного тлумачного словника української мови стереотип — це:

«1. друк. Пластина, плита із металу, гуми або пластмаси з точним відтворенням друкарського набору, що дає можливість водночас друкувати на кількох машинах, в різних місцях і т. ін. <…>

2. перев. із сл. динамічний, мед. Синтезуюча діяльність головного мозку людини й вищих тварин, яка полягає в об’єднанні в єдину складну динамічну систему умовних рефлексів, що виробляються в результаті неодноразового повторення певних подразників через сталі проміжки часу. <…>»

3. перен. Те, що часто повторюється, стало звичайним, загальноприйнятим і чого дотримуються, що наслідують у своїй діяльності» [178].

Вказані тлумачення надають нам підґрунтя щодо природи явища «стереотипізації» та притаманному будь-якому суспільству феномену стереотипу. Як вже зазначалося, на початку XX ст. вказаний феномен став предметом декількох фундаментальних досліджень західних вчених, серед яких перш за все хочемо виділити книгу «Суспільна думка» (1922) *W. Lippmann, в якій* вперше запропоновано визначення терміну «стереотип» у звичному для нас розумінні. Автор вважав стереотип вибірковим, неточним і спрощеним способом сприйняття дійсності, який своєю чергою спричиняє виникнення забобонів. Науковець вказував, що «…найтонші й найпоширеніші механізми впливу — це ті, що створюють і підтримують репертуар стереотипів. Нам розповідають про світ до того, як ми його побачимо. Ми здобуваємо уявлення про більшість речей до того, як безпосередньо знайомимось із ними. І якщо здобута нами освіта не допомагає нам чітко усвідомити наявність цих упереджень, то саме вони керують процесом сприйняття…» [Тут і далі переклад українською автора. — *Прим. авт*.].

W. Lippmann вважає стереотипи «…упорядкованою, більшою або меншою мірою несуперечливою картиною світу, у якій зручно розташувалися наші звички, смаки, здібності, задоволення та надії. Стереотипна картина світу може бути неповною, але це картина можливого світу, до якого ми пристосувалися…» [179].

Внаслідок численних досліджень явище стереотипу набуло ознак когнітивного процесу сформованому на підставі колективного життєвого досвіду групи індивідів, який сприяє швидкій типізації соціального становища іншого окремого індивід чи їх групи. Разом з тим, вказаний процес може стати підставою утворення так званих «забобон» — укоріненого негативного судження відносно певної соціальної групи, зважаючи на расу, націю, колір шкіри, гендер, вид діяльності, віросповідання, матеріальне становище та ін.

Забобони є основною причиною укоріненої упередженості, що своєю чергою є підставою різного роду дискримінації, у тому числі й засудження певної особистості винятково внаслідок її належності до окремої соціальної групи.

Розглядаючи явище стереотипу в аспекті його впливу на суддю під час здійснення правосуддя, слід наголосити на невдаваній небезпеці означеного феномену справедливому, об'єктивному й неупередженому розгляду справ у суді, зважаючи на те, що стереотипізація безпосередньо впливає на процес становлення внутрішнього переконання судді під час оцінки доказів у справі, що своєю чергою, позначається на кінцевому результаті прийняття ним (нею) рішення у справі.

Важливе значення для розкриття ролі внутрішнього переконання судді під час оцінювання доказів має психологічний аспект. Переконання судді у психологічному аспекті характеризується впевненістю у правильності ухваленого за справою рішення (заснованого на дослідженні зібраних доказів у їхній повноті й сукупності за неодмінного дотримання вимог закону) і почуттям довіри до свого висновку з позицій його відповідності закону, меті й завданням правосуддя [160, с.253-254].

Зважаючи на значний вплив світогляду на процес формування внутрішнього переконання судді, зазначаємо, що сформований у процесі життєдіяльності укорінений негативний стереотип окрім іншого має неабиякий вплив на становлення внутрішнього переконання судді.

Так, якщо обвинувачений (підсудний) у кримінальному провадженні має ознаки особи, яка відповідає сформованому у свідомості судді стереотипу, відбувається процес стигматизації (із грец. στίγμα — *ярлик*, *тавро*). На відміну від реального фізичного таврування, така стигматизація може означати навішування соціальних ярликів. У цьому розумінні стигматизація — це асоціація певної якості (здебільшого негативно забарвленої) із конкретною людиною або групою людей, хоча насправді такий зв'язок відсутній і/або недоведений. Стигматизація є складником багатьох стереотипів і призводить до дискримінації [180, с.96].

Одночасно Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», закріплює, визначення дискримінації наступним чином: дискримінація — ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі — певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними [181].

В цьому контексті ми погоджуємося з думкою М. Фіалки, який визначає дискримінацію як «…певне коло обмежень до особи, які реалізуються в наслідок притаманних особі тих чи інших характерних ознак…» та вважає таке явище фоновим для злочинності та розцінює його в якості аморальних проявів, які суперечать загальноприйнятим нормам поведінки в суспільстві [182, с.37].

Зауважуємо, що багатьма іноземними дослідженнями підтверджено, зокрема, що раса виступає важливою індивідуальною рисою, яка має значний вплив на винесення суддею остаточного рішення у кримінальній справі. Наприклад, деякі наукові праці підтвердили факт частішого засудження та призначення суворішого покарання до темношкірих обвинувачених, у порівнянні з білошкірими. Так, L. T. Sweeney та C. Haney в одному зі своїх перших метааналізів проаналізовано 14 судових процесів, у яких брали участь 2836 білошкірих присяжних та встановлено факт винесення суворіших вироків саме темношкірим обвинуваченим порівняно з білошкірими, у зв'язку з чим вченими встановлено безпосередній вплив раси на ухвалення рішення судом присяжних [183].

H. M. Kleider, Knuycky L. R., Cavrak S. E. у своєму дослідженні згодом дійшли висновку, що у разі, коли судова справа є складною та неоднозначною, відтак існує однаково висока ймовірність засудження або виправдання, присяжні, які мають упереджене ставлення до особи обвинуваченого

(підсудного) внаслідок належності його до певної раси, а також високе когнітивне навантаження, схильні до винесення більш суворих вердиктів темношкірим обвинуваченим, аніж білошкірим [184].

Враховуючи викладене у своїй сукупності констатуємо, що: судді та присяжні, внаслідок їх соціальної природи окремих індивідів — частини соціуму, можуть мати укорінені настанови, які утворюють відповідні стереотипи, зокрема і за ознакою раси чи національності, які своєю чергою безпосередньо впливають на результати розгляду справ у суді.

Також в якості прикладу формування негативного стереотипу у соціумі за ознаками національності, проаналізуємо випадок ДТП, яке сталося на проспекті Науки в місті Харкові (Україна) у 2020 р., внаслідок якого водій автомобіля Volkswagen збив чотирьох людей на острівці безпеки, у зв'язку з чим відкрито кримінальне провадження та винесено вирок суду.

Так, за офіційною інформацією органів досудового розслідування, автівкою Volkswagen кермував громадянин Республіки Ємен, разом з тим, тодішні мас-медіа, не дочекавшись офіційних даних, поширили у численних дописах своїх інтернет-видань та соціальних мережах хибну інформацію про належність водія автівки Volkswagen до Єгипту замість Республіки Ємен. Одночасно, тодішній заступник голови МВС України Антон Геращенко, якості реакції на резонансне ДТП у Харкові, поширив на своїй сторінці у соціальних мережах думку про мету приїду іноземних студентів до України не на навчання, а для придбання диплома і розваг. Вказаний допис також містив власне твердження причин ДТП, висловленої таким чином: «…Такий ось іноземний «студент», якому, як і тисячам інших, були за хабарі видані дозволи на перебування в Україні та за хабарі ставилися заліки й іспити викладачами різних ВНЗ…» [185].

У цьому контексті констатуємо факт формування негативного стереотипу щодо мігрантів, перш за все засобами масової інформації та погоджуємося із думкою Н. Прібиткової, що «…вияви нетерпимості до іммігрантів у мас-медіа стали поганою звичкою, до якої вдаються не тільки маловідомі, а й популярні видання та телеканали, які позиціонують себе демократичними та

ліберальними…». Так, науковиця наголошує на сталості тенденції у ЗМІ вживання таких термінів, як «кавказька мафія», «злочини осіб циганської національності», «азіатські злочинні угруповання» тощо. З метою здобуття популярності та збільшення аудиторії, журналісти і редактори часто відступають від норми професійної етики, розмовляючи із суспільством мовою, яка містить очевидні ознаки мови ворожнечі, публікують матеріали, які завуальовано викликають неприязне ставлення до іноземців, провокуючи суспільство й владу на ту ж саму дискримінацію: як пересічний громадянин, так і чиновник починає вірити, що іммігранти — це потенційна загроза, а тому певні обмеження їх прав є благом для кожного українця окремо і для всього суспільства в цілому [186, с.96].

Слід окремо наголосити, що діяльність засобів массової інформації в умовах доступу до широкої аудиторії може не тільки сприяти формуванню негативного стереотипу, а й розпалюванню етнічної, расової, національної чи релігійної ворожнечі та ненависті. В цьому контексті ми погоджуємося із думкою В. Павликівського та А. Ященка, що така діяльність є однією з найнебезпечніших форм людської поведінки [187, с.55].

Таким чином, вказане у своїй сукупності створило сприятливі умови для формування та укорінення негативного образу студента-іноземця в очах містян, а саме: «…окрім того, що навчаються «за хабар», так ще і порушують закони, ставлячи життя та здоров’я оточення у небезпеку…».

Розглядаючи формування негативного стереотипу за вказаним ДТП, зауважуємо, що первісні публікації в інтернет-виданнях та дописи у соціальних мережах містили інформацію тільки про одного водія, яким був іноземець, разом з тим, зі змісту вироку суду вбачається призначення покарання двом водіям, один з яких — громадянин України, який за встановленими під час розгляду справи у суді обставинами справи, здійснював рух в попутному напрямку та хотів змінити смугу, а інший — громадянин Республіки Ємен, який їхав з перевищенням дозволеної швидкості, а саме 110 км/год і намагався запобігти зіткненню з першим водієм, внаслідок чого допустив ДТП. Під час здійснення дослідження у цій частині нами проаналізовано 6 резонансних ДТП

за період 2016-2021, які сталися у м. Харкові та встановлено, що тільки одне (зазначене нами) сталося за участю іноземця, разом з тим, саме ДТП на пр.Науки викликало формування в суспільстві негативного стереотипу про студентів-іноземців.

Тим не менш укорінений у суспільстві негативний стереотип також може бути притаманний і судді, внаслідок його (її соціальної природи), та своєю чергою негативно вплинути на рівень неупередженості останнього (останньої) в процесі оцінки особи обвинуваченого (підсудного) у випадку, якщо категорія обвинувачення відповідає типажу стереотипу.

Наводимо такі приклади типажів обвинувачення, як: іноземних студентів — у порушенні правил безпеки дорожнього руху, експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 Кримінального кодексу України), зокрема, у стані алкогольного сп'яніння (ст. 286[1] КК України), ромів — у шахрайстві (ст. 190 КК України), у незаконному виробництві, виготовленні, придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні або збуті наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України) [28] та ін.

Наведене явище відоме сучасній правовій науці, зокрема, M. Sunnafrank і N. E. Fontes 1983 р. проведено дослідження питання схильностей окремих осіб до асоціювання різних видів злочинів з темношкірими або білошкірими злочинцями. Так, учасники дослідження повинні були поєднати надані злочини із п'ятьма фотографіями темношкірих та білошкірих обвинувачених, тим самим визначивши тільки за зовнішньою ознакою скоєний тією чи іншою особою кримінальне правопорушення.

За результатами експерименту встановлений зв'язок расової ознаки обвинуваченого (підсудного) із гіпотетично скоєним ним злочином таким чином: піддослідні частіше пов'язували викрадення автівки, пограбування, напад на поліцейського чи домагання темношкірим особам, а підробляння грошей, шахрайство, розкрадання, згвалтування та розбещення дітей — білошкірим. Одночасно в питанні ненавмисного вбивства колір шкіри злочинця не мав суттєвого значення.

Отримані результати стали поштовхом для дослідників провести наступний експеримент, з метою з'ясування, чи впливає расова ознака обвинуваченого (підсудного) на процес оцінки її винуватості у вчиненому злочині, за умов відсутності стереотипу злочину. За результатами дослідження встановлена відсутність різниці в частоті винесення обвинувальних і виправдувальних рішень між темношкірими та білошкірими обвинуваченими, у зв'язку з чим зроблено висновок, що сформований стереотип виду злочину відносно раси обвинуваченого (підсудного) впливає на рішення присяжних сильніше, аніж тільки расова ознака [188].

Наступними, хто продовжив дослідження вказаної тематики стали C. S. Jones і M. F. Kaplan, які встановили ефект конгруентності (узгодженості) між расовою ознакою обвинувачених і видами вчинених ними злочинів. Так, за результатами дослідження встановлено, що присяжні виносили більше обвинувальних вердиктів білошкірим обвинуваченим у справах про розкрадання, одночасно бувши більш суворими та впевненими у правильності таких рішень, аніж щодо темношкірих осіб. Однак, темношкірих обвинувачених частіше визнавали винними призначали суворіші покарання у справах про викрадення автівок, аніж білошкірих обвинувачених. Одночасно, у справах з нетиповими злочинами позиції присяжних відносно винуватості обвинувачених суттєво не залежали від расової ознаки [189].

Таким чином, залежно від характеру злочину, присяжні можуть мати явні расові упередження, що своєю чергою можуть фактично впливати на процес прийняття рішень у кримінальних провадженнях.

Враховуючи, що люди (як члени суспільства) схильні мати укорінені негативні стереотипи, судді та присяжні також можуть підсвідомо бути залежними від них під час виконання ними своїх професійних обов'язків.

Наприклад, конгруентність злочинів за расовою ознакою може призвести до упередженого ставлення до вини обвинуваченого (підсудного), відтак суддя може бути схильним заздалегідь робити обвинувальний висновок, одночасно підсвідомо обмежуючи себе у пошуці доказів протилежного та акцентуючись на доказах підтвердження такої вини.

Також, внаслідок впливу процесу стереотипізації, судді можуть створювати певний негативний образ обвинуваченого (підсудного), який відповідає сформованому расовому стереотипу, лише тому, що його обвинувачення підпадає під сформований стереотип.

Одним із наслідків ефекту конгруентності також може стати засудження невинної особи, чи обрання до винної неспівмірно великої міри показання тільки з підстав стереотипності її раси окремому виду злочину, та навпаки — призначення меншого покарання, оскільки расова приналежність обвинуваченого (підсудного) не відповідає стереотипу злочинця.

Слід зазначити, що окрім расових стереотипів, у сучасному судочинстві також поширені гендерні стереотипи щодо обвинувачених у злочинах і їх жертв.

Гендерні стереотипи (як одна з передумов ґендерної дискримінації) продовжують залишатися актуальною проблемою, відтак є предметом широкого обговорення світовою правовою спільнотою, з одночасною розробкою шляхів їх подолання як у суспільстві загалом, так і під час здійснення правосуддя судом.

Згідно з положеннями Стратегії гендерної рівності Ради Європи на 2024-2029 роки «…гендерні стереотипи — це упереджені соціальні та культурні шаблони чи ідеї, згідно з якими чоловіків і жінок наділяють такими характеристиками й функціями, які визначені й обмежені їхньою статтю. Ґендерні стереотипи можуть представляти серйозну перешкоду для досягнення гендерної рівності та сприяти гендерній дискримінації…» (п. 38), «…ґендерні стереотипи як спричинені глибоко вкоріненими установками, цінностями, нормами й упередженнями, так і є їхнім наслідком. Вони використовуються для виправдання та підтримки історичної влади чоловіків над жінками, а також сексистського ставлення, які стримують просування ґендерної рівності…» (п. 39). Вказаною Стратегією також наголошується на обмеженні стереотипами життєвих можливостей як дівчат і хлопців, так жінок і чоловіків [190].

Слід зауважити, що Стратегії гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 рр, проаналізовані нами у минулих наукових працях [191, с.230] містять тотожні за змістом положення щодо гендерних стереотипів, зазначених

в Стратегії за 2024-2029 роки, що додатково підтверджує сталість проблематики у світі та її неабияку небезпечність.

Таким чином, гендерні стереотипи глибоко вкорінені в суспільстві, і судді, як і всі інші особи, можуть відбувати вплив таких гендерних упереджень під час здійснення професійної діяльності, з урахуванням того, що вони сприймають інформацію, отриману в процесі розглядусправи крізь призму суб'єктивних суджень.

Аналогічної думки дотримується і S. Cusack, зауважуючи, що культурні переконання щодо гендерних упереджень можуть впливати на рішення суддів, так само як і на рішення всіх інших осіб. Одночасно, навіть суттєвий досвід суддів не запобігає гендерній упередженості при прийнятті рішень [192].

Окрім того, C. L. Ridgeway і D. Diekema дотримуються позиції, що у разі, якщо судді перебувають під впливом гендерних стереотипів, вони автоматично приписують обвинуваченому окремі усталені ролі, характеристики та ознаки певної соціальної групи, що обов'язково впливає на об'єктивність сприйняття суддею отриманої під час судового розгляду інформації та процесі формування суб'єктивних суджень.

Таким чином, у разі, якщо свідомість судді перебуває під впливом стереотипізації, він (вона) формує свою особисту думку щодо особи обвинуваченого (підсудного) з урахуванням певних упереджень щодо певної соціальної групи, а не на основі відповідних фактів та обставин [193].

Гендерні стереотипи під час відправлення правосуддя можуть безпосередньо вплинути на результати судового розгляду, зокрема, таким чином:

- перешкоджати неупередженості рішень суду;
- викривити розуміння суддями змісту кримінального правопорушення;
- спотворити оцінку суддями правоздатності свідків;
- завадити суддям у процесі притягнення обвинувачених до кримінальної відповідальності;
- перешкоджати доступу до законних прав і їх захисту окремих гендерних груп [193].

Варто зазначити, що гендерні стереотипи в першу чергу впливають на розгляд справ, пов’язаних із сексуальним та домашнім насильством, оскільки в таких злочинах найбільш яскраво виражені ролі чоловіків і жінок.

Так, у статті 152 «Зґвалтування» КК України [28] не наведені ґендерні ознаки вчинення такого виду кримінального правопорушення, разом з тим, перше, з чим у багатьох асоціюється слово «зґвалтування» є наруга саме чоловіка над жінкою, а не навпаки. Вказане застосовується і до статті 126^1 «Домашнє насильство» КК України [28], адже систематичне фізичне, психологічне чи економічне насильство жінки над чоловіком не відповідає усталеному в соціумі стереотипові сімейних зв’язків, в яких жінка — більш м’яка і турботлива, залежна від чоловіка, а чоловік — сильніший і рішучіший голова сім’ї.

Внаслідок гендерної стереотипізації й інші кримінальні правопорушення нерідко ототожнюють з особою чоловіка, або жінки. Так, злочини вбивства або торгівлі людьми підсвідомість нерідко уявляє за участю чоловіка, разом з тим, чинний Кримінальний кодекс України не має закріплення вчинення таких видів кримінальних правопорушень виключно чоловіками, а стаття 149 «Торгівля людьми» КК України [28] взагалі охоплює широкий ряд дій, таких як «… вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини…», з якими жінка цілком може впоратись.

Таким чином, як вже зазначалося нами у попередніх наукових працях [194, с.761], основна небезпека впливу гендерних стереотипів на суддів під час розгляду кримінальних проваджень полягає в тому, що приписуючи особі ознаки загальної групи, не виокремлюючи специфічних ознак, притаманних лише цій особі відбувається становлення невиправданого негативного упередження щодо неї. Вказана неусвідомлена упередженість призводить до дискримінації з боку суду під час судового розгляду, що суперечить гарантіям закріпленим у статтях 7 і 9 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а саме: праву на справедливий суд та рівності перед законом і судом [23].

Наприклад, суспільство оцінює жінок, які вживають наркотики, суворіше, ніж чоловіків. Відтак, під час розгляду кримінального провадження щодо

вживання наркотичних речовин, жінки можуть зазнавати більшої стигматизації зі сторони суду, що своєю чергою може вплинути на внутрішні переконання судді та суворість призначеного ним (нею) покарання, аніж чоловіку за вчинення аналогічного кримінального правопорушення.

Особливої уваги в контексті впливу явища гендерної стереотипізації на розгляд суддею кримінальних проваджень заслуговують злочини, пов'язані зі зґвалтуванням. Так, досить відомим є факт недовіри суддів до жінок — жертв насильства за ознакою статі, які сформовані стереотипами.

Досліджуючи вказану проблематику наприкінці XX ст. L. Nyquist і J. T. Spence виокремили образ «ідеальної жертви сексуального насильства» під час розгляду справи про зґвалтування у суді. Дослідники встановили факт частого перебування суддів під час розгляду таких злочинів під впливом сформованого стереотипу «ідеальної жертви сексуального насильства», який нівелює багато заяв про статеві злочини. Зазначено, що міф «ідеальної жертви» нерідко руйнує довіру до тих жінок, які не відповідають стереотипним уявленням про «справжніх» жертв, зокрема, якщо їх поведінка відрізняється від такої, що вважається «розумною» реакцією жертви. Внаслідок чого потерпілі часто повинні підлаштовуватися під образ такої «ідеальної жертви», перед тим, як суд притягне до відповідальності злочинців у справі [195].

Досліджуючи міжнародну судову практику, в якій розкривається проблематика впливу гендерного стереотипу на суддю під час здійснення правосуддя, наводимо рішення Верховного суду Канади за справою R. v. Ewanchuk. Так, зі змісту рішення вбачається, що потерпіла наполягала на здійснені обвинуваченим сексуального домагання відносно неї у своєму трейлері після завершення співбесіди на влаштування на роботу. Своїм рішенням суд першої інстанції виправдав чоловіка, мотивуючи це «неявною згодою» потерпілої, щодо скоєння відносно неї сексуального насильства, а саме: на переконання суду, внаслідок минулого сексуального досвіду потерпілої, обвинувачений (підсудний) не сприйняв її відмову серйозно так само як сприйняв би її від дівчини з «доброю моральною репутацією».

Внаслідок перегляду вказаного рішення суду першої інстанції, Верховний суд Канади скасував таке рішення, а також рішення апеляційної інстанції, одночасно вказавши, що під час первісного розгляду справи суддя припустився помилки, дійшовши висновку, що дії потерпілої спричинили обґрунтовані сумніви щодо її незгоди, попри те, що він врахував свідчення останньої про небажаність дотиків обвинуваченого (підсудного). Крім того, Верховний суд Канади зауважив, що саме по собі поняття «неявна згода» не може застосовуватися до справ про зґвалтування.

Так, у своєму рішенні суд виклав архаїчні міфи та стереотипи, зазначивши, що «…заявники повинні мати змогу покладатися на систему, вільну від таких міфів і стереотипів, і на судову систему, неупередженість якої не скомпрометована цими упередженими припущеннями…» [196].

Окрім іншого Верховний суд Канади також засудив використання певних міфів про зґвалтування у системі правосуддя, а саме, що жінки повинні чинити фізичний опір у відповідь на акти сексуального насильства, для встановлення факту ненадання ними згоди. Суд зазначив, що роль суду сьогодні полягала в тому, щоб засуджувати заяви, що містяться в рішеннях апеляційного суду, які спираються на стереотипи про зґвалтування. Дійшовши такого висновку, суд не лише застосував канадське законодавство, а й врахував зобов’язання Канади щодо боротьби з гендерними стереотипами згідно з міжнародним правом включно із Конвенцією Організації Об’єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (англ. Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women, CEDAW) [197].

Зазначене рішення стало основою для всієї правової спільноти, і увійшло до проміжного звіту, поданою тодішньою спеціальною доповідачкою з питань незалежності суддів та адвокатів Gabriela Knaul Генеральній Асамблеї 2011 р. [198].

Разом з тим, на сьогодні питання гендерних стереотипів у справах про зґвалтування остаточно не вирішено, що вбачається, зокрема, із дослідження B. M. McKimmie зі співавторами присвяченого явищу стереотипу під час розгляду справ у суді [199, 200]. У своєму дослідженні автори опиралися на

працю L. Ellison і V. E. Munro [201], одночасно вказуючи, що у більшості випадків присяжні у справах про зґвалтування або сексуальне насильство, керуються власними знаннями або когнітивними схемами та стереотипами для інтерпретації обставин, що сталися, і того, як слід розподіляти провину. Вказане дослідження встановило, що якщо напад оцінюється як стереотипний (у разі, якщо злочинець і його жертва не знайомі), то у такому випадку присяжні імовірніше за все повірять жертві, будуть менше її звинувачувати та винесуть обвинувальний вирок щодо обвинуваченого (підсудного). З іншого боку, якщо злочин не є стереотипним, існує ризик залучення інших стереотипів, які спотворюють фактичні факти та обставини.

На сприйняття обставин справи впливає навіть вигляд жертви зґвалтування незгодною на такий статевий акт, а саме: чи чинить вона фізичний і словесний опір, чи поводиться таким чином, як за переконанням має поводитися «справжня жертва» (наприклад, емоційно)? У разі наявності такої поведінки, то така жінка вважається імовірнішою жертвою, яка менш винувата в нападі на неї, відтак, обвинуваченого (підсудного) вважають більш вірогідним винуватцем.

Останні дані дослідників вказують на те, що: існує невелика кількість основних ознак, які вважаються парадигмальними для згоди і які дозволяють особі, яка сприймає інформацію, зробити висновок про наявність інших ознак, пов’язаних із сексуальним насильством.

У більшості випадків події, що призводять до насильства під час знайомства (найпоширеніша форма сексуального насильства), часто передбачають певний сценарій згоди, оскільки потребують соціальної взаємодії між жертвою та ймовірним злочинцем.

Разом з тим, якщо жертва відокремлює історію соціальної взаємодії від фактичного нападу, то присяжні з меншою ймовірністю розглядатимуть подію як консенсусний сценарій взагалі, відтак швидше за все, інтерпретуватимуть подію як сексуальне насильство [201].

Завершуючи дослідження у цій частині хотілося б навести також результати проведеного в рамках цієї дисертації інтерв’ювання суддів, що окрім

іншого включало тематику стереотипізації в професійній діяльності судді. Так, 80% опитуваних суддів заперечили наявність впливу стереотипів на процес відправлення правосуддя, а 20% респондентів утрималися від відповіді на це питання. Одночасно із групи суддів, які заперечили вплив стереотипу 25% — помічали такий вплив на своїх колег-суддів, а 25% — розпізнають такий вплив відносно себе, однак запобігають йому. Також, один рецензент розмірковуючи над вказаною тематикою зазначив, що у процесі розгляду кримінальних проваджень на становлення внутрішнього переконання щодо можливості здійснення обвинуваченим того чи іншого виду кримінального правопорушення більше впливають видимі біологічні показники такої особи, особливо у злочинах пов’язаних з насильством.

З цього приводу не можна не погодитись із висновками С. Лукашевича та співавторів, які вважають, що не можна однозначно сказати, що поведінка [злочинна — прим.Авт] детермінується лише одним фактором (соціальним або біологічним), у своєму взаємозв’язку вони утворюють особистість. І хоча жодний з методів не дає змогу виявити домінантний характер біологічних чинників злочинності, слід зазначити, що не потрібно зменшувати роль біологічного підходу щодо можливості та доцільності впровадження (звичайно за умови дотримання основоположних прав і свобод людини) деяких із запропонованих представниками біологічного підходу заходів впливу біологічні причини злочинності. Одночасно автори вважають доцільним прислухатися до наукових пропозицій окремих прибічників біологічного підходу про визнання наявності біологічних аномалій злочинця, які знижують рівень засвоєння ним соціальних норм [202, с.30-31].

3.3 Заходи усунення конфлікту між мораллю і правом під час розгляду суддею кримінальних проваджень

Мораль і право споконвік були тісно пов’язаними поняттями, об’єднаними спільною метою — підтримання порядку у суспільстві шляхом регулювання поведінки як окремих індивідів, так і цілих соціальних груп. Якщо реалізація суддею правових норм під час розгляду кримінальних проваджень

цілком зрозуміле та закономірне явище, то застосування моральних категорій іноді може викликати непорозуміння, осуд і навіть обвинувачення у свавіллі. Разом з тим, іноді застосування норми моралі більш виправдане для реалізації принципу справедливості, захисту інтересів потерпілого, правопорядку в суспільстві та достатності покарання засудженого. Вказане обумовлюється тим, що за наявності застарілих правових норм, які не встигають за стрімкими змінами у суспільстві, сліпе слідування закону може заподіяти більше шкоди, ніж користі.

За таких обставин, суддя яка розглядає кримінальну справу часто може стикатися зі складним етичним вибором між застосуванням норми права або моральних категорій, задля прийняття справедливого рішення у справі.

Тематику судівської етики, що включає моральні категорії досліджували такі сучасні українські вчені, як Ю. Барабаш [3], Городовенко [5], Ю. Меліхова, Н. Логінова, О. Овчаренко, С. Прилуцький [13], І. Самсін [14], Л. Скомороха, Л. Тацій та інші. Разом з тим, явище конфлікту між застосування суддею моралі та права в процесі розгляду кримінальних проваджень не втрачає своєї актуальності з огляду на стрімкі зміни, які відбуваються в українському суспільстві, тривалу кризу національної судової системи та її кардинальне перезавантаження відповідно до вимог європейської спільноти.

Розглядаючи мораль як явище слід перш за все зазначити, що воно є явищем суспільним, яке виникло внаслідок «…невтримного прагнення людства до впорядкування, організації, регулювання поведінки осіб за допомогою як особистої, так і загально-суспільної свідомості окремого індивіда та соціуму …» [203, с.52].

У сфері повсякденної людської діяльності складаються певні форми людських відносин, що містять моральні характеристики, і саме на основі домінування і значимості останніх людська діяльність кваліфікується як така, що визначається критеріями людяності. Мораль з’являється там, де є, як мінімум, відношення до іншої людини як рівної мені, спорідненої зі мною належністю до роду людського [204, с.159].

Розмірковуючи щодо явища моралі, кожен з нас дасть їй особливе визначення, опираючись на власний досвід та світогляд, адже зазначене явище притаманне кожному індивіду, хоча і відрізняється своїми рисами [205, с.23].

На переконання В. Лозового мораль «…виражає загальнолюдські уявлення про належне і справедливе й виконує важливі соціальні функції, насамперед регулятивну, яка забезпечує регулювання поведінки людей, виступає як внутрішній регулятор діяльності та поведінки людини і базується на почуттях обов'язку, совісті, справедливості тощо…» [206, с.8].

У науковій літературі мораль зазвичай характеризується як явище, що виконує функції культури та, звичайно, споріднене з нею філософське поняття. Воно охоплює широке коло суспільних явищ та видів людської діяльності, має на меті зміну світогляду та соціальних відносин як окремої людини, так і соціуму в цілому.

Визначення терміну моралі має довгу історію, проте попри безліч ідей та гіпотез, питання, у чому конкретно полягає її специфіка досі залишається без загальновизнаного рішення, як і немає єдиного погляду на визначення саме терміну моралі.

У деяких словниках, мораль — це одна з форм суспільної свідомості, соціальний інститут; основний, неформальний спосіб регуляції життя людини в суспільстві, відносин її з іншими людьми; а також — предмет філософського аналізу етики. Від інших способів регуляції (права, виробничо-адміністративних норм, державних розпоряджень, традицій і звичаїв і ін.) мораль відрізняється особливим способом обґрунтування і здійснення своїх вимог (норм і принципів) — це оцінка поведінки з точки зору моральних цінностей і, насамперед, понять добра і зла [206].

Розглядаючи явище моралі в розрізі професійної діяльності судді під час розгляду кримінальних проваджень слід констатувати, що воно безпосередньо залежить від загальнонаціонального рівня моралі, який притаманний суспільству у певний період історії.

На жаль сучасна українська молодь більш схильна до матеріалістичних поглядів, відтак цілком очікувано переважання інтересів особистих над

суспільними. За таких умов досить актуальною є тема підтримання високого рівня моралі серед суддів та важливості звернення ними до моральних категорій в процесі розгляду кримінальних проваджень, що безпосередньо впливає на його професійність.

Тотожної думки дотримується Л. Скомороха, яка вважає, що «…одним з елементів професійності судді є професійний обов'язок, пов'язаний із професійною честю, етичністю, моральністю, постійним підвищенням майстерності, вихованням у людей поваги до закону. Особливе місце у судовій діяльності займає суддівське сумління, яке формується на основі правових та етичних вимог. Суддівське сумління змушує суддю діяти відповідно до своїх моральних переконань і професійних обов'язків…» [208, с.282].

Зосереджуючись на важливості морального аспекту під час розгляду суддею кримінальних проваджень слід наголосити, що саме по собі кримінальне право не відрізняється від інших галузей права за підпорядкуванням до певних особливих моральних принципів. Вони є загальними для всієї національної правової системи. Разом з тим, це єдина галузь права, де рішення безпосередньо може впливати на обмеження основних конституційних прав людини, таке як, наприклад право на вільне пересування (для обмеження чи позбавлення волі).

Вказаної позиції, також дотримується А. Голубов, який наголошує на реалізації у кримінальній процесуальній діяльності доволі серйозних заходів, які містять обмеження прав та свобод особи, а здійснення процесуальних відносин іноді супроводжується застосуванням примусу з боку державних органів. Вказане, на думку науковця передбачає необхідність існування дієвих гарантій захисту прав та свобод особи, що своєю чергою реалізується завдяки всебічному правовомуврегулюванню кримінального провадження [209, с.86].

Таким чином, враховуючи, що процесуальні рішення під час розгляду кримінальних проваджень мають значний вплив на подальше життя людини, суддя зазвичай розв'язує питання про винуватість чи невинуватість обвинуваченого (підсудного), а також про призначення покарання керуючись не тільки нормою закону, а й моральними поняттями.

Як уже було зазначено нами у попередніх працях [35, с.10], мораль і право завжди були тісно пов’язаними явищами, що постійно впливають один на одного. У сучасному суспільстві правова норма не повинна суперечити моральним основам, відтак при зміні загальнонаціональних моральних поглядів, норми закону також зазнають певних трансформацій, задля задоволення суспільних потреб. Моральні норми є більш гнучкими за своєю природою, тому швидше відображають реальні погляди суспільства щодо справедливості, що іноді породжує конфлікт із чинними, хоча і застарілими нормами права. Такі несучасні норми права, які законодавець не зміг змінити вчасно, все одно повинні бути виконані, з огляду на їх чинність, що створює внутрішній конфлікт судді, який приймає відповідне рішення.

Призначення та індивідуалізація покарання

Для більш системного розгляду даної проблематики звертаємося до прямої норми ч. 1 ст. 65 КК України що містить загальні засади призначення покарання у кримінальному провадженні. Так, згідно з вказаними приписами суд призначає покарання: 1) у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, за винятком випадків, передбачених частиною другою статті 53 цього Кодексу; 2) відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу; 3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом’якшують та обтяжують покарання [28].

Окремо у ч. 2 ст. 65 КК України зазначені критерії обрання призначуваного покарання, враховуючи дискреційний характер санкцій статей Кримінального кодексу України, а саме: особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень. Більш суворий вид покарання з-поміж передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень [28].

Про неухильне дотримання приписів статті 65 Кримінального кодексу України неодноразово наголошував Пленум Верховного Суду України, зазначаючи, що тільки так «…реалізуються принципи законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання…» [34].

Таким чином законодавець у вказаній статті закріплює принцип індивідуалізації покарання, який полягає у врахуванні при призначенні міри покарання особливостей обставин кримінальної справи та індивідуальних особливостей особи обвинуваченого (підсудного). Від таких особливостей нерідко залежить виправлення обвинуваченого (підсудного) та попередження вчинення нових кримінальних правопорушень. Своєю чергою покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність (ч. 3 ст. 50 КК України) [28].

Проблематика застосування моральних категорій

З огляду на зазначені вище норми, суддя при винесенні вироку у кримінальній справі обмежений чинною нормою закону, однак керується певними ціннісними орієнтирами. Пересічний громадянин, непов’язаний із юридичною професією, почувши таке твердження міг би заперечити, вказавши, що суддя зобов’язаний керуватися лише законом та неупереджено винести рішення. Крім того, такої думки був і один шановний український професор технічних наук, з яким я мала дискусію декілька років тому. На його переконання, під час судового розгляду не може бути варіативності при призначенні покарань за один і той самий злочин, а рішення суддів по всій країні мають бути однаковими, ось що в його розумінні була справедливість. Можливість же застосування суб’єктивних суджень суддею інтерпретувалася ним як свавілля та підґрунтя для винесення упереджених рішень. Натомість як шлях вдосконалення судової системи, науковець вважав цілком можливим створення автоматизованої системи відправлення правосуддя, яка б виносила неупереджені, однакові рішення залежно від даних щодо характеру кримінального правопорушення, та доказів по справі.

З такою позицією ми повністю не згодні, адже кожна кримінальна справа має індивідуальну особу обвинуваченого (підсудного), що включає соціальну

характеристику, наявність попередніх вчинених кримінальних правопорушень, визнання чи не визнання ним вини, наявність дієвого каяття, позицію потерпілої сторони та багато іншого, чому неможливо дати оцінку не вдаючись до моральних категорій. Крім того, матеріали справи мають різну доказову базу, у тому числі й з процесуальними недоліками, які повинні бути оцінені судом «за внутрішнім переконанням», якому присвячений підрозділ 3.1 Розділу 3 цього дослідження.

Не можна не погодитись із Н. Логіновою, яка відмежовує суддівський розсуд від внутрішнього переконання як окремий елемент оцінки доказів та розглядає його не тільки як елемент процесуального доказування, але і як більш містке категоріальне поняття, що охоплює вибір можливих альтернатив при проведенні різних процесуальних дій і прийнятті процесуальних рішень [210, с.167].

Схожої думки дотримується і В. Вапнярчук, який під судовим розсудом в кримінальному процесі розуміє «…здійснюваний в регламентованому законом порядку специфічний вид правозастосовної діяльності суду, сутність якого полягає в здійсненні з підстав визначених законом за власною волею вибору з декількох рівнозаконних альтернатив найбільш ефективної (дієвої), виходячи із визначених законом мети, завдань, принципів кримінального провадження, його конкретних обставин та сформованої доказової бази, а також керуючись моральноправовими категоріями справедливості, добросовісності, розумності та пропорційності…» [211, с.33].

Дуже часто при розгляді кримінальних проваджень суддя стикається з конфліктом між обов’язком підтримувати справедливість та застосовувати норму закону. Раніше ми вказували, що докази по справі часто мають процесуальні недоліки, які виникли ще на стадії досудового розслідування. У такому випадку, доказ вважається недопустимим та не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд при ухваленні судового рішення (ч. 2 ст. 86 КПК України) [24].

На перший погляд, вказане положення є справедливим, з урахуванням наявності вимоги до доказів у кримінальному провадженні й порядку їх

збирання, при порушенні якого такі докази не можуть бути використані судом, однак такі, зокрема, процесуальні порушення допущені іншою службовою особою при збиранні доказів по справі можуть поставити суддю в дуже складну ситуацію, коли у випадку визнання окремого доказу недопустимим не буде досягнуто справедливості.

Моделюємо гіпотетичну ситуацію, коли за результатами обшуку в оселі підозрюваного знайшли неспростовні докази вчинення ним тяжкого злочину, які представлені суду в матеріалах кримінального провадження. Разом з тим, під час судового засідання сторона захисту заявляє клопотання про визнання вказаних доказів недопустимими на підставі п. 4 ч. 3 ст. 87 КПК України [24], адже при винесенні ухвали про дозвіл на обшук житла обвинуваченого (підсудного) слідчим суддею не було проведено повної технічної фіксації судового засідання.

Слід зазначити, що розгляд клопотання про обшук є невідкладною процесуальною дією, та розглядається у суді в день його надходження. (ч. 4 ст. 234 КПК України) [24]. Разом з тим, сучасні реалії життя та здійснення правосуддя в Україні в умовах воєнного стану, з постійними відключеннями електропостачання та повітряними тривогами, які паралізують роботу судів день за днем, іноді унеможливлює або розглядати справи та клопотання у встановлені процесуальні строки, або дотримуватись всіх положень щодо повної технічної фіксації. Тим паче, що навіть здійснений запис може бути пошкодженим у разі переривання збереження внаслідок відключення електропостачання, кібератаки на сервер або технічної помилки.

Володіючи всіма цими даними суддя може опинитися перед складним вибором, коли застосування прямої процесуальної норми позбавить матеріали справи головних доказів, що своєю чергою спричинить визнання особи невинуватою з підстав недоведення вини. Вказане рішення хоча і відповідає нормам процесуального закону, однак відверто суперечить внутрішньому розумінню справедливості як судді, так і потерпілого, який прийшов до суду за захистом та з останньою надією покарати свого кривдника.

Окрім того, недопустимість одного доказу може мати наслідком визнання недопустимими і інших, отриманих на підставі первісного доказу, згідно концепції «плоди отруєного дерева», що часто використовується стороною захисту. Разом з тим, як доречно наголошує С. Давиденко, застосування вказаної доктрини потребує не лише посилання учасника на факт недопустимості доказів, а й належного обґрунтування юридичних наслідків визнання недопустимими похідних доказів у кримінальному провадженні [212, с.458].

Зустрічаючись з такими морально нелегкими ситуаціями, суддя звертається до категорій добра і зла, справедливості та суспільного інтересу. Добро об'єднує всі позитивні суспільні норми та є формуючим елементом моралі. Зло ж — навпаки, містить в собі негативні суспільні явища. Тільки сформувавши своє внутрішнє переконання щодо добра і зла, суддя може зробити виважений моральний вчинок, який відповідатиме інтересам суспільства та справедливості.

Також слід повернутися до «чистої» моделі змагальності, за умов якої на сторін кримінального провадження покладений обов'язок доказування наступним чином: обставини передбачені ст. 91 КПК України за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 92 КПК України — на слідчого, прокурора та, в установлених цим Кодексом випадках, — на потерпілого (ч. 1 ст. 92 КПК України); належність та допустимісті доказів, даних щодо розміру процесуальних витрат та обставин, які характеризують обвинуваченого — на сторону, що їх подає (ч. 1 ст. 92 КПК України) [24]. За таких обставин, з урахуванням «чистої» моделі змагальності, суддя виконує роль незалежного арбітра. Вказана проблематика також була однією із тем обговорення, запропонованих під час проведення інтерв'ювання серед суддів в рамках цієї дисертації. Так, опитуваним було поставлено питання, чи трапляються у їх професійній діяльності ситуації, коли недостатність юридичних знань сторони, чи особи, яка представляє її інтереси в процесі доказування чи подачі доказів до суду може спричинити неможливість захисту законних прав та інтересів такої особи? У разі наявності таких випадків, чи постає перед ними внутрішній

моральний конфлікт: між необхідністю захисту інтересів особи, та важливістю дотримання принципу змагальності? Які рішення у даних ситуаціях судді знаходили для себе?

За результатами інтерв'ювання, респонденти зазначили, що у своїй професійній діяльності постійно стикаються із ситуаціями недостатності юридичних знань сторони, чи особи, яка представляє її інтереси, недостатністю наданих сторонами доказів та інш., у зв'язку з чим ними широко використовується принцип *«jura novit curia»*. Крім того, переважна більшість опитуваних в ухвалах суду «пропонує» сторонам надати певні докази, яких не вистачає в матеріалах справи для справедливого вирішення спору або в комунікації зі сторонами «наводять» їх на думку необхідності надання певних доказів, обрання належного способу захисту та інш. Одночасно респонденти не виокремлюють внутрішнього морального конфлікту у таких ситуаціях, наводячи різне обґрунтування, а саме: людяністю; внутрішнім розумінням справедливості; сприянню сторонам у наданні ними доказів та подоланню «білих плям» у з'ясуванні обставин справи.

Вказані результати фактично підтверджують висновки О. Стовби, який досліджуючи проблематику конкуруючої природи принципів змагальності та об'єктивної істини у кримінальному процесі зазначає, що «…на стадії судового розгляду панівним має бути принцип об'єктивної істини, в той час як змагальність виступає допоміжною засадою…» [213, с.1061].

Аналіз актуальної судової практики

Попри внутрішню впевненість у прийнятті справедливого та законного рішення, кожен суддя повинен бути готовим, що воно може не бути сприйнято та оцінено суспільством. Як приклад можна навести вирок Воловецького районного суду Закарпатської області від 16.03.2023 у справі №936/285/22 (провадження №1-кп/936/13/2023) [214], який у свій час викликав цілу хвилю обурення українського суспільства щодо покарання трьом неповнолітнім обвинуваченим за вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 3 ст. 153 КК України — сексуальне насильство вчинене групою осіб або щодо неповнолітньої особи. Так, згідно з рішенням суду неповнолітні обвинувачені

запросили свою неповнолітню знайому (потерпілу) до підвалу. Потерпіла, враховуючи дружні стосунки з обвинуваченими, погодилася піди до приміщення, не усвідомлюючи їх злочинних намірів. Потрапивши всередину, один з обвинувачених з метою упередження очікуваного опору дівчини та її залякування заподіяв їй удар у живіт, після чого другий обвинувачений (підсудний), нахиливши потерпілу, стиснув між своїми ногами голову останньої. У цей час, коли дівчина була позбавлена можливості чинити фізичний опір, а також побоюючись за своє здоров`я, третій обвинувачений (підсудний) всупереч її волі, знявши її одяг та спідню білизну, вчинив дії сексуального характеру, не пов`язані з проникненням у тіло неповнолітньої потерпілої, з використанням геніталій та пальців рук в області її статевих органів, унаслідок чого завдав їй фізичного болю. Після чого інші обвинувачені по черзі з єдиним умислом, спрямованим на насильницьке задоволення статевої пристрасті, без добровільної згоди потерпілої, кожний безпосередньо вчинили тотожні дії сексуального характеру. Крім того, весь процес наруги обвинувачені зафільмували на телефон, відеозапис якого поширили серед учнів школи.

За результатами судового розгляду обвинувачених визнано винуватими у вчиненні сексуального насильства і призначено покарання у вигляді п`яти років позбавлення волі. Одночасно, суд звільнив засуджених від відбування покарання з випробуванням з встановленням іспитового строку на два роки.

Враховуючи резонансність справи, такий вердикт суду викликав сильне обурення серед громадян, які не вважали звільнення від відбування покарання з випробуванням достатньою мірою покарання за такий злочин. Численні дописи у соціальних мережах та статті на інформаційних порталах критикували прокурора та суддю, а рішення називали несправедливим.

Так, одна із хвиль незадоволення стосувалася зміни кваліфікації обвинувачення під час розгляду справи у суді. Первісно обвинувальний акт містив обвинувачення за ч. 3 ст. 152 КК України (зґвалтування вчинене групою осіб або щодо неповнолітньої особи) [28], однак в процесі розгляду справи прокурором був змінений обвинувальний акт на ч. 3 ст. 153 КК України (сексуальне насильство вчинене групою осіб або щодо неповнолітньої особи)

[28]. Навіть не бувши учасником вказаного кримінального провадження та не маючи доступу до матеріалів справи ми можемо знайти відповідь щодо необхідності такої зміни кваліфікації злочину у вироку суду, який розміщений у вільному доступі в мережі інтернет. З тексту вироку вбачається, що висновком експертизи не підтверджено вагінальне, анальне або оральне проникнення в тіло, що само по собі виключає склад кримінального правопорушення передбаченого ч. 3 ст. 152 КК України [28]. Таким чином, у разі не зміни прокурором обвинувального акту, суддя, скоріше за все прийняла б виправдовувальний вирок, за недоведеністю вини обвинувачених у вчиненні зґвалтування, що певно суперечило б принципу справедливості. На моє переконання, у такому випадку зміна кваліфікації злочину зі зґвалтування на сексуальне насильство сприяло перш за все захисту інтересів потерпілої та суспільства, а також дало змогу притягнути до відповідальності винних осіб.

Призначаючи міру покарання, суд врахував характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого кримінального правопорушення, а саме його дії кваліфіковано за ч. 3 ст. 153 КК України — вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов`язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи (сексуальне насильство), вчинене групою осіб щодо неповнолітньої особи. Вказане кримінальне правопорушення карається позбавленням волі на строк від п’яти до семи років, а отже згідно з ст. 12 КК України є тяжким злочином [28].

Як вже зазначалося, вироком суду від 16.03.2023 суд призначив покарання обвинуваченим у вигляді п’яти років позбавлення волі, що є мінімальним розміром покарання передбаченого санкцією статті ч. 3 ст. 153 КК України [28], а отже з дотриманням вимог п. 1 ч. 1 ст. 65 КК України щодо меж покарання [28]. Крім того, суд вирішив звільнити засуджених від відбування покарання з випробуванням з встановленням іспитового строку на два роки.

Обґрунтовуючи міру призначеного покарання суд зазначив, що ним, окрім іншого враховано дані про особу винуватих, які раніше не судимі, позитивно характеризується за місцем проживання та навчання, виховуються в сім`ях з обома батьками, та в хороших матеріально-побутових умовах. Також судом

враховано відсутність в обвинувачених обтяжуючих обставин справи та навпаки наявність обставин, пом'якшуючих покарання, таких як: щире каяття, вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім та часткове відшкодування потерпілій завданого збитку (п.п. 1, 2, 3 ч. 1 ст. 66 КК України).

Крім того, суд взяв до уваги інформацію, що містилася у досудових доповідях Центру пробації щодо характеристики особистості неповнолітніх обвинувачених, їх способів життя, історії правопорушень, криміногенних факторів, які впливають на поведінку обвинувачених, а також низький рівень ризику вчинення повторного кримінального правопорушення. Орган пробації вважав, що виправлення неповнолітніх без позбавлення волі або обмеження волі на певний строк можливе та не становить високої небезпеки для суспільства.

Таким чином, проаналізувавши текст вироку суду можна чітко побачити конфліктну ситуацію, з якою стикнувся тодішній суддя при призначенні покарання за вчинення тяжкого злочину. З однієї сторони неповнолітня потерпіла, яка пережила наругу над своїм тілом та зазнала психотравмування (мультитравми), що беззаперечно вплинуло на її емоційну, когнітивну та поведінкову сфери, також жертва має ознаки переживання психотравмувальної ситуації, пов`язаної із травматичною подією. Дівчина переживала фізичні та психологічні страждання, страх та сором, що беззаперечно викликає співчуття та етичне бажання захистити потерпілу, покаравши обвинувачених найжорстокішим способом.

З іншої сторони, також неповнолітні обвинувачені, які мають позитивну характеристику з місця проживання та навчання, до кримінальної відповідальності не притягалися, не мають обтяжуючих обставин, щиро каються, частково компенсували потерпілій моральну шкоду та на переконання компетентного органу пробації можуть виправитися без застосування обмеження чи позбавлення волі та не становлять великої небезпеки для суспільства.

Суддя, як перш за все особа, яка реалізує норму закону в тих рамках, які таким законом передбачені не може самовільно нехтувати встановленими

чинним кримінальним кодексом принципами призначення покарання та не брати до уваги, наприклад, особу обвинувачених та їх розкаяння. Одночасно, призначаючи покарання, у цьому випадку суддя зважує моральні категорії добра і зла, оцінюючи ступінь користі чи шкоди від прийнятого рішення як в аспекті суспільства в цілому, так і для обвинувачених та потерпілої окремо. Не слід забувати, що у даній справі як потерпіла, так і обвинувачені — неповнолітні особи, які тільки проходять процес становлення своєї особистості. Як слушно зазначає І. Шинкаренко зі співавторами, неповнолітні особи наділені іншим обсягом правосуб'єктності [215, с.196], що на наше переконання, також впливає на міру призначуваного судом покарання. Внаслідок злочинних дій обвинувачених потерпіла вже отримала чуттєві негативні психологічні наслідки, разом з тим, засудження таких самих неповнолітніх осіб до, наприклад, позбавлення волі на 5-7 років фактично ізолює їх від звичайного соціуму, помістивши в злочинне середовище, що певно негативно вплине на їх злочинну спрямованість. Таке покарання для неповнолітніх, за наявності позитивної характеристики та відсутності попереднього порушення закону, спричинить зовсім протилежний виправленню та попередженню нових кримінальних правопорушень ефект, а саме — створить декількох нових осіб, схильних до вчинення кримінального правопорушення, які після відбуття покарання будуть представляти набагато більше загрози суспільству ніж до позбавлення волі.

Таким чином, наданий аналіз вироку суду наочно демонструє весь процес виникнення нелегкого конфлікту між захистом інтересів потерпілої та уникнення надмірного покарання для обвинувачених, між користю від жорсткої кари як інструменту запобігання укорінення відчуття вседозволеності у соціумі та майбутньої гіпотетичною шкодою для суспільства неповнолітніх засуджених у разі поміщення їх у кримінальне оточення в'язниці на тривалий строк. Вказане підкріплюється чинними нормами закону, що унеможливлюють суддю притягнути до відповідальності обвинувачених без достатніх на це доказів, та зобов'язує враховувати як обтяжуючі, так і пом'якшуючі обставини при призначенні покарання.

Враховуючи висновки наведені у Розділі І цієї наукової праці щодо морального складника суддівської етики, зазначаємо, що сутність службових обов'язків судді полягає у високій моральній поведінці та доречним зверненням до моральних категорій у разі процесуальної необхідності, задля досягнення головної мети судочинства — справедливості. Вказане підтримує авторитет суддівської гілки влади та сприяє збільшенню рівня довіри суспільства.

Практичні рекомендації

У сучасних реаліях українська судова система переживає тяжку кризу, зокрема, функціонування за умов воєнного стану, значна неукомплектованість суддів та надмірне навантаження на кожного суддю тощо. Попри це за ними зберігається обов'язок за ч. 2 ст. 89 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [23] обов'язкового підвищення кваліфікації не рідше одного разу на три роки, під час якої проводяться як обов'язкові для участі тренінги, так і вибіркові. Разом з тим, вказана періодичність, на мою думку, розрахована на значну частку самоосвіти, яку здійснює суддя під час виконання ним професійних обов'язків, що об'єктивно майже неможливо, враховуючи всі ті виклики, які стоять перед судовою системою сьогодні. Чинні судді зазвичай вимушені максимально концентруватися на виконанні своїх професійних обов'язків, не маючи часу на додаткову самоосвіту, у тому числі й моральних категорій під час розгляду ними кримінальних проваджень.

Враховуючи важливість даної тематики, судова гілка влади повинна більше часу приділяти освітнім процесам серед діючих суддів, надаючи інституційну підтримку та методичні матеріали, торкаючись тематики загальних принципів моралі та етики, моральних цінностей, які необхідні для суддівської діяльності, етичних викликів, з якими стикаються судді під час виконання своїх професійних обов'язків та способів їх вирішення.

На практиці інституційна діяльність може бути реалізована таким чином:

Запровадження системи професійного розвитку серед суддів, яка охоплює курси підвищення кваліфікації з етики та моралі. Ці курси повинні бути спрямовані на оновлення знань суддів у галузі етики та моралі, а також на розвиток їхніх моральних якостей. Крім того, ефективним буде залучення до

проведення даних курсів практикуючих суддів, які мають досвід вирішення конфліктів між застосуванням норми права чи моралі в певних випадках.

Розробка навчальних матеріалів з етики та моралі для суддів. Ці матеріали повинні бути адаптовані до потреб суддів, які розглядають кримінальні справи.

Створення інформаційної платформи для суддів, всередині якої діючі судді зможуть обмінюватися власним досвідом. Враховуючи очікуване значне поповнення штату суддів в Україні новими суддями, вказаний захід буде сприяти новопризначеним суддям набути практичних навичок та отримати поради від старших колег про те, як справлятися з моральними викликами під час розгляду кримінальних проваджень.

Висновки до розділу 3

1. Внутрішнє переконання суду є загальним критерієм для оцінки доказів у кримінальній справі, яке виводить оцінку доказів до категорії суб'єктивних суджень судді, та формується, зокрема, шляхом трансформації сумнівів у переконаність. Своєю чергою такий процес починається із дослідження суддею доказів у судовому засіданні, що беззаперечно відповідає засаді безпосередності дослідження доказів, закріпленій у ст. 23 КПК України. Найскладнішим для оцінки доказом у кримінальному провадженні є висновок експерта, що зумовлено, перш за все браком спеціальних знань судді. Зроблено висновок, що найбільш ефективними засобами подолання суддею сумнівів при оцінці висновку експерта є використання дозволених кримінальним процесуальним законодавством способів роз'яснення та перевірки таких висновків. Суб'єктивний характер оцінки доказів судом має як недоліки, так і переваги, однак тільки шляхом подолання сумнівів складним, логічним, розсудливим процесом суддя може дійти до переконаності, яка і є основою його внутрішнього переконання.

2. На оцінку доказів у справі, окрім іншого може впливати укорінений у свідомості судді стереотип, що може полягати у свідомому ігноруванні доказів, які не відповідають такому стереотипу, і навпаки — акцентуванню уваги на доказах, які його підтверджують. Враховуючи соціальну природу суддів та

присяжних можуть мати укорінені настанови щодо певної раси чи національності, кольору шкіри, соціальної групи, гендеру, які утворюють відповідні стереотипи та можуть безпосередньо впливати на результати розгляду справ у суді. Вплив стереотипів на особу судді під час здійснення ним (нею) своєї професійної діяльності ставить під загрозу його (її) незалежність, безсторонність та неупередженість, що може призвести до різних видів дискримінації учасників судового процесу під час розгляду справи в суді. Крім того, під час розгляду кримінальних проваджень суддя стикається з інформацією, якій не можна дати оцінку не вдаючись до моральних категорій. Відтак, враховуючи, що це єдина галузь права, де покаранням можуть бути серйозно обмежені основні конституційні права і свободи людини, саме під час розгляду кримінальних проваджень суддя частіше за все стикається із внутрішнім конфліктом між мораллю і правом. З огляду на актуальність вказаної проблематики в реаліях сучасної України та враховуючи стрімкі зміни, що відбуваються у судовій гілці влади внаслідок реформ, у тому числі розширення штату суддів, запропоновано органам судової влади надавати розширене інституційне забезпечення та методичні матеріали з питання застосування суддями категорій моралі у своїй професійній діяльності.

ВИСНОВКИ

У дисертації за результатами проведеного дослідження вирішене поставлене наукове завдання, що полягає у здійсненні комплексного науково-правового аналізу морально-етичних основ здійснення правосуддя, а також виявлення актуальних практичних проблем дотримання їх суддями в процесі здійснення правосуддя та у приватному житті, окремих питань морального складника професійної діяльності судді. Внаслідок проведеного дослідження наведено важливі наукові положення, сформульовані власні висновки й пропозиції, що підтверджують наукову новизну означеної праці, а саме:

Поставлена мета зумовила вирішення таких основних завдань:

1. Встановлено прогалину у національному законодавстві щодо нормативної неврегульованості явища «правосуддя», що полягає у застосуванні його у двох концепціях: діяльність з виконання покладених державою функцій (ст.ст. 124, 127 Конституції України , ч. 2 ст. 1, ч. 1 ст. 2, ст. 5-6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», ст. 30 КПК України, ст. 5, ч. 2 ст. 34, ст. 317 ЦПК України, ст.ст. 5, 7 ГПК України, ч. 6 ст. 40 КАС України); окрема система, всередині якої утворюються органи та установи (ст. 131 Конституції України, п.п. 5, 16 ч. 1 ст. 151, ч. 1 ст. 104, ч. 1 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Одночасно зауважено на проблематиці відсутності у чинному Кримінальному Кодексі України нормативного визначення терміну «правосуддя», за умов присвячення місткого розділу XVIII означеного кодексу злочинам проти нього, з урахуванням, що родовий об’єкт таких злочинів охоплює *суспільні відносини, що забезпечують діяльність суду й інших органів, які йому сприяють, з реалізації завдань і цілей у сфері здійснення правосуддя*, що значним чином розширює розуміння правової природи феномену правосуддя, розмиваючи його межі.

Внаслідок чого зроблено висновок щодо необхідності закріплення єдиного визначення терміну «правосуддя» у чинному законодавстві, що своєю чергою сприятиме кращому розумінню правової природи, призначення та мети

означеного явища фахівцями у галузі права, та покращенню ефективності здійснення правосуддя національною судовою системою.

Одночасно наголошено на важливості соціальної основи явища правосуддя, підґрунтям якої є система соціальних цінностей і вимог, висунутих суспільством, до яких запропоновано включити: доступ до правосуддя, верховенство права та законність, захист порушених прав і свобод, незалежність та неупередженість суду, рівність перед законом і судом, недискримінація, які своєю чергою також входять до системи загальних засад (принципів) національного судочинства. Відтак, встановлено, що соціальна спрямованість притаманна не тільки явищу правосуддя, а й українській судовій системі, що окрім іншого зумовлене загальнодержавним вектором *соціальної* держави Україна. Попри певні обмеження повноваження суду під час розгляду справи *принципом змагальності судового процесу*, національні суди не втрачають орієнтирів із захисту основних соціальних цінностей, в процесі своєї діяльності з відправлення правосуддя, здійснюючи його не тільки в контексті відплатної справедливості, а і застосовуючи у разі об’єктивної необхідності принцип *«jura novit curia»*, з метою недопущення порушення права на справедливий суд.

Вказане у своїй сукупності дозволило зробити висновок, що соціальна основа явища правосуддя зумовлює висуненням до цієї сфери соціальних вимог, окрім суто правових, також і морально-етичних основ його здійснення.

2. Принципи правосуддя є правовою основою його здійснення, яким притаманна як об’єктивна (формування у межах об’єктивної реальності) природа так і суб’єктивна (формування шляхом мисленнєвого процесу індивіда чи групи індивідів). Саме принципи формують форму і зміст феномену правосуддя, як на міжнародному, так і на національному рівні.

Внаслідок здійсненого аналізу встановлено таку стійку систему основних засад (принципів) здійснення правосуддя, як: верховенство права, справедливість судового розгляду, незалежність та неупередженість суддів, доступ до правосуддя та ефективний судовий захист, рівність перед законом та недискримінація, прозорість судового процесу. Одночасно зазначений перелік

не має вичерпного характеру, відкриваючи шлях для подальших досліджень даної проблематики.

Одночасно зроблено висновок про тісний взаємозв'язок принципів правосуддя всередині їх стійкої системи, коли принципи не функціонують в ізоляції один від одного. Вказаний висновок міцного зв'язку, окрім іншого вбачається зі змісту норм статей нормативно-правових актів, в яких нерідко одночасно закріплюються декілька пов'язаних між собою принципів правосуддя та прецедентного права Європейського Союзу, в якому прослідковується причинно-наслідковий зв'язок між недотриманням одного принципу та, відповідно, порушенням іншого. Вказане також відображено у національній судовій практиці, згідно з якою недотримання хоча б одного з принципів судочинства може призвести до визнання рішення таким, що не відповідає нормі закону з подальшим його скасуванням.

Зауважено, що стійка система правових засад (принципів), забезпечує захист прав та законних інтересів сторін судового процесу, а також ухвалення законного, обґрунтованого і справедливого рішення.

3. За результатами проведеного порівняльного дослідження законодавства Європейського Союзу та України встановлено відповідність національного законодавства правовим засадам здійснення правосуддя Європейського Союзу. Встановлені під час дослідження принципи правосуддя ЄС закріплені у численних національних нормативно-правових актах наступним чином: Конституція України (Основний Закон), Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (регулює питання організації судової влади та здійснення правосуддя), процесуальні кодекси (закріплюють уніфіковану систему основних засад (принципів) судочинства, та розкривають їх в нормах окремих статей).

Також імплементація вимог законодавства ЄС в сфері здійснення правосуддя в національне законодавство здійснюється шляхом формування Верховним Судом власних правових позицій щодо реалізації основних засад (принципів) здійснення правосуддя з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, що забезпечує відправлення правосуддя в Україні на засадах верховенства права з метою забезпечення прав на справедливий суд, а також

зміцнює зв’язок між цими судовими системами, прискорюючи процес євроінтеграції України в європейську спільноту.

4. Дослідивши методом порівняльного аналізу норми Бангалорських принципів поведінки суддів та Кодексу суддівської етики, виокремлено, що закріплені в них високі стандарти поведінки судді утворюють моральний складник суддівської етики, який вимагає від судді у професійній діяльності та приватному житті проявів таких моральних якостей, як: чесність, справедливість, безсторонність, неупередженість, об’єктивність, добросовісність, розсудливість, толерантність, стриманість, збалансованість, уважність, розумність, ввічливість та повага до оточуючих. Зроблено висновок, що морально-етичні компетентності судді охоплюють знання, вміння, навички, особисті якості та цінності.

Сформовано висновок щодо притаманності певних морально-етичних компетентності не тільки діючим суддям, а і кандидатам на зайняття посади судді. Запропоновано поділити вказані компетентності на дві основні групи: *базові компетентності*, якими кандидат повинен володіти при вступі на посаду судді, та *професійно-етичні компетентності*, які формуються та зміцнюються у процесі його професійної діяльності. Одночасно наголошено на важливості враховування в процесі просування по службі не лише початкового рівня компетентностей, а й тих, що були набуті або вдосконалені суддею в процесі своєї професійної діяльності.

Впровадження означеного підходу до оцінювання морально-етичних компетентностей сприяє: забезпеченню високих етичних стандартів у діяльності суддів; підвищенню довіри громадян до судової системи; посиленню ефективності роботи суддівського корпусу.

Зроблено висновок, що висунення етичних та моральних критеріїв не тільки до діючих суддів, а і до кандидатів на заняття посади судді зумовлено актуальністю комплектування судівського корпусу особами, які наділені як відмінними професійними навичками, так і необхідними моральними якостями, що відповідають високому статусу судді, що своєю чергою є основною належного дотримання ними принципів суддівської етики.

Внаслідок проведення аналізу чинних нормативних актів країн-членів Європейського Союзу та Великої Британії в цій частині встановлена поширеність висунення до кандидата на зайняття посади судді вимог щодо відповідності певним моральним якостям, здійснення оцінки кандидата за морально-етичним складником, зокрема через категорію доброчесності. Одночасно встановлена позитивна тенденція в національному законодавстві щодо висунення до кандидата на заняття посади судді певних морально-етичних вимог через категорію «доброчесність» (ч. 9 ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), яка включає такі моральні критерії, як: незалежність, чесність, неупередженість, непідкупність, сумлінність, дотримання етичних норм, бездоганна поведінка у професійній діяльності та особистому житті. Внаслідок чого зроблено висновок, що включення частини дев'ятої до статті 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» не тільки сприяло подоланню прогалин у законодавстві, які утворилися через використання в частині восьмій означеної статті поняття «доброчесність» в якості вимог до кандидата, однак без роз'яснення природи такого явища, а і невизначеності та неоднозначності під час оцінці кандидатів на заняття посади судді через вказану категорію «доброчесність», наближенню вимог до кандидатів до європейських стандартів.

Одночасно наголошено на важливості формування морально-етичних основ суддівства в Україні у зв'язку з чим запропоновано власну *концептуальну модель* їх формування, яка базується на інтеграції місії, цінностей, принципів, норм і стандартів поведінки судді.

Основою вказаної визначено місію суддівської діяльності — *служіння суспільному благу*, а також базові цінності, до яких віднесено: гідність людини, свобода, рівність, справедливість, повага до особистості. Додатково модель ґрунтується на принципах верховенства права, законності, гуманізму, професіоналізму, доброчесності, відкритості, прозорості та персональної відповідальності.

Модель передбачає застосування етичної інфраструктури, яка включає механізми підтримки високих стандартів поведінки суддів, до яких віднесено:

політичне сприяння — передбачає високий рівень моральної поведінки вищих керівників, наявність політичної волі для забезпечення етичних стандартів здійснення правосуддя; *результативне законодавство* — включає етичні кодекси, закони та інші нормативні акти, які регламентують стандарти поведінки суддів; *професійна соціалізація* — освітні та просвітницькі програми для суддів, спрямовані на підвищення рівня знань і підтримку високих етичних стандартів у професійній діяльності; *відповідні умови праці* — створення сприятливих умов для роботи суддів, що мінімізує вплив стресу та зовнішнього тиску на їхні професійні обов'язки; *громадський контроль* — активна участь громадськості у контролі за дотриманням суддями етичних норм, що забезпечує прозорість і підвищує довіру суспільства до судової системи. Вказана етична інфраструктура є багаторівневим механізмом, що інтегрує формальні правила та неформальні практики для забезпечення морально-етичних стандартів у судовій діяльності.

Запропоновано впровадити вказану модель в Україні в таких пріоритетних напрямках: 1) *правове регулювання*: вдосконалення етичного кодексу судді з урахуванням норм Європейського Союзу (наприклад, на основі запропонованої системи морально-етичних основ позасудової діяльності судді, запропоновано розширити Розділ ІІІ Кодексу суддівської етики додатковими положеннями, які регулюють позасудову поведінку суддів); 2) *створення окремих структурних підрозділів*: запровадження управління з етики судді на центральному рівні, а також спеціальних підрозділів або спеціалістів з питань етики на місцях; 3) *розвиток організаційної культури*: формування корпоративного духу, визначення місії судів; 4) п*рофесійно-етичне навчання*: організація безперервного навчання суддів для вдосконалення морально-етичних компетентностей; 5) *мотивація*: впровадження системи морального та матеріального стимулювання суддів; 6) *контроль та оцінювання*: забезпечення систематичного контролю за рівнем морально-етичних компетентностей (це включає: *зовнішній контроль*, тобто оцінка з боку незалежних державних структур, таких як етичні комісії: *внутрішній контроль*, тобто моніторинг керівниками структурних підрозділів судів; *громадський контроль*: суспільний

нагляд; *самоконтроль*, тобто розвинена саморефлексія суддів). Таким чином, ця модель не лише сприяє підвищенню етичних стандартів суддівської діяльності, але й створює передумови для довіри суспільства до судової системи, забезпечуючи її ефективність та відповідність сучасним викликам.

5. З огляду на встановлену важливість дотримання суддею морально-етичних норм під час здійснення професійної діяльності, проведено дослідження проблематики етичних основ взаємодії судді та сторін за умов змагальності судового процесу, за результатами якого *встановлено принципи судочинства, які забезпечуються дотриманням суддею етичних норм.* Вказані принципи закріплені у Конституції України, Кримінальному процесуальному кодексі України та інших чинних процесуальних кодексах, а саме: повага до честі та гідності; рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом; змагальність сторін; презумпція невинуватості (КПК України).

Означені принципи в процесі комунікації зі сторонами під час судового засідання забезпечуються суддею наступним чином:

- принцип поваги до честі та гідності — вимагає діяти у такий спосіб, що виключає будь-яку інтерпретацію дій в контексті неповаги;

- принцип презумпції невинуватості — не допускає застосування обвинувального ухилу у судовому засіданні, відтак, наприклад, звернення до обвинуваченого (підсудного) «засуджений» чи «злочинець» у кримінальному провадженні є неприпустимим;

- принцип змагальності нерозривно пов’язаний з іншим принципом — рівності учасників судового процесу, який є певною передумовою принципу змагальності та забезпечується нейтральністю та неупередженістю судді під час здійснення своїх повноважень у судовому засіданні.

Одночасно внаслідок виконаного аналізу рішення Вищої Ради правосуддя від 26 червня 2024 року у справі №1958/3дп/15-24 про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді підтверджено взаємозв’язок між невідповідною етичною поведінкою судді під час відправлення правосуддя з порушенням виокремлених раніше принципів, таких як: повага до честі та гідності; рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом;

змагальність сторін; презумпція невинуватості. Крім того, зроблено висновок, що етична поведінка судді під час проведення судового засідання за умов змагальності судового процесу характеризується перш за все дотриманням високого рівня неупередженості та нейтральності. Вказане зумовлено характером «чистої» моделі змагальності, яка введена у дію чинним законодавством, коли сторони беруть на себе відповідальність за надані до суду докази та формування правової позиції щодо суті спору, а суддя виступає незалежним арбітром, який встановлює істину на підставі наданих сторонами доказів.

Зосереджено увагу на актуальності проблематики недотримання національними суддями морально-етичних основ під час професійної діяльності, що вбачається із поширеності посилання у скаргах поданих до Вищої Ради правосуддя за період з 2023 по вересень 2024 року на порушення суддями п. 3 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а саме недотримання норм судівської етики в якості самостійної підстави дисциплінарної відповідальності судді.

З метою розв’язання проблеми недотримання національними суддями етичних основ взаємодії зі сторонами судового процесу під час проведення судового засідання, запропоновано комплексний підхід, який включає заходи організаційного та морально-психологічного характеру.

До заходів організаційного характеру віднесено:

1) Вчасне реагування голови суду на повідомлення громадян про випадки недотримання суддями суддівської етики під час судового засідання;

2) Підвищення рівня обізнаності серед суддів та їх кваліфікації з питань суддівської етики, що може бути реалізовано за допомогою окремих семінарів чи у складі планового підвищення кваліфікації;

3) Виготовлення методичних матеріалів, спрямованих на висвітлення проблематики необхідності дотримання суддями етичних основ під час комунікації зі сторонами судового процесу;

4) Організація органами суддівського самоврядування круглих столів, конференцій та відкритих дискусій з тематики дотримання суддівської етики.

Одночасно у пунктах 2-4 обов'язковим є висвітлення реальних, актуальних кейсів недотримання суддями норм суддівської етики та відповідальність яка настала за таке порушення.

Зроблено висновок, що запропонований комплексний підхід сприятиме реалізації основних засад (принципів) судочинства та підвищенню якості здійснення правосуддя, що своєю чергою позитивно вплине на рівень довіри громадськості до судової гілки влади. Окрім іншого він також покращить привабливість професії судді серед професіоналів в галузі права, що своєю чергою сприятиме залученню до судівського корпусу висококваліфікованих кадрів, забезпечить стабільність роботи судової гілки влади та покращить її імідж.

6. За результатами дослідження проблематики етичних основ позасудової діяльності судді в контексті значення для забезпечення реалізації незалежності та неупередженості, а також принципу верховенства права, під час здійснення правосуддя встановлено, що суддя, виконуючи основну роль у здійсненні правосуддя повинен володіти високими моральними якостями, які слугують основою його поведінки, зокрема і в приватному житті. Встановлено факт відповідності морально-етичних вимог позасудової поведінки національних суддів, що сформовані у Кодексі суддівської етики міжнародному досвіду, зокрема Бангалорським принципам поведінки суддів. Виокремлено основну вимогу до поведінки судді, зокрема, у позаслужбовій діяльності, а саме, така поведінка повинна бути бездоганною на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини. Внаслідок системного аналізу положень наведених вище джерел *зроблено висновок, що в даному контексті, найбільш важливим критерієм оцінки позасудової поведінки судді є недопущення у стороннього спостерігача виникнення сумнівів у безсторонності та неупередженості судді,* як незалежного арбітра під час виконання ним професійних обов'язків.

За результатами дослідження запропоновано *систему морально-етичних основ позасудової діяльності судді,* які забезпечують дотримання належного рівня незалежності та неупередженості під час здійснення правосуддя:

- забезпечення незалежності від своїх колег, сторін у справі, членів сім'ї, політичних сил, виконавчої влади та інших суб'єктів, які можуть мати вплив на розгляд справи;

- реалізація права на вираження думок, з урахуванням обмежень пов'язаних з особливим статусом судді (заборона публічного висловлювання своєї думки щодо політичних питань, якщо такі стали предметом судового розгляду; з приводу політичної ситуації, яка склалася в країні; заборона обговорення цих питань з учасниками судового провадження, та ін.);

- заборона належати до політичних партій і професійних спілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, займати будь-які інші оплачувані посади, виконання іншої оплачуваної роботи, окрім наукової, викладацької та творчої;

- зважування під час здійснення наукової, викладацької та творчої роботи всіх майбутніх ризиків такої дільності для забезпечення власної незалежності та неупередженості;

- враховування тематики, аудиторії, організаторів і спонсорів публічних заходів та громадської діяльності з метою набуття впевненості, що така участь не завдасть шкоди статусу судді, авторитету суду і не може вплинути на здійснення правосуддя;

- мінімізація суддею під час позасудової діяльності дій, які можуть бути сприйняті стороннім спостерігачем як підстава визнання його упередженим під час здійснення правосуддя (публічні чи приватні коментарі щодо судового спору, оцінка сторін у справі, демонстрація фаворитизму, приватні стосунки судді чи членів його сім'ї з учасниками судового процесу, особами зацікавленими у результатах вирішення спору);

- здійснення діяльності у соціальних мережах, на Інтернет-форумах та інших платформах в мережі Інтернет, у той шлях, що не завдає шкоди авторитету судді та судовій владі;

- контроль статусу «друзі» в соціальних мережах з огляду на можливість впливу такого статусу на формування суспільної думки про незалежність та неупередженість судді під час здійснення правосуддя.

На основі означеної системи запропоновано доповнити Розділ ІІІ Кодексу суддівської етики який регулює позасудову поведінку судді статтями 22-24 в такій редакції:

Стаття 22

Суддя повинен реалізовувати право на вираження думок у приватному житті з урахуванням обмежень пов'язаних з особливим статусом судді, у той спосіб, що не завдає шкоди авторитету судді та судової влади.

Стаття 23

Суддя повинен під час реалізації права на здійснення наукової, викладацької та творчої роботи зважувати усі потенційні ризики такої діяльності для забезпечення власної незалежності та неупередженості, недопущення завдання шкоди авторитету судді та судової влади.

Стаття 24

Реалізацію права судді на участь у громадській діяльності та публічних заходах здійснювати в такий спосіб, який не завдасть шкоди статусу судді, авторитету судової влади і не вплине на здійснення правосуддя.

7. Зосереджуючись на практичному складнику даного дослідження, а саме окремим аспектам морального складника професійної діяльності судді, встановлено, що одним із таких аспектів є становлення внутрішнього переконання при оцінці доказів у справі. В якості прикладу обрано висновок експерта у кримінальному провадженні, у зв'язку із поширеністю його використання та складності оцінки судом. Враховуючи приписи ч. 1 ст. 94 КПК України щодо оцінки доказів у кримінальному провадженні за внутрішнім переконанням суду, встановлено, що внутрішнє переконання виводить оцінку висновку експерта до категорії суб'єктивних суджень судді, та формується, зокрема, шляхом трансформації сумнівів у переконаність. Своєю чергою такий процес починається із дослідження суддею висновку експерта як доказу у судовому засіданні, що беззаперечно відповідає засаді безпосередності дослідження доказів, закріпленій у ст. 23 КПК України.

Головною проблемою, з якою стикається суддя під час оцінки висновку експерта у судовому засіданні є недостатність спеціалізованих знань, які б

надали можливість об’єктивно оцінити весь експертний висновок, особливо якщо дослідження, проведене експертом вимагало застосування складних, комплексних методів, а у самому висновку використовується безліч спеціальних термінів та формулювань. Разом з тим, підвищення рівня спеціальних знань у галузі судової експертизи, хоч і може полегшити процес сприйняття інформації викладеної у висновку експерта, однак досконало не розв’язує саму проблему об’єктивної оцінки такого висновку, що зумовлено роллю судді — професійного юриста, покликанням якого перш за все є правильне застосування норм права.

Відтак, більш ефективним для подолання суддею сумнівів при оцінці висновку експерта буде використання дозволених кримінальним процесуальним законодавством *способів роз’яснення, перевірки таких висновків*, до яких належать: допит експерта в суді; залучення спеціаліста для надання консультацій, пояснень, довідок та висновків під час судового розгляду; призначення судом додаткової, повторної, комісійної та комплексної експертизи. Одночасно ефективним є оцінка судом висновку експерта не тільки як окремого доказу, а й в призмі співвідношення з іншими доказами у справі. Зроблено висновок, що вказаний підхід для оцінки висновку експерта є досить складним, однак ефективним, з урахуванням факту, що на внутрішнє переконання судді впливає вся доказова інформація, яка досліджується згідно із загальними правилами кримінального процесу. Так, якщо експертний висновок не суперечить сукупності інших доказів по справі, сумніви щодо нього трансформуються у переконання, і навпаки, у разі явних суперечностей суддя може дійти висновку про хибність здійсненого висновку, що при звичайній оцінці окремого доказу є неможливим.

8. В роботі явище стереотипізації пропонується розглядати як важливий фактор, який істотно може вплинути на суддю під час здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях, з огляду на те, що саме у кримінальному провадженні особа обвинуваченого (підсудного) стає об’єктом оцінки та безпосередньо впливає на призначуване судом покарання, відтак вплив укорінених стереотипів під час розгляду кримінальних проваджень є найнебезпечніший.

Негативний вплив укоріненого стереотипу на процес оцінки суддею доказів у справі може полягати у свідомому ігноруванні доказів, які не відповідають такому стереотипу, і навпаки — акцентуванню уваги на доказах, які підтверджують такий укорінений стереотип. Внаслідок проведеного дослідження підтверджено можливість наявності у свідомості судді укорінених настанов щодо певної раси чи національності, кольору шкіри, які утворюють відповідні стереотипи які безпосередньо можуть впливати на результати розгляду справ у суді.

Одночасно зроблено такі *власні висновки*, а саме:

- стереотипізація може призвести до упередженої негативної оцінки особи обвинуваченого (підсудного) лише тому, що він є частиною певної соціальної групи, щодо якої у свідомості судді вже сформований негативний стереотип;

- стереотипізація може стати причиною критичного ставлення з боку судді до свідчень такого обвинуваченого (підсудного) (наприклад, у разі, якщо стереотип передбачає, що вказана соціальна група людей вважається схильною до брехні, свідчення особи, яка постає перед судом у такому разі можуть бути розцінені як неправдиві, навіть якщо для такої оцінки відсутні об’єктивні підстави;

- стигматизація щодо пов’язаності певного виду кримінального правопорушення з окремою соціальною групою, для якої вчинення такого кримінального правопорушення може вплинути не лише на тяжкість призначеного покарання, але й визнання особи виною чи навпаки.

Особливе місце в явищі стереотипізації займають гендерні стереотипи, які під час судового розгляду становлять загрозу не лише для обвинувачених, а й для потерпілих, відносно яких, залежно від виду кримінального правопорушення, можуть існувати укорінені уявлення про «правильну» чи «ідеальну» жертву таких злочинів. Так, досить поширеним є стереотипний образ «ідеальної жертви сексуального насильства», недотримання якого потерпілою стороною може негативно вплинути на оцінку її (його) показань, зумовити їх меншу значущість як доказу у кримінальному провадженні, відтак

нівелюється вплив таких свідчень на формування внутрішнього переконання судді.

Зроблено висновок, що вплив стереотипів на особу судді під час здійснення ним (нею) своєї професійної діяльності ставить під загрозу його (її) незалежність, безсторонність та неупередженість, що може призвести до різних видів дискримінації учасників судового процесу під час розгляду справи в суді.

9. За результатами дослідження питань конфлікту між мораллю і правом у діяльності судді як окремої проблематики морального складника діяльності судді у сфері кримінального судочинства зроблено висновок, що найбільшого вираження конфлікти між мораллю та правом мають під час розгляду суддею кримінальних проваджень. Вказане зумовлено тим, що це єдина галузь права, де покаранням можуть бути серйозно обмежені основні конституційні права і свободи людини. За таких обставин звернення до моральних категорій не тільки припустиме, а й необхідне, що опосередковано підтверджується законодавцем, який вивів до суб'єктивних суджень судді оцінку доказів «за внутрішнім переконанням». Вказане розкриває можливості для застосування судівського розсуду, що формується, зокрема, з урахуванням моральних поглядів та переконань судді.

Встановлено, що під час розгляду кримінальних проваджень суддя стикається з інформацією, якій не можна дати оцінку не вдаючись до моральних категорій, а саме: особа обвинуваченого (підсудного), його соціальна характеристика, поведінка у залі суду під час судового засідання, наявність попередніх вчинених кримінальних правопорушень, визнання чи не визнання ним вини, наявність дієвого каяття, позиція потерпілої сторони та багато іншого. Надаючи ним оцінку, суддя підсвідомо звертається до категорій добра і зла, справедливості та суспільного інтересу, адже тільки якщо суддя розділяє відповідні цінності та володіє потрібними навичками, він може винести справедливе та законне рішення.

Зауважено, що головними конфліктами є моральний вибір між захистом інтересів потерпілої сторони та уникнення надмірного покарання для обвинувачених, між користю від жорсткої кари як інструменту запобігання

укорінення відчуття вседозволеності у соціумі та майбутньої гіпотетичною шкодою для суспільства у разі невиправлення засудженого за допомогою призначеного покарання.

Одночасно закцентовано на результатах проведеного в рамках цього дисертаційного дослідження інтерв'ювання суддів, відповідно до якого опитувані не виділяють морального конфлікту у ситуаціях вибору між необхідністю захисту інтересів особи та дотриманню принципу змагальності, відповідно до якого суддя виступає незалежним арбітром. Так, у випадках недостатності юридичних знань сторони, чи особи, яка представляє її інтереси, недостатністю наданих сторонами доказів та інш., що може стати причиною неналежного захисту інтересів особи, судді: широко використовується принцип «jura novit curia»; «пропонують» сторонам в текстах ухвал надати певні докази, яких не вистачає в матеріалах справи для справедливого вирішення спору; в комунікації зі сторонами «наводять» їх на думку необхідності надання певних доказів, обрання належного способу захисту та інш. Відсутність морального конфлікту в таких випадках судді обґрунтовують: людяністю; внутрішнім розумінням справедливості; сприянню сторонам у наданні ними доказів та подоланню «білих плям» у з'ясуванні обставин справи.

10. З метою розширення та *посилення* інституційної підтримки суддів з питання застосування ними морально-етичних категорій у їх професійній діяльності в роботі запропонована система організаційно-методичних заходів з *інституційного забезпечення* застосування суддями категорій моралі у своїй професійній діяльності, до числа яких авторкою віднесено:

- запровадження системи професійного розвитку серед суддів, яка охоплює курси підвищення кваліфікації з етики та моралі. Ці курси повинні бути спрямовані на оновлення знань суддів у галузі етики та моралі, а також на розвиток їхніх моральних якостей. Крім того, ефективним буде залучення до проведення даних курсів практикуючих суддів, які мають досвід вирішення конфліктів між застосуванням норми права чи моралі в певних випадках.

- розробка навчальних матеріалів з етики та моралі для суддів, зокрема ці матеріали повинні бути адаптовані до потреб суддів, які розглядають кримінальні справи.

- створення інформаційної платформи для суддів, всередині якої діючі судді зможуть обмінюватися власним досвідом. Враховуючи очікуване значне поповнення штату суддів в Україні новими суддями, вказаний захід буде сприяти набуття новопризначеним суддям практичних навичок та отримати поради від старших колег про те, як справлятися з моральними викликами під час розгляду кримінальних проваджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аббасова Д. Л. Правове забезпечення та реалізація етичних норм у кримінальному процесі України : дис. … д-ра філософії : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2023. 311 с.
2. Бандурка А. М. Юридическая психология: термин. слов. Харьков : Тимченко, 2005. 348 с.
3. Барабаш Ю. Г. Дискреційні повноваження вищих органів влади: правова природа та умови ефективного застосування. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4. С. 49–54.
4. Вітюк Г. С. Етика судді як один із факторів впливу на рівень суспільної довіри до судової влади. *Право і суспільство*. 2019. № 3 (2). С. 148-152. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-2-25.
5. Городовенко В. Інституційна незалежність судової гілки влади в Україні: конституційно-правовий аспект. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 1. С. 81–92.
6. Жуков С. В. Професійна етика суддів: правові аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 182–185.
7. Жуков С. В. Адміністративно-правове забезпечення доброчесності суддів: проблеми теорії та практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Міжрегіон. акад. упр. персоналом. Дніпро, 2019. 485 с.
8. Жуков С. В. Сучасний погляд на предмет адміністративного права та правовідносини у сфері забезпечення доброчесності суддів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція : зб. наук. пр. 2018. № 35, вип. 1. С. 74–76.
9. Константкевич. Ю. З. Морально-етичні критерії як конституційна умова формування органів публічної влади в Україні : дис. … д-ра філософії : 12.00.02 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2021. 238 с.
10. Меліхова Ю. А. Ю. А. Морально-професійна культура судді: історія і сучасність : монографія. Харків : Право, 2015. 217 с.

11. Музичук О. М., Невядовський В. О. Морально-етичні організаційні та правові засади оцінювання роботи судів в Україні та світі. *Європейські перспективи*. 2023. № 4. С. 143–149. DOI: 10.32782/EP.2023.4.22.

12. Овчаренко О. М. О. М. Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики : дис. ... д-ра юрид. наук. : 12.00.10 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2018. 534 с.

13. Прилуцький С. В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава) : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. 317 с.

14. Самсін І. Л. Незалежність судової влади та інститут дисциплінарної відповідальності суддів в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 9. С. 2–7.

15. Федорович В. І. Теоретичне обґрунтування механізму відповідальності судді за недоброчесну поведінку : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.10 / Приват. ВНЗ «Львів. ун-т бізнесу та права». Львів, 2015. 236 с.

16. Маляренко В. Т., Войтюк І. А. Відновлювальне правосуддя: можливості запровадження в Україні. *Відновне правосуддя в Україні*. 2005. № 1/2. С. 17–34.

17. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 слів / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. Т. VIII. 1728 с.

18. Бігун В. Філософсько-правове осмислення правосуддя (щодо розмежування понять «судочинство» і «правосуддя»). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Вип. 48. С. 21–27.

19. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : Хай-Тек Пресс, 2016. 628 с.

20. Тимченко С. М. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. Київ, 2004. 304 с.

21. Бараннік Р. В. Судові, правоохоронні та правозахисні органи України : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : КНТ, 2011. 352 с.

22. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 10.01.2025).
23. Про судоустрій і статус суддів [Електронний ресурс] : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 10.01.2025).
24. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. № 4651-VI (зі змін. та допов.) [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 10.01.2025).
25. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV (зі змін. та допов.) [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 10.01.2025).
26. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII (зі змін. та допов.) [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/ed20240719 (дата звернення: 10.01.2025).
27. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 №2747-IV (зі змін. та допов.) [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15 (дата звернення: 10.01.2025).
28. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змін. та допов.) [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2792 (дата звернення: 10.01.2025).
29. Ухвала Конституційного Суду України від 14.10.1997 у справі № 016/1241-97 [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97#Text (дата звернення: 10.01.2025).
30. Хома Н. М. Моделі соціальної держави: світовий та український досвід : монографія. Київ : Юридична думка, 2012. 592 с.
31. Барбаш Д. Правосуддя: його сутність, соціальна основа та втілення в правовій системі України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2024. № 1. С. 85–93. DOI: 10.34015/2523-4552.2024.1.10.
32. Капліна О. В., Шило О. Г. Кримінальний процес : підручник. Харків : Право, 2018. 584 с.

33. Горбатенко В. П. Справедливість як соціально-правова цінність. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 150–153.

34. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року № 7 [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text (дата звернення: 10.01.2025).

35. Barbash D. Conflict between morality and law in criminal proceedings: theoretical aspects and practical examples [Electronik resource]. *Socrates* / Rīga Stradiņš University. 2023. Vol. 27, № 1. P. 9–16. DOI: 10.25143/socr.27.2023.3.09-16.

36. Постанова Верховного Суду від 12 червня 2018 року у справі № 826/4406/16 [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/74784594 (дата звернення: 10.01.2025).

37. Постанова Верховного Суду від 15 серпня 2019 року у справі № 1340/4630/18 [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83647835 (дата звернення: 10.01.2025).

38. Постанова Верховного Суду від 23 грудня 2019 року у справі № 712/3842/17 [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86591570 (дата звернення: 10.01.2025).

39. Постанова Верховного Суду від 27 лютого 2020 року у справі №500/477/15-а [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87902149 (дата звернення: 10.01.2025).

40. Ухвала Центрального районного суду міста Миколаєва від 7 червня 2018 року у справі № 490/1240/18 (провадження № 1-кп/490/94/2018) [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/75334107 (дата звернення: 10.01.2025).

41. Ухвала Оболонського районного суду міста Києва від 20 вересня 2022 року у справі № 756/8010/22 (провадження № 1-кс/756/1352/22) [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106692560 (дата звернення: 10.01.2025).

42. Ухвала Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області від 23 березня 2023 року у справі № 348/1042/20 (провадження №1-в/348/12/23) [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109861111 (дата звернення: 10.01.2025).

43. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 4 грудня 2019 року у справі № 917/1739/17 (провадження №12-161гс19) [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86310237 (дата звернення: 10.01.2025).

44. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8 червня 2021 року у справі № 662/397/15-ц (провадження №14-20цс21) [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97967336 (дата звернення: 10.01.2025).

45. Постанова Верховного Суду від 2 листопада 2022 року у справі № 685/1008/20 (провадження № 61-7861 св 22) [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107140664 (дата звернення: 10.01.2025).

46. Окрема думка судді Вищого антикорупційного суду до ухвали від 28 січня 2020 року у справі № 760/9083/19 [Електронний ресурс]. URL: https:// reyestr.court.gov.ua/Review/87453424 (дата звернення: 10.01.2025).

47. Окрема думка судді Центрального районного суду міста Миколаєва від 14 жовтня 2024 року у справі № 485/1417/19 (провадження № 1-кп/490/261/2020) [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/123775736 (дата звернення: 10.01.2025).

48. Курс цивільного процессу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранова та ін. Харків : Право, 2011. 1352 с.

49. Снігерьов О. П., Філіпенко Н. Є. Окремі питання взаємодії та координування роботи судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / Нац. наук. центр «Ін-т судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса», Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2020. Вип. 21. С. 194–218. DOI: https://doi.org/ 10.32353/khrife.1.2020.13.

50. Бараняк В. М. Нормативно-правове регулювання, організація і тактика взаємодії слідчого з експертом. *Вісник Національного університету*

«*Львівська політехніка*». *Серія: Юридичні науки :* зб. наук. пр. Львів, 2015. Вип. 813. С. 215–218.

51. Колодій А. М. Принципи права: ґенеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. № 3. С. 43–44.

52. Бринцев В. Д. Система організаційного забезпечення судової влади України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Нац. юрид. ун-т України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2011. 520 с.

53. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2011. 448 с.

54. Опришко В. Ф. Право Європейського Союзу. Загальна частина : підручник. Київ : КНЕУ, 2002. 460 с.

55. Саленко О. Міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică.* 2014. № 3 (7). P. 263–269

56.Lenaerts K., Gutiérrez-Fons J. A. To say what the law of the EU is: methods of interpretation and the European Court of Justice : Distinguished Lecture delivered on the occasion of the XXIV Law of the European Union course of the Academy of European Law, on 6 July 2013 [Electronik resource]. *Distinguished Lectures of the Academy.* 2013. URL: https://hdl.handle.net/1814/28339.

57. Pech L. The rule of law as a well-established and well-defined principle of EU law. *Hague Journal on the Rule of Law.* 2022. Vol. 4, № 2. P. 107–138.

58. Tridimas T. The General Principles of EU Law. Oxford : OUP, 2006. 591 p. DOI: 10.1093/oso/9780199258062.001.0001.

59. Lenaerts K. Constitutional Law of the European Union. London : Sweet & Maxwell. 2005. 971 p.

60. Смирнова К. В. Джерела права Європейського Союзу : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2005. 228 с.

61. Договір про заснування Європейського економічного співтовариства [Електронний ресурс]. URL: https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/treaty-of-rome-eec.html (дата звернення: 10.01.2025).

62. Договір про Європейський Союз [Електронний ресурс]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016M/TXT#d1e83-201-1 (дата звернення: 10.01.2025).
63. Амстердамський договір про внесення змін до Договору про Європейський Союз, договорів про заснування Європейських Співтовариств і деяких суміжних актів [Електронний ресурс]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A11997D%2FTXT (дата звернення: 10.01.2025).
64. Хартія основних прав Європейського Союзу [Електронний ресурс]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016P/TXT#d1e32-391-1 (дата звернення: 10.01.2025).
65. Ніццький договір про внесення змін до Договору про Європейський Союз, договорів про заснування Європейських Співтовариств і деяких суміжних актів [Електронний ресурс]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12001C%2FTXT (дата звернення: 10.01.2025).
66. Лісабонський договір про внесення змін до Договору про Європейський Союз і до Договору про заснування Європейського Співтовариства [Електронний ресурс]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT (дата звернення: 10.01.2025).
67. Директива Європейського Парламенту та Ради 2013/32/ЄС від 26 червня 2013 року про спільні процедури надання та скасування міжнародного захисту (перероблена) [Електронний ресурс]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex%3A32013L0032 (дата звернення: 10.01.2025).
68. Директива Європейського Парламенту та Ради 2013/48/ЄС від 22 жовтня 2013 року про право на доступ до адвоката під час кримінального провадження та провадження за європейським ордером на арешт, а також про право на отримання інформування третьої сторони про позбавлення волі, а також спілкуватися з третіми особами та консульськими органами під час позбавлення волі [Електронний ресурс]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0048 (дата звернення: 10.01.2025).

69. Директива Ради Європейського Союзу 2000/43/ЄС від 29 червня 2000 року про впровадження принципу рівного ставлення до осіб незалежно від расового чи етнічного походження [Електронний ресурс]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000L0043 (дата звернення: 10.01.2025).

70. Резолюція Європейського Парламенту 90/C157/01 від 17 червня 1988 року про боротьбу з расизмом та ксенофобією [Електронний ресурс]. URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:41990X0627&from=PT (дата звернення: 10.01.2025).

71. Європейська конвенція з прав людини: прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 04.11.1950 р. : ратифікована Україною законом № 475/97-ВР від 17.07.1997 (зі змін. та допов.) [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.01.2025).

72. Рішення Суду Європейського Союзу у справі «Les Verts v European Parliament (294/83)» [Електронний ресурс]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61983CJ0294 (дата звернення: 10.01.2025).

73. Рішення Суду Європейського Союзу у справі «Internationale Handelsgesellschaft mbH v. Einfuhr – und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel» (1970) (11-70.) [Електронний ресурс]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A61970CJ0011 (дата звернення: 10.01.2025).

74. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 10.01.2025).

75. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 10.01.2025).

76. Велика хартія суддів (основні принципи) [Електронний ресурс]. URL: https://rm.coe.int/16807482c6 (дата звернення: 10.01.2025).

77. Рішення Суду Європейського Союзу від 18.05.2017 у справі «Associação Sindical dos Juízes Portugueses v Tribunal de Contas» (C-64/16) [Електронний

ресурс]. URL: https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=199682&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=2702383 (дата звернення: 10.01.2025).

78. Директива Європейського Парламенту та Ради 2004/38/ЄС від 29 квітня 2004 року про право громадян Союзу та членів їхніх сімей вільно пересуватися та проживати на території держав-членів [Електронний ресурс]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32004L0038 (дата звернення: 10.01.2025).
79. Вільгушинський М. Й. Особливості взаємодії судів із правоохоронними органами. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2012. № 4. С. 57–62.
80. Федькович О. В. Роль органів юстиції в організації та забезпеченні функціонування системи правосуддя : дис ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2007. 222 с.
81. Рішення Суду Європейського Союзу від 25.07.2002 у справі «Unión de Pequeños Agricultores v. Council» (C-50/00 P) [Електронний ресурс]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62000CJ0050 (дата звернення: 10.01.2025).
82. Договір про функціонування Європейського Союзу [Електронний ресурс]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016E/TXT (дата звернення: 10.01.2025).
83. Директива Ради Європейського Союзу 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року, про встановлення загальної системи рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності [Електронний ресурс]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000L0078 (дата звернення: 10.01.2025).
84. Директива Європейського Парламенту та Ради 2006/54/ЄС від 5 липня 2006 року про реалізацію принципу рівних можливостей і рівного ставлення до чоловіків і жінок у питаннях зайнятості та професійної діяльності

(перероблена) [Електронний ресурс]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32006L0054 (дата звернення: 10.01.2025).

85. Директива Ради Європейського Союзу 2004/113/ЄС від 13 грудня 2004 р. про впровадження принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок у доступі до товарів і послуг і постачанні ними [Електронний ресурс]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32004L0113 (дата звернення: 10.01.2025).
86. Рішення Суду Європейського Союзу від 30.04.1996 у справі «P v S and Cornwall County Council» (C-13/94) [Електронний ресурс]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:61994CJ0013 (дата звернення: 10.01.2025).
87. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «K. H. AND OTHERS v. SLOVAKIA» (№ 32881/04) від 28.04.2009 [Електронний ресурс]. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92418 (дата звернення: 10.01.2025).
88. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 80731-X (зі змін. та допов.) [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/ed20240623#Text (дата звернення: 10.01.2025).
89. Загальна теорія держави і права : [підруч. для студентів юрид. ВНЗ] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
90. Report on the Rule of Law: Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session, Venice, 25–26 March 2011 [Electronik resource]. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e (дата звернення: 10.01.2025).
91. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]: вебсайт. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ (дата звернення: 10.01.2025).
92. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Україна-Тюмень» проти України» від 22.02.2008 за заявою № 22603/02 [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_595#Text (дата звернення: 10.01.2025).

93. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 20.11.2018 у справі № 910/4722/16 [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78378672 (дата звернення: 10.01.2025).

94. Постанова Верховного Суду від 22.05.2018 у справі № 237/1459/17 [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/74475877 (дата звернення: 10.01.2025).

95. Постанова Верховного Суду від 25.03.2019 у справі № 1806/2-1093/2011 [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80715944 (дата звернення: 10.01.2025).

96. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Волков проти України» від 09.01.2013 № 21722/11 [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text (дата звернення: 10.01.2025).

97. Легких К. В. Незалежність і безсторонність суду у площині комплексної необхідності реалізації ідеї справедливості. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. № 6. С. 161–167. DOI: 10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.26.

98. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 18.10.2018 у справі № 910/11965/16 [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77749354 (дата звернення: 10.01.2025).

99. Рішення Європейського суду з прав людини від 27.04.2004 у справі № 67534/01 «Ромашов проти України» [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_227#Text (дата звернення: 10.01.2025).

100. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 04.07.2019 у справі № 905/1861/16 [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82829384 (дата звернення: 10.01.2025).

101. Постанова Верховного Суду від 22.01.2018 у справі №357/12308/15-к [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/72460326 (дата звернення: 10.01.2025).

102. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : Указ Президента України від

20 травня 2015 року № 276/2015 [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text (дата звернення: 10.01.2025).

103. Звіт за результатами дослідження «Ставлення громадян України до судової системи» [Електронний ресурс] / Громад. орг. Укр. центр економ. та політ. дослідж. ім. Олександра Разумкова. URL: https://rm.coe.int/zvitsud2020/1680a0c2d7 (дата звернення: 10.01.2025).

104. Оцінка ситуації в країні та діяльності влади, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, віра в перемогу (вересень 2024 р.) [Електронний ресурс] / Громад. орг. Укр. центр економ. та політ. дослідж. ім. Олександра Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-vira-v-peremogu-veresen-2024r (дата звернення: 10.01.2025).

105. Про стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021 [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text (дата звернення: 10.01.2025).

106. Меліхова Ю. Етичні засади професійної діяльності судді. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії : зб. наук. пр.* Львів, 2017. Вип. 12. С. 88–94.

107. Тацій Л. В. Етика судді та особливості її нормативної регламентації. Вісник Національної академії правових наук України : зб. наук. пр. / Нац. акад. правових наук України, Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». 2014. Вип. 1. С. 75–85.

108. Бангалорські принципи поведінки суддів 19 травня 2006 р. Резолюція Економічної та Соціальної Ради ООН 27 липня 2006 р. № 2006/23 [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text (дата звернення: 10.01.2025)

109. Кодекс суддівської етики [Електронний ресурс] : затв. XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text (дата звернення: 10.01.2025).

110. Коментар до Кодексу суддівської етики [Електронний ресурс] : затв. рішенням Ради суддів України від 04.02.2016 № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr001414-16#Text (дата звернення: 10.01.2025).

111. Овсяннікова О. Професійна етика суддів та працівників суду як чинник, що впливає на формування громадської думки. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 196–200.

112. Національна школа суддів України [Електронний ресурс]. URL: https://nsj.gov.ua/ua/materiali-treningiv-z-navchalnih-kursiv-yaki-vikladautsya-v-nshsu/kurs-suddivska-etika/ (дата звернення: 10.01.2025).

113. Лозовий В. О. Юридична етика як один із орієнтирів конструктивного спілкування у правовому просторі. *Філософія спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація*. 2017. № 10. С. 13–17.

114. Constitutional Reform Act 2005. UK Public General Acts 24th March 2005 [Electronik resource]. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/4/part/4#commentary-key-2bb43050e38de19db9014dbc4156c4da (дата звернення: 10.01.2025).

115. Good Character Guidance from 2021. Judicial Appointments Commission [Electronik resource]. URL: https://judicialappointments.gov.uk/guidance-on-the-application-process-2/good-character/good-character-guidance/ (дата звернення: 10.01.2025).

116. Privind statutul judecătorilor și procurorilor: LEGE nr. 303 din 15 noiembrie 2022 [Electronik resource]. URL: https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/261399 (дата звернення: 10.01.2025).

117. Constitution of the Czech Republic of December 16, 1992 [Electronik resource]. URL: https://www.psp.cz/en/docs/laws/1993/1.html (дата звернення: 10.01.2025).

118. Kohtute seadus [Law on Courts], RT I 2002, 64, 390 (adopted June 19, 2002, entered into force July 29, 2002) [Electronik resource]. URL: https://www.riigiteataja.ee/akt/KS (дата звернення: 10.01.2025).

119. Барбаш Д. Етичний компас суддівства: моральні-етичні вимоги для суддів та кандидатів на зайняття посади судді в контексті відповідності

Європейським стандартам. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2024. № 4. С. 114–123. DOI: 10.34015/2523-4552.2023.4.12.

120. Концепція подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» [Електронний ресурс] : затв. Указом Президента України від 11.09.2006 № 742. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742/2006#Text (дата звернення: 10.01.2025).

121. Національна антикорупційна стратегія на 2011–2015 роки [Електронний ресурс] : затв. Указом Президента України від 21.11.2011 № 1001/2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011#Text (дата звернення: 10.01.2025).

122. Єдині показники для оцінки доброчесності та професійної етики судді (кандидата на посаду судді): затв. рішенням Вищої ради правосуддя від 17.12.2024 № 3659/0/15-24 [Електронний ресурс]. URL: https://hcj.gov.ua/doc/doc/49121 (дата звернення: 10.01.2025).

123. Судова корупція на Львівщині [Електронний ресурс] : на вимаганні 1 млн дол. США викрито чинного та колишнього голів спеціалізованого суду / Національне антикорупційне бюро України : вебсайт. URL: https://nabu.gov.ua/news/sudova-koruptciia-na-l-vivshchyni-na-vymaganni-1-mln-dol-ssha-vykryto-chynnogo-ta-kolyshn-ogo-goliv-spetcializovanogo-sudu/ (дата звернення: 10.01.2025).

124. Дженнетт В. Корупційні ризики останніх реформ у судовій системі України. Програма реформування сектору юстиції «Нове правосуддя» («Нове правосуддя») [Електронний ресурс]. URL : https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/NJ_Judicial_Corruption_Risks_Report_2017_UKR-1.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

125. Звіти Венеціанської комісії по Україні [Електронний ресурс]. URL: https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/by_opinion.aspx?lang=EN (дата звернення: 10.01.2025).

126. Висновки Консультативної ради європейських суддів (КРЄС) [Електронний ресурс]. URL: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/ccje/textes/avis_en.asp (дата звернення: 10.01.2025).

127. Посібник з імплементації та оцінки для Статті 11 КООНПК [Електронний ресурс]. URL: https://www.unodc.org/documents/dohadeclaration/ JI/REFA11/Implementation_Guide_and_Evaluative_Framework_for_Article_11_-_English.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

128. Шинкаренко І. Р., Шинкаренко І. І. Окремі аспекти міжнародного досвіду запобігання та протидії корупції. *Протидія корупції: правове регулювання і практичний досвід* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 3 груд. 2021 р. / Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Харків, 2021. С. 55–57.

129. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки. Комітет Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. [Електронний ресурс] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text (дата звернення: 10.01.2025).

130. Справа «Салов проти України» (заява № 65518/01) [Електронний ресурс] : рішення Європейського Суду з прав людини від 6 вересня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_428#Text (дата звернення: 10.01.2025).

131. Основні принципи незалежності судових органів [Електронний ресурс] : резолюції № 40/32 від 29 листопада 1985 р. та 40/146 від 13 грудня 1985 р. Генеральної Асамблеї ООН. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/ instruments/basic-principles-independence-judiciary (дата звернення: 10.01.2025).

132. Європейська хартія про закон «Про статус суддів», схвалена 10 липня 1998 року Європейською асоціацією суддів і опублікована Радою Європи [DAJ/DOC (98)23] [Електронний ресурс]. URL: https://rm.coe.int/ 090000168092934f (дата звернення: 10.01.2025).

133. Загальна (універсальна) хартія суддів. Центральна Рада Міжнародної Асоціації Суддів в Тайпеї (Тайвань) 17 листопада 1999 р. [Електронний ресурс]. URL: https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/03/IAJ-Universal-Charter-of-the-Judge-instruments-1989-eng.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

134. Європейський статут судді. Європейська асоціація суддів 1993 рік [Електронний ресурс]. URL: https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2016-08/tra-doc-en-div-c-0000-2016-201606984-05_00.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

135. Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів [Електронний ресурс]. URL: https://rm.coe.int/-3-2002-/16807920ae (дата звернення: 10.01.2025).

136. Шепітько В. Ю. Психологія судової діяльності : навч. посіб. Харків: Право, 2006. 160 с.

137. Стовба О. Незалежність суддів: практика Європейського суду з прав людини. *Актуальні питання у сучасній науці.* 2024. № 2 (20). С. 561–570. DOI: 10.52058/2786-6300-2024-2(20)-561-570.

138. Давиденко С. В., Сливна В. А. Щодо питання про дію принципу презумпції невинуватості у дисциплінарному провадженні. *Проблеми законності*. зб. наук. пр. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2022. Вип. 156. С. 130–142. DOI: 10.21564/2414-990X.156.250864.

139. Вища Рада правосуддя [Електронний ресурс] : вебсайт. URL: https://hcj.gov.ua/ (дата звернення: 10.01.2025).

140. Рішення Вищої Ради правосуддя від 26 червня 2024 року у справі № 1958/3дп/15-24 [Електронний ресурс]. URL: https://hcj.gov.ua/disciplinary?title=&field_court_name_value=&field_penalty_value=&date_filter%5Bvalue%5D%5Bdate%5D=&field_number_value=1958%2F3%D0%B4%D0%BF%2F15-24&field_complainant_value=&field_narrator_value= (дата звернення: 10.01.2025).

141. Рішення Вищої Ради правосуддя від 6 листопада 2024 року у справі № 3235/2дп/15-24 [Електронний ресурс]. URL: https://hcj.gov.ua/doc/doc/48301 (дата звернення: 10.01.2025).

142. Моісєєва А. Конфлікту між адвокатами й суддями ВАКС немає, є тотальне нехтування Конституцією [Електронний ресурс] / Нац. асоц. адвокатів України. 2020. URL: https://unba.org.ua/publications/5843-konfliktu-mizh-

advokatami-j-suddyami-vaks-nemae-e-total-ne-nehtuvannya-konstitucieyu.html (дата звернення: 10.01.2025).

143. Маленький Ф. В РАУ ще раз констатували випадки відкритої війни проти інституту адвокатури [Електронний ресурс]. *Закон і Бізнес*. 2020. URL: https://zib.com.ua/ru/143756.html (дата звернення: 10.01.2025).

144. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Паунович проти Сербії» № 54574/07 від 3.12.2019. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/f5df5e88be21e57ab2b4_file.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

145. Узагальнення практики з аналізу на відповідність критеріям професійної етики та доброчесності кандидатів на посади суддів Верховного Суду. [Електронний ресурс]. URL: https://grd.gov.ua/wp-content/uploads/2020/08/Uzagalnennia-praktyky-GRD.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

146. Ухвала Верховного Суду від 02.03.2018 у справі № 910/28435/15 [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/84511048 (дата звернення: 10.01.2025).

147. Ухвала Львівського апеляційного суду від 18.06.2021 у справі № 463/9786/20 (провадження №22-ц/811/1801/21) [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97789359 (дата звернення: 10.01.2025).

148. Ухвала Східного апеляційного господарського суду від 27.09.2021 у справі № 922/2149/21 [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99924405 (дата звернення: 10.01.2025).

149. Шило О. Г., Панова А. В., Скідан Н. В. «Дружба» правників у Facebook: pros and cons. *Science, innovations and education: problems and prospects :* proc. of the 13th Intern. sci. and pract. conf., Tokyo, Japan, 28–30 July 2022. Tokyo, 2022. P. 586–595.

150. Щербаковський М. Стандарт достовірності висновку експерта у кримінальному процесі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр. / Нац. наук. центр «Ін-т судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса», Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2021. Вип. 3 (25). С. 21–39. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.03.

151. Зейкан Я. П. Про недопустимі докази : метод. рек. для адвокатів. Харків : Фактор, 2019. 128 с.

152. Моїсєєв О. М. Експертна ініціатива та доказове значення експертизи *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 3. С. 121–124.

153. Forensic Science Posibilities Within The Framework Of Criminal Proceedings While Aviation Accidents (Review Article) / M. Nechyporuk, V. Pavlikov, A. Ivanović, N. Filipenko. *Архів кримінології та судових наук:* зб. наук. пр. / Нац. наук. центр «Ін-т судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса»,. 2021. № 1 (3). P. 56–66. DOI: 10.32353/acfs.3.2021.05.

154. Міністерство юстиції України [Електронний ресурс] : вебсайт. URL: https://minjust.gov.ua/m/2-kvartal-2024-roku (дата звернення: 10.01.2025).

155. Filipenko N., Barbash D. Formation of Inner Conviction when Evaluating an Expert Conclusion as a Source of Evidence in Criminal Proceedings by the Judge. *Archives of Criminology and Forensic Sciences.* 2022. № 6 (2). P. 85–102. DOI: https://doi.org/10.32353/acfs.6.2022.07.

156. Меленевська З. С., Садченко О. О. Оціночна діяльність експерта-почеркознавця як основний компонент діяльності судового експерта. *Криміналістичний вісник* : наук.-практ. зб. / Держ. н.-д. експерт.-криміналіст. центр МВС України, Нац. акад. внутріш. справ. Київ, 2011. Вип. 2 (16). С. 58–66.

157. Полякова О. П. Исследование и оценка адвокатом экспертного заключения. *Криміналістичний вісник* : наук.-практ. зб. / Держ. н.-д. експерт.-криміналіст. центр МВС України, Нац. акад. внутріш. справ. Київ, 2012. Вип. 2 (18). С. 137–145.

158. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.

159. Мелех Л. В. Оцінка доказів як заключний етап процесу доказування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2015. № 1. С. 132–142.

160. Дроздович Н. Л. Внутрішнє переконання судді як елемент принципу вільної оцінки доказів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 250–258.

161. Глинська Н. В. Обгрунтування рішень у кримінальному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 238 с.

162. Грошевой Ю. М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве. Харьков : Вища школа, 1975. 144 с.

163. Марчак В. Я. Поняття та юридико-психологічні особливості формування внутрішнього переконання судді. *Європейські перспективи*. 2013. № 5. С. 83–88.

164. Вапнярчук В. В. Сутність внутрішнього переконання в кримінальному процесуальному доказуванні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 31, т. 3. С. 78–81.

165. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 07.05.2019 у справі № 398/381/16-к (провадження № 51-6258 км 18) [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81722349 (дата звернення: 10.01.2025).

166. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text (дата звернення: 10.01.2025).

167. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 26.04.2018 у справі № 135/1530/16-к (провадження № 51-447 км 17) [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/73758522 (дата звернення: 10.01.2025).

168. Голубов А. Є. Удосконалення правової регламентації залучення спеціаліста до участі у кримінальному провадженні. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 3 лип. 2024 р. 2024. Київ, 2024. С. 166–170.

169. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 грудня 1960 року № 1001-05. *Верховна рада України* : вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#o28 (дата звернення 01.12.2024) (дата звернення: 10.01.2025).

170. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [Електронний ресурс] : затв. Наказом Міністерства Юстиції України (в ред. наказу від 26 груд. 2012 р. № 1950/5). URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 10.01.2025).

171. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 14.11.2019 у справі № 236/3420/15-к (провадження № 51 – 3201 км 19) [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85678674 (дата звернення: 10.01.2025).

172. Ухвала Полтавського апеляційного суду від 01.06.2022 у справі № 554/18239/14-к (провадження № 11-кп/814/96/22) [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104638691 (дата звернення: 10.01.2025).

173. Ухвала Дніпровського районного суду м. Києва від 16.08.2022 у справі № 755/9185/19 (провадження № 1-кп/755/190/22) [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105799519 (дата звернення: 10.01.2025).

174. Черновський О. К. Психологічна особливість суддівської діяльності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. Київ, 2009. Вип. 20. С. 147–151.

175. Постанова апеляційного суду Чернігівської області від 26.09.2017 у справі № 750/92/16-к (провадження № 11-кп/795/23/2017) [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/69266032 (дата звернення: 10.01.2025).

176. Барбаш Д. Стереотип як перешкода правосуддю та його вплив на суддю під час розгляду кримінального провадження. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / Нац. наук. центр «Ін-т судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса», Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2023. Вип. 3 (32). С. 132–147. DOI: 10.32353/khrife.3.2023.08.

177. Семашко Т. Ф. Національний стереотип – посередник між сприйняттям, мисленням, мовою та культурою. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна*. 2014. № 42. С. 145–148.

178. Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 9. 1978. 689 с.

179. Lippmann W. Public Opinion [Electronik resource] / with a new introduction by M. Curtis. New Brunswick ; London, 1998. 427 p. URL: https://monoskop.org/images/b/bf/Lippman_Walter_Public_Opinion.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

180. Шевченко Л. О., Кобікова Л. О. Гендер у психологічних та соціологічних дослідженнях : навч. посіб. Київ : [б. в.], 2015. 148 с.

181. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI (зі змін. та допов.) [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text (дата звернення: 10.01.2025).

182. Фіалка М. І. Дискримінація: різновид злочинності чи фонового явища злочинності? *Протидія дискримінації в Україні та світі* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару, Дніпро, 20 жовт. 2022 р. / Дніпр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2022. С. 34–37.

183. Sweeney L. T., Haney C. The Influence of Race on Sentencing: A Meta-Analytic Review of Experimental Studies. *Behavioral Sciences & the Law*. 2006. Vol. 10, № 2. P. 179–195. DOI: 10.1002/bsl.2370100204.

184. Kleider H. M., Knuycky L. R., Cavrak S. E. Deciding the Fate of Others: The Cognitive Underpinnings of Racially Biased Juror Decision Making. *The Journal of General Psychology*. 2012. Vol. 139, № 3. P. 175–193. DOI: 10.1080/00221309.2012.686462.

185. Геращенко А. Допис від 07.11.2020 [Електронний ресурс]. *Facebook*. URL: https://www.facebook.com/anton.gerashchenko.7/posts/3458748420878647 (дата звернення: 10.01.2025).

186. Прібиткова Н. О. Характеристика основних факторів поширення расизму та ксенофобії як фонових для злочинності явищ в Україні. *Право і безпека*. 2016. № 2 (61). С. 88–93.

187. Павликівський В., Ященко А. Особливості дії кримінального закону у просторі в контексті розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті. *Вісник Кримінологічної асоціації України* : зб. наук. пр. / Харків. нац. ун-т внутр. справ, Кримінолог. асоц. України. Харків, 2024. Вип. 2 (32). С. 53–64. DOI: 10.32631/vca.2024.2.04.

188. Sunnafrank M., Fontes N. E. General and crime related racial stereotypes and influence on juridic decisions [Electronik resource]. *Cornell Journal of Social Relations.* 1983. Vol. 17. № 1. P. 1–15. URL: https://psycnet.apa.org/record/1984-20492-001 (дата звернення: 10.01.2025).

189. JJones C. S., Kaplan M. F. The Effects of Racially Stereotypical Crimes on Juror Decision-Making and Information-Processing Strategies. *Basic and Applied Social Psychology.* 2003. Vol. 25, № 1. P. 1–13. DOI: 10.1207/S15324834BASP2501_1.

190. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2024–2029 роки [Електронний ресурс]. *Рада Європи :* вебсайт. 2018. URL: https://rm.coe.int/cm-2024-17-finale-ukr/1680af3517 (дата звернення: 10.01.2025).

191. Барбаш Д. К. Гендерні стереотипи та їх вплив під час розгляду суддею криінальних справ. *Science and technology: problems, prospects and innovations : proc. 10 th Intern. sci. and pract. conf.,* July 6–8, 2023, Osaka, Japan. [S. l.], 2023. P. 229–234.

192. Cusack S. Gender Stereotyping as a Human Rights Violation [Electronik resource] : Research Report. 2013. 71 p. URL: https://www.esem.org.mk/pdf/Najznachajni%20vesti/2014/3/Cusack.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

193. Ridgeway C. L., Diekema D. Are Gender Differences Status Differences? [Electronik resource]. *Gender, Interaction, and Inequality* / ed. C. L. Ridgeway. New York : Springer, 1992. P. 157–180. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4757-2199-7_7 (дата звернення: 10.01.2025).

194. Барбаш Д. Стереотип, його місце в злочинності та вплив на суддю під час розгляду кримінальних проваджень. *Omul, criminologia, ştiinţa* : Conferinţa, 24 martie 2023, Chişinău, Moldova / Institutul de ştiinţe penale şi criminologie aplicată. Chişinău, 2023. Vol. 1. P. 760–762.

195. Nyquist L. V., Spence J. T. Effects of dispositional dominance and sex role expectations on leadership behaviors. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1986. Vol. 50, № 1. P. 87–93. DOI: 10.1037/0022-3514.50.1.87.

196. R. *v*. Ewanchuk, [1999] 1 S. C. R. 330 : Supreme Court Judgments [Electronik resource]. URL: https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/1684/index.do (дата звернення: 10.01.2025).

197. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : прийнята ООН 18.12.1979 ; ратифікована Україною 19.12.1980 (зі змін. та допов.) [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 10.01.2025).

198. IInterim report of the Special Rapporteur on the independence of judges and lawyers [Електронний ресурс] / United Nations General Assembly. 24 p. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IJudiciary/GAreport2011.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

199. McKimmie B. M., Masser B. M., Bongiorno R. What Counts as Rape? The Effect of Offense Prototypes, Victim Stereotypes, and Participant Gender on How the Complainant and Defendant are Perceived. *Journal of Interpersonal Violence*. 2014. Vol. 29, № 12. P. 2273–2303. DOI: 10.1177/0886260513518843.

200. McKimmie B. M. Stereotypes in the Courtroom. *New Directions for Law in Australia: Essays in Contemporary Law Reform*. [S. l.] : ANU Press, 2017. P. 173–180. DOI: 10.22459/NDLA.09.2017.14.

201. Ellison L., Munro V. E. A Stranger in the Bushes, or an Elephant in the Room? Critical Reflections Upon Received Rape Myth Wisdom in the Context of a Mock Jury Study. *New Criminal Law Review*. 2010. Vol. 13, № 4. P. 781–801. DOI: 10.1525/nclr.2010.13.4.781.

202. Лукашевич С. Ю., Бочарова К. А., Бурба М. В. Психофізичні та генетичні теорії індивідуальної злочинної поведінки. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 28. С. 26–32.

203. Барбаш Д К. Проблематика визначення терміну моралі, як складової суспільних цінностей. *Філософія в аксіосфері глобалізуючого соціуму* :

матеріали міжвуз. міськ. наук.-практ. семінару, 17–18 листоп. 2021 р. / Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «ХАІ». Харків, 2021. С. 52–55.

204. Панченко В. І. Етика. Естетика : навч. посіб. Київ : Центр учбової літ, 2014. 432 с.

205. Барбаш Д. К. Підтримання високого рівня моралі як засіб запобігання корупції серед суддів. *Протидія організованій злочинності: проблеми теорії та практики* : матеріали регіон. наук.-практ. семінару, Дніпро, 3 груд. 2021 р. / Дніпр. держ. ун т внутр. справ. Дніпро, 2021. С. 23–26.

206. Лозовой В. О. Мораль і право як регулятори діяльності й поведінки соціальних суб'єктів. *Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному українському суспільстві* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 30 трав. 2019 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. С. 7–10.

207. Словник-довідник для підготовки до практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Філософія» (для студентів денної, заочної та дистанційної форм навчання усіх напрямів підготовки) / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова ; уклад. : Н. В. Козирєва. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. 69 с.

208. Скомороха Л. Морально-етичні складові посади судді в Україні. *Рада почесних членів Honoris Causa. 2019.* С. 281–292.

209. Голубов А. Є. Значенні кримінальної процесуальної форми у впорядкуванні діяльності з доказування. *Вісник Пенітенціарної асоціації України.* 2023. № 3. С. 86–94. DOI: 10.34015/2523-4552.2023.3.11.

210. Логінова Н. Дискреційні повноваження судді: правові та моральні аспекти [Електронний ресурс]. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Юридичні науки.* 2016. № 11, т. 1 С. 166–167. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc11/part_1/49.pdf.

211. Вапнярчук В. В. Правова природа судового розсуду у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми протидії злочинності і корупції* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., Харків, 22 груд. 2023 р. Харків, 2023. С. 30–33.

212. Давиденко С. В. Доктрина «плоди отруйного дерева» у судовій практиці: окремі питання застосування. *Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects* : proc. 14th Intern. sci. and pract. conf., July 17–19, 2022, Berlin, Germany. [S. l.], 2022. P. 453–458.

213. Стовба О. Суддя та слідчий суддя: змагальність чи об'єктивна істина? *Наукові перспективи*. 2023. № 11 (41). С. 1053–1062. DOI: 10.52058/2708-7530-2023-11(41)-1053-1062.

214. Вирок Воловецького районного суду Закарпатської області від 16.03.2023 у справі № 936/285/22 (провадження № 1-кп/936/13/2023) [Електронний ресурс]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109612279 (дата звернення: 10.01.2025).

215. The offender and the theory of legal personality: International and ukrainian contexts / V. Husieva, L. Kryvoruchko, V. Pylyp, O. Makarova, I. Shynkarenko. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (74). P. 193–200. DOI: 10.34069/AI/2024.74.02.16.

ДОДАТКИ

Додаток А
Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Барбаш Д. Правосуддя: його сутність, соціальна основа та втілення в правовій системі України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2024. № 1. С. 85–93. DOI: 10.34015/2523-4552.2024.1.10.

2. Барбаш Д. Етичний компас суддівства: моральні-етичні вимоги для суддів та кандидатів на зайняття посади судді в контексті відповідності Європейським стандартам. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2024. № 4. С. 114–123. DOI: 10.34015/2523-4552.2023.4.12.

3. Filipenko N., Barbash D. Formation of Inner Conviction when Evaluating an Expert Conclusion as a Source of Evidence in Criminal Proceedings by the Judge. *Archives of Criminology and Forensic Sciences.* 2022. № 6 (2). P. 85–102. DOI: https://doi.org/10.32353/acfs.6.2022.07.

4. Барбаш Д. Стереотип як перешкода правосуддю та його вплив на суддю під час розгляду кримінального провадження. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / Нац. наук. центр «Ін-т судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса», Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2023. Вип. 3 (32). С. 132–147. DOI: 10.32353/khrife.3.2023.08.

5. Barbash D. Conflict between morality and law in criminal proceedings: theoretical aspects and practical examples [Electronik resource]. *Socrates* / Rīga Stradiņš University. 2023. Vol. 27, № 1. P. 9–16. DOI: 10.25143/socr.27.2023.3.09-16.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Барбаш Д. К. Проблематика визначення терміну моралі, як складової суспільних цінностей. *Філософія в аксіосфері глобалізуючого соціуму.* матеріали міжвузівського міського науково-практичного семінару, 17-18 листопада 2021 р.

Харків: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харків, авіац. ін,-т». 2021. С. 52–55.

2. Барбаш Д. К. Підтримання високого рівня моралі як засіб запобігання корупції серед суддів. *Протидія організованій злочинності: проблеми теорії та практики* : матеріали регіонального науково практичного семінару (м. Дніпро, 03 грудня 2021 р.). Дніпро : Дніпроп . держ. ун т внутр. справ. 2021. С. 23–26.

3. Барбаш Д К. Феномен стереотипу як невід'ємна частина суспільного мислення. *Філософія в аксіосфері глобалізуючого соціуму.* Матеріали міжвузівського міського науково-практичного семінару, 17 листопада 2022 р. Харків: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харків, авіац. ін,-т». 2022. С. 7–9.

4. Барбаш Д. Стереотип, його місце в злочинності та вплив на суддю під час розгляду кримінальних проваджень. *In: Omul, criminologia, ştiinţa,* Ed. Ediția a 2-a, 24 martie 2023, Chişinău. Chişinău: Institutul de științe penale și criminologie aplicată, 2023, Ediția a 2-a, Vol. 1, P. 760–762.

5. Барбаш Д. К. Гендерні стереотипи та їх вплив під час розгляду суддею криінальних справ. *The 10 th International scientific and practical conference "Science and technology: problems, prospects and innovations"(*July 6-8, 2023) CPN Publishing Group, Osaka, Japan. 2023. P. 229 – 234.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Barbash D. Video recording as evidence of violent crimes in a criminal proceeding and its negative impact on the judge during its investigation in trial. *Archives of Criminology and Forensic Sciences.* (2023). №7(1). P. 71–81. DOI: 10.32353/acfs.7.2023.05.

Додаток Б

Проєкт

XXI (ЧЕРГОВИЙ) З'ЇЗД СУДДІВ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ

__.__._____

Про затвердження Кодексу суддівської етики

Відповідно до ст. 56, п. 8 ч. 2 ст. 123, ч. 6 ст. 126 Закону "Про судоустрій і статус суддів" затвердити Кодекс суддівської етики, затверджений XXI з'їздом суддів України ____ березня 2025 року, в такій редакції (додається).

Головуючий на з'їзді **_____**

Секретар з'їзду **_____**

Проєкт

РОЗДІЛ ІІІ. ПОЗАСУДОВА ПОВЕДІНКА СУДДІ

Статті 18-21

{Кодекс в редакції Рішення З'їзду суддів __.__.___}

Стаття 22

Суддя повинен реалізовувати право на вираження думок у приватному житті з урахуванням обмежень пов'язаних з особливим статусом судді, у той спосіб, що не завдає шкоди авторитету судді та судової влади.

Стаття 23

Суддя повинен під час реалізації права на здійснення наукової, викладацької та творчої роботи зважувати усі потенційні ризики такої діяльності для забезпечення власної незалежності та неупередженості, недопущення завдання шкоди авторитету судді та судової влади.

Стаття 24

Реалізацію права судді на участь у громадській діяльності та публічних заходах здійснювати в такий спосіб, який не завдасть шкоди статусу судді, авторитету судової влади і не вплине на здійснення правосуддя.

Додаток В

Результати інтерв'ювання суддів

за темою дисертаційного дослідження аспірантки Барбаш Дар'ї Костянтинівни «Моральні основи здійснення особливого порядку судового розгляду у кримінальних провадженнях», проведеного в рамках підготовки дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 - Право, спеціальності 081 - Право.

Назва дисертаційного дослідження: Моральні основи здійснення особливого порядку судового розгляду у кримінальних провадженнях.

Мета дослідження: комплексне дослідження актуальних теоретичних, практичних та правових питань, що стосуються проблематики морально-етичних основ здійснення правосуддя, іноземного досвіду реалізації своїх функцій судовою гілкою влади, виокремлення актуальних проблем та розробка рекомендацій їх подолання.

Мета інтерв'ювання: Отримання від основної цільової групи дисертаційного дослідження, а саме суддів безпосередніх практичних даних щодо тематики дослідження «морально-етичних основ здійснення правосуддя», підтвердження чи спростування висунутих у дослідженні гіпотез тощо.

Формат проведення інтерв'ювання: анонімне, онлайн.

Характеристика вибірки респондентів:

посада: суддя суду загальної юрисдикції;

досвід: розгляд кримінальних проваджень;

кількість респондентів: 57 осіб;

суди: місцеві суди загальної юрисдикції м.Харкова, місцеві суди загальної юрисдикції Фастівського району Київської області.

Виклад тематики проведення інтерв'ювання:

Тема 1 — Щодо дотримання суддями норм суддівської етики та її важливості для підвищення довіри громадськості до судової гілки влади.

Тема 2 — Щодо етичних основ взаємодії судді та сторін за умов змагальності судового процесу.

Тема 3 — Щодо етичних основ позасудової діяльності судді в контексті значення для забезпечення незалежності та неупередженості.

Опис результатів дослідження:

Тема 1 — Щодо дотримання суддями норм суддівської етики та її важливості для підвищення довіри громадськості до судової гілки влади.

Питання №1 — який на ваше переконання реальний стан рівня довіри суспільства до судової системи України?

Результат: низький рівень довіри (60% опитуваних); високий рівень довіри (40% опитуваних).

Примітки: респонденти, які вказали на високий рівень довіри суспільства до судової гілки влади обґрунтували свою позицію тим, що реальний рівень довіри можна визначити лише за кількістю позовів, які подаються до місцевого суду кожен рік. Враховуючи, що кожного наступного року кількість позовів поданих до суду збільшується, рівень довіри громадян, які довіряють вирішення своїх спорів суду є високою та зростає.

Питання №2 — чи стикалися Ви у своїй професійній діяльності зі свідомо негативним ставленням до суду чи судової системи загалом?

Результат: так (100% опитуваних).

Примітки: 10% респондентів, зазначили, що факти негативного ставлення інших осіб у їх професійній діяльності траплялися, однак вони пов’язують їх зі зловживаннями процесуальними правами сторін судового процесу (необґрунтовані відводи складу суду), напруженим емоційним станом особи сторони судового провадження, розчаруванням внаслідок невідповідності рішення суду власним очікуванням та інш., однак не пов’язані з особою судді або судовою системою загалом.

Питання №3 — як Ви вважаєте, чи може персональний приклад високої морально-етичної поведінки судді, змінити ставлення суспільства до професії судді та підвищити рівень довіри громадськості до судової системи України?

Результат: так (90% опитуваних), скоріше ні (10% опитуваних).

Примітки: 10% опитуваних, які відповіли «скоріше ні» зазначили, що скоріш за все персональний приклад судді навряд чи зможе змінити ставлення соціуму до судової системи в цілому, разом з тим, і підстав розчаровуватися у цій професії також не буде. Судова система — частина суспільства також, тому якщо «хворіє суспільство», і судова система «хворіє» також. Одночасно, ключовим мотиваторами діяльності респондентів є патріотично орієнтоване прагнення до служіння суспільному благу.

Тема 2 — Щодо етичних основ взаємодії судді та сторін за умов змагальності судового процесу.

Питання №1 — як впливає принцип змагальності судового процесу на процес відправлення правосуддя Вами, як суддею, коли Ви виступаєте у ролі незалежного арбітра, а обов’язок доказування покладається виключно на сторони судового процесу?

Результат: респонденти зазначили, що на їх професійну діяльність принцип змагальності не впливає, адже це один із принципів судочинства, якого необхідно дотримуватися під час здійснення правосуддя. Одночасно опитувані наголосили, що «чиста» модель змагальності фактично не працює у реальному житті.

Питання №2 — Чи трапляються ситуації, коли Ви як професіонал в галузі права бачите, що недостатність юридичних знань сторони, чи особи, яка представляє її інтереси в процесі доказування чи подачі доказів до суду може спричинити неможливість захисту законних прав та інтересів такої особи? На моє переконання, у таких випадках, перед суддею постає внутрішній моральний конфлікт: між необхідністю захисту інтересів особи, та важливістю дотримання

принципу змагальності. Чи стикалися Ви з такими внутрішніми конфліктами, і якщо так, то яке рішення Ви для себе знаходили?

Результат: респонденти зазначили, що у своїй професійній діяльності постійно стикаються із ситуаціями недостатності юридичних знань сторони, чи особи, яка представляє її інтереси, недостатністю наданих сторонами доказів та інш., у зв'язку з чим ними широко використовується принцип «jura novit curia». Крім того, переважна більшість опитуваних в ухвалах суду «пропонує» сторонам надати певні докази, яких не вистачає в матеріалах справи для справедливого вирішення спору або в комунікації зі сторонами «наводять» їх на думку необхідності надання певних доказів, обрання належного способу захисту та інш. Одночасно респонденти не виокремлюють внутрішнього морального конфлікту у таких ситуаціях, наводячи різне обґрунтування, а саме: людяністю; внутрішнім розумінням справедливості; сприянню сторонам у наданні ними доказів та подоланню «білих плям» у з'ясуванні обставин справи.

Питання №3 — Чи вважаєте Ви свою роботу нервовою, психологічно виснажливою?

Результат: так (90% опитуваних), ні (10%).

Питання №4 — Як ви вважаєте, чи має високий рівень робочого навантаження негативний вплив на дотримання суддями етичних норм під час судового засідання, зокрема у спілкуванні зі сторонами.

Результат: так (90% опитуваних), ні (10%).

Примітка: один респондент із групи, яка підтвердила негативний вплив робочого навантаження на дотримання суддями етичних норм у комунікації зі сторонами зауважив, що з метою уникнення такого впливу призначає всі судові засідання на першу половину робочого дня, коли рівень втоми є невеликим.

Питання №5 — Як впливає поводження учасників судового засідання у відношенні суду, на стиль Вашої комунікації з ними?

Результат: 60% респондентів зазначили, що поводження учасників судового процесу до суду не впливає на стиль комунікації з ними у зв'язку зі значним професійним досвідом. 40% респондентів підтвердили вплив проявів негативного, іноді зневажливого ставлення сторони у справі на свій внутрішній стан, однак проявів зворотної зневаги чи агресії вони не допускають, при необхідності вживають дозволені чинним процесуальним законодавством заходи впливу до таких осіб, або у крайніх випадках звертаються до судової охорони.

Питання №6 — Які заходи, на Ваше переконання, можуть сприяти профілактиці порушень національними суддями етичних основ взаємодії зі сторонами судового процесу під час проведення судового засідання?

Результат: Респонденти запропонували такі заходи:

- курси/семінари/тренінги під час яких озвучуються реальні, актуальні кейси недотримання суддями норм суддівської етики та відповідальність яка настала за таке порушення;

- введення спеціалізації з розгляду певної категорії справ у суді. Вказана пропозиція обґрунтована тим, що за умов розгляду суддею місцевого суду однієї категорії справ у останнього існує один шаблон розгляду саме цієї категорії справ, що полегшує комунікацію зі сторонами.

Питання №7 — чи важлива тематика дотримання суддями норм суддівської етики за сучасних реалій?

Результат: так (100% опитуваних)

Тема 3 — Щодо етичних основ позасудової діяльності судді в контексті значення для забезпечення незалежності та неупередженості.

Результат: респонденти підтвердили важливість дотримання суддею етичних основ позасудової діяльності (100% опитуваних). У разі випадкових зустрічей зі сторонами судового провадження в повсякденному житті, за необхідності, обмежуються ввічливим привітанням, уникають ситуацій, які

могли б створити видимість «дружніх, близьких» стосунків. Також у передбачених законом випадках, з метою недопущення упередженості, судді вдаються до самовідводу.

Тема 4 — Щодо явища стереотипізації.

Питання №1 — чи впливають на Вас під час розгляду справ у суді певні стереотипи, зокрема, гендерні, щодо особи сторони судового процесу?

Результат: ні (80% опитуваних), утрималися (20% опитуваних).

Примітки: серед респондентів, які заперечили вплив на них стереотипів під час здійснення правосуддя 25% відсотків помічали такий вплив на своїх колег-суддів, а 25% розпізнають такий вплив відносно себе, однак запобігають йому.

Процес інтерв’ювання та оформлення його результатів виконано Дар’єю Барбаш аспіранткою кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м.Харків, Україна.

Додаток Г

Проєкт

Програма освітнього курсу для суддів судів загальної юрисдикції «Кримінальні процесуальні та морально-етичні основи здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях»

1. Мета створення освітнього курсу

Розробка навчальної програми, спрямованої на підвищення професійного рівня суддів судів загальної юрисдикції України з розгляду кримінальних проваджень, приділяючи особливу увагу морально-етичним основам відправлення правосуддя. В цьому контексті основний вектор полягає у розвитку професійних навичок прийняття суддями рішень у кримінальних провадженнях, з урахуванням, того, що саме вироком суду можуть бути обмежені основні права та свободи людини. У зв'язку з чим курс буде розрахований на поглиблення знань щодо формування внутрішнього переконання судді та набуття навичок оцінки доказів у кримінальних провадженнях «за внутрішнім переконанням», ефективному подоланню внутрішніх конфліктів між мораллю та правом. Також набуваються поглиблені знання щодо впливу явища стереотипізації на особистість судді в процесі відправлення правосуддя у кримінальних провадженнях. Окремо опановуються нові навички взаємодії між суддею як незалежним арбітром за умов принципу змагальності та сторонами судового засідання та поглиблюються знання щодо важливості дотримання у професійній діяльності та приватному житті морально-етичних норм в контексті впливу на принципи правосуддя та забезпечення безсторонності та неупередженості особи судді.

2. Результати реалізації програми освітнього курсу:

1. Поглиблене розуміння соціальної цінності явища правосуддя в державі Україна.

2. Освоєння основних морально-етичних вимог до професії судді, з урахуванням закріплених в українському та європейському законодавстві.

3. Набуття поглибленого розуміння процесу становлення внутрішнього переконання судді під час розгляду кримінальних проваджень з одночасним покращенням навичок оцінки доказів «за внутрішнім переконанням».

4. Здатність ефективно ідентифікувати та вирішувати внутрішні конфлікти між мораллю і правом в процесі розгляду кримінальних проваджень.

5. Набуття поглибленого розуміння впливу стереотипів на особу судді під час розгляду кримінальних провадженнях та набуття практичних навичок ефективної протидії означеному впливу.

6. Розвиток практичних навичок зваємодії зі сторонами судового процесу з урахуванням принципу змагальності та необхідності забезпечення незалежності й неупередженості судді.

7. Набуття поглибленого розуміння важливості дотримання морально-етичних основ у повсякденній діяльності судді в контексті забезпечення безсторонньості та неупередженості.

3. Структура програми освітнього курсу

Програма складається з трьох основних модулів, кожен із яких надалі деталізований з урахуванням цілей курсу:

Модуль 1: Правосуддя як соціально-правова цінність

Цілі модулю: Розкриття поняття явища правосуддя як основної соціальної цінності, його ролі у правовій системі України та застовування європейського досвіду для підвищення стандартів національного правосуддя.

Теми модулю:

- Сутність правосуддя, його соціальна основа та втілення в правовій системі України.
- Міжнародні правові основи здійснення правосуддя: досвід Європейського Союзу.

- Імплементація закордонного досвіду щодо правової основи здійснення правосуддя в Україні.

Модуль 2: Морально-етичні основи діяльності суду

Цілі модулю: Ознайомлення суддів судів загальної юрисдикції із морально-етичними вимогами, які висуваються до суддів та кандидатів на зайняття посади судді, розгляд важливості таких стандартів в процесі забезпечення ефективності національного судочинства. Розвиток комунікаційних навичок, необхідних для взаємодії зі сторонами під час розгляду кримінальних проваджень на засадах принципу змагальності, забезпечення незалежності й неупередженості судді. Набуття практичного досвіду позасудової поведінки в контексті забезпечення безсторонності та неупередженості судді в очах стороннього спостерігача.

Теми модулю:

- Морально-етичні вимоги до суддів та кандидатів на зайняття посади судді в Україні, їх відповідність європейським стандартам.
- Етичні основи взаємодії судді з учасниками судового процесу у кримінальних провадженнях за умов принципу змагальності.
- Етичні основи позасудової діяльності судді та їх значення для забезпечення незалежності та неупередженості під час здійснення правосуддя.

Модуль 3: Окремі питання морально-етичного складника професійної діяльності судді під час розгляду кримінальних проваджень

Цілі модулю: Поглибити знання з тематики становлення явища внутрішнього переконання судді та набуття практичних навичок оцінки доказів у кримінальних провадженнях «за внутрішнім переконанням», набуття навичок виявлення та ефективного вирішення конфліктів між мораллю і правом під час розгляду кримінальних проваджень, запобігання впливу стереотипізації під час здійсненні правосуддя у кримінальних провадженнях.

Теми модулю:

- Формування внутрішнього переконання при оцінці доказів у кримінальних провадженнях.
- Стереотипізація та способи подолання її впливу на суддю під час здійсненя правосуддя у кримінальних провадженнях.
- Конфлікт між мораллю і правом: теоретичні та практичні приклади, заходи їх усунення.

4. Рекомендовані форми навчання

Проходження курсу запропоновано на базі Національної школи суддів України у змішаному форматі: офлайн та онлайн.

Форми навчання:

- **Лекції та семінари —** забезпечують теоретичну підготовку.
- **Практичні завдання та розбір кейсів — забезпечують** суддям судів загальної юрисдикції отримати практичні навички.
- **Моделювання ситуацій комунікації —** забезпечують набуття практичного досвіду та навичок за допомогою симуляції судових процесів та рольових ігр. В процесі приймають участь коучі та психологи.
- **Форум для обговорення —** платформа для обміну досвідом між учасниками курсу.

5. Інтерактивність та практична складова освітньої програми курсу

Для забезпечення активної участі учасників курсу у навчанні впроваджуються такі інтерактивні елементи:

- **Ситуаційні кейси для обговорення етичних і правових дилем.**
- **Рольові ігри або симуляції** судових процесів, позасудової комунікації, що покликані допомогти суддям судів загальної юрисдикції відпрацювати відповідні навички.
- **Моделювання ситуацій виникнення конфліктів між мораллю і правом,** що покликані набути навички прийняття зважених рішень.

6. Зворотний зв’язок за результатами проведення курсу

Важливим є забезпечення можливості зворотного зв’язку для удосконалення наповнення курсу, у зв’язку запроваджуються такі форми збору зворотнього зв’язку:

- **Анкетування** чи **опитування учасників —** сприяє оцінки якості навчальних матеріалів та підготовки інструкторів.
- **Консультації та зворотний зв’язок з інструкторами —** після поведеня курсу, що також сприяє удосконаленню навчального процесу.

7. Методичні матеріали

З метою реалізації курсу розробляються навчальні та методичні матеріали, зокрема:

- **Інструкції та презентації для викладачів** з рекомендаціями щодо викладання наданого освітнього матеріалу.
- **Конспекти лекцій та методичні матеріали для учасників курсу,** які полегшують сприйняття викладеного матеріалу.

8. Пілотне тестування та адаптація курсу

Пілотний запуск курсу пропонується реалізувати за участю групи суддів судів загальної юрисдикції з метою отримання зворотнього зв’язку щодо змісту та якості підготовлених навчальних матеріалів, кваліфікації інструкторів.

Етапи пілотного тестування:

- Проведення курсу для невеликої групи суддів (вибірка із 10 осіб).
- Отримання зворотніх відгуків за допомогою анкетування чи опитування.
- На основі зворотнього зв’язку коригування програму курсу відповідно до зібраних результатів.

Програма освітнього курсу розроблена Дар’єю Барбаш аспіранткою кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м.Харків, Україна, 2024.

01-18/313/2024р.

18.10.24р.

Проректору з наукової роботи
Національного аерокосмічного
університету ім. М. Є.
Жуковського «Харківський
авіаційний інститут»
доктору технічних наук, професору
Володимиру ПАВЛІКОВУ
вул. Вадима Манька, 17, 61070
м. Харків, 61000
khai@khai.edu

ДОВІДКА
Про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Барбаш Дар'ї Констянтинівни на тему: «Кримінальні процесуальні та морально-етичні основи здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях»

Представлені дисертанткою результати дисертаційного дослідження на тему: «Кримінальні процесуальні та морально-етичні основи здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях» впроваджені у діяльність Комінтернівського районного суду міста Харкова в якості освітнього матеріалу в процесі підвищення кваліфікації та самоосвіти суддів та працівників апарату суду, шляхом включення до бібліотеки суду наукових статей, опублікованих у фахових національних та міжнародних журналах за темою дисертації, а саме:

- Барбаш, Д. 2024. Правосуддя: його сутність, соціальна основа та втілення в правовій системі України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України.* 1 (Квіт 2024), 85-93. DOI:https://doi.org/https://doi.org/10.34015/2523-4552.2024.1.10. ;

- Барбаш, Д. 2024. Етичний компас суддівства: моральні-етичні вимоги для суддів та кандидатів на зайняття посади судді в контексті відповідності Європейським стандартам.. *Вісник Пенітенціарної асоціації України.* 4 (Січ 2024), 114-123. DOI:https://doi.org/https://doi.org/10.34015/2523-4552.2023.4.12. ;

- Філіпенко, Н. та Барбаш, Д. (2022). Формування внутрішнього переконання при оцінці суддею висновку експерта як джерела доказів у кримінальному провадженні. Архів криміналістики та судової експертизи, 6(2), 85-102. https://doi.org/10.32353/acfs.6.2022.07 ;

- Барбаш, Д. (2023). Стереотип як перешкода правосуддю та його вплив на суддю під час розгляду кримінального провадження. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Вип. 3 (32). С. 132-147. DOI: 10.32353/khrife.3.2023.08;

- Барбаш, Дар'я. «Конфлікт між мораллю і правом у кримінальному провадженні: теоретичні аспекти та практичні приклади» Сократ. Юридичний факультет Ризького університету ім. Страдиня Електронний науковий юридичний журнал, vol.2023, no.1-27, 2023, pp.9-16. https://doi.org/10.25143/socr.27.2023.3.09-16 ;

- Барбаш, Д. (2023). Відеозапис як доказ насильницьких злочинів у кримінальному провадженні та його негативний вплив на суддю під час його дослідження в судовому засіданні. Архів криміналістики та судової експертизи, 7(1), 71-81. https://doi.org/10.32353/acfs.7.2023.05.

Голова
Комінтернівського районного
суду міста Харкова

Вікторія МУЗИЧЕНКО

ДЗЕРЖИНСЬКИЙ РАЙОННИЙ СУД м. ХАРКОВА

ЄДРПОУ 02894036; проспект Перемоги, 52-В, м. Харків, 61202, тел. (057)336-82-70 e-mail inbox@dg.hr.court.gov.ua

№ 540 від 22.10.2024

Проректору з наукової роботи
Національного аерокосмічного
університету ім. М. Є.
Жуковського «Харківський
авіаційний інститут»
доктору технічних наук, професору
Володимиру ПАВЛІКОВУ
вул. Вадима Манька, 17,
м. Харків, 61000
khai@khai.edu

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Барбаш Дар'ї Констянтинівни на тему: «Кримінальні процесуальні та морально-етичні основи здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях»

22 жовтня 2024 року Проректор з наукової роботи Національного аерокосмічного університету ім. М. Є.Жуковського «Харківський авіаційний інститут», доктор технічних наук, професорВолодимир Павліков звернувся до Дзержинського районного суду м.Харкова з клопотанням про впровадження результатів дисертаційного дослідження дисертантки Кафедри права Гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» Дар'ї Костянтинівни Барбаш «Кримінальні процесуальні та морально-етичні основи здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях» в роботу суду шляхом включення направлених наукових статей до бібліотеки суду, а саме:

- Барбаш, Д. 2024. Правосуддя: його сутність, соціальна основа та втілення в правовій системі України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України.* 1 (Квіт 2024), 85-93. DOI:https://doi.org/https://doi.org/10.34015/2523-4552.2024.1.10. ;
- Барбаш, Д. 2024. Етичний компас суддівства: моральні-етичні вимоги для суддів та кандидатів на зайняття посади судді в контексті відповідності Європейським стандартам.. *Вісник Пенітенціарної асоціації України.* 4 (Січ 2024), 114-123. DOI:https://doi.org/https://doi.org/10.34015/2523-4552.2023.4.12. ;
- Barbash, Daria. «Conflict between morality and law in criminal proceedings: theoretical aspects and practical examples»*Socrates. Rīga Stradiņš University Faculty of Law Electronic Scientific Journal of Law.,* vol.2023, no.1-27, 2023, pp.9-16. https://doi.org/10.25143/socr.27.2023.3.09-16;
- Filipenko, N. ., & Barbash, D. . (2022). Formation of Inner Conviction when Evaluating an Expert Conclusion as a Source of Evidence in Criminal Proceedings by the Judge. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*, *6*(2), 85-102. https://doi.org/10.32353/acfs.6.2022.07 ;

- Барбаш, Д. (2023). Стереотип як перешкода правосуддю та його вплив на суддю під час розгляду кримінального провадження. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* Вип. 3 (32). С. 132—147. DOI: 10.32353/khrife.3.2023.08. ;
- Barbash, D. (2023). Video recording as evidence of violent crimes in a criminal proceeding and its negative impact on the judge during its investigation in trial. *Archives of Criminology and Forensic Sciences, 7(1),* 71-81. https://doi.org/10.32353/acfs.7.2023.05.

За підсумками звернення, результати дисертаційного дослідження дисертантки Дар'ї Барбаш «Кримінальні процесуальні та морально-етичні основи здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях»впроваджені у діяльність Дзержинського районного суду м.Харкова, шляхом включення до бібліотеки суду наданих наукових статтей за темою дисертації в якості матеріалу для самоосвіти та підвищення рівня кваліфікації суддів та працівників апарату суду.

З повагою,

Голова суду **Денис ЦВІРЮК**

Дзержинський районний суд м.Харкова
Ідентифікаційний код 02894039
Україна

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ АДВОКАТІВ УКРАЇНИ
РАДА АДВОКАТІВ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Україна, 61050, м. Харків,
пр-т. Героїв Харкова 131Б, 4 офіс
+38(097)-738-30-48
+38(050)-302-55-49
info.buro.semenovih@gmail.com

Ukraine, 61050, Kharkiv,
Kharkov Heroes Ave 131 b, 4 off
+38(097)-738-30-48
+38(050)-302-55-49
info.buro.semenovih@gmail.com

АДВОКАТСЬКЕ БЮРО
«СЕМЕНОВИХ»

Проректору з наукової роботи
Національного аерокосмічного
університету ім. М.Є.Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»
доктору технічних наук, професору
Володимиру ПАВЛІКОВУ

вул. Вадима Манька, 17,
м. Харків, 61000
khai@khai.edu

ДОВІДКА
Про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Барбаш Дар'ї Констянтинівни за темою: «Кримінальні процесуальні та морально-етичні основи здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях»

Запропоновані дисертанткою Дар'єю Барбаш результати дисертаційного дослідження за темою: «Кримінальні процесуальні та морально-етичні основи здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях» впроваджені у діяльність Адвокатського бюро «Семенових» в частині етичних основ взаємодії судді зі сторонами судового процесу та забезпечення принципу змагальності у кримінальному судочинстві.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність адвокатського бюро сприяло поглибленому розумінню проблематики взаємодії адвоката та судді під час розгляду кримінальних справ, поліпшенню рівня професійної комунікації між ними, підтриманню належного рівня етичної поведінки судді під час проведення судового засідання за умов змагальності судового процесу.

Вказане у своїй сукупності мало наслідком підвищення якості здійснення правосуддя у кримінальних справах та реалізації основних засад (принципів) судочинства.

З повагою
Керівник Адвокатського бюро
«Семенових» Ольга СЕМЕНОВИХ

ЗАТВЕРДЖУЮ
В.о. декана гуманітарно-правового
факультету Національного
аерокосмічного університету
ім. М.Є.Жуковського «Харківського
авіаційний інститут»
к.ф.н., доцент
Світлана ШИРОКА

«13» січня 2025 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувачки вищої освіти ступеня доктора філософії Барбаш Дар'ї Костянтинівни на тему «Кримінальні процесуальні та морально-етичні основи здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях» зі спеціальності 081 Право в освітній процес Національного аерокосмічного університету ім. М.Є.Жуковського «Харківського авіаційний інститут»

Комісія у складі:
голова комісії - завідувач кафедри права, д.ю.н., проф. Павликівський Віталій Іванович;
Члени комісії:
доцент кафедри, к.ю.н., доцент Лукашевич Сергій Юрійович;
доцент кафедри, к.ю.н., доцент Федосенко Наталія Анатоліївна

цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження здобувачки Барбаш Дар'ї Костянтинівни на тему «Кримінальні процесуальні та морально-етичні основи здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях використовуються співробітниками кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» при підготовці та проведенні лекцій, семінарських та практичних занять з навчальної дисципліни «Кримінальне процесуальне право України», а також похідних від неї спеціальних курсів.

Дисертація Барбаш Дар'ї Костянтинівни є одним з перших комплексних досліджень, у якому з використанням сучасних методів пізнання, урахуванням новітніх досягнень правової науки, здійснено комплексний аналіз теоретичних та практичних правових питань, що стосуються проблематики здійснення правосуддя, наслідком якого є створення цілісного уявлення про кримінальні процесуальні та морально-етичні основи здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях. У результаті проведеного дослідження сформовано низку нових наукових положень та висновків, запропонованих особисто здобувачем, а саме:

розроблено концептуальну модель морально-етичних основ здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях; наведено авторське визначення поняття «морально-етичні основи здійснення правосуддя»; визначено структуру морально-етичних компетентностей судді та запропоновано поділити ці компетентності на дві основні групи: базові компетентності, якими кандидат повинен володіти при вступі на посаду судді, та професійно-етичні компетентності, які формуються та зміцнюються у процесі його професійної діяльності. Також здобувачкою розвинуто дефініції низки понять, які є засадничими для досліджуваної теми, зокрема: «морально-етичні основи здійснення правосуддя» «морально-етичні компетентності судді». Окрему увагу приділено удосконаленню наукових підходів щодо: розуміння правових засад (принципів) здійснення правосуддя, шляхом підтвердження їх стійкого взаємозв'язку між собою; розуміння явища стереотипу в контексті суспільства та окремої людини, його негативного впливу на суддю під час розгляду кримінальних проваджень; систематизації підходів до питань конфліктів між мораллю та правом у професійній діяльності судді на прикладі кримінального судочинства. Крім того, подальшого розвитку набули питання міжнародного досвіду у сфері етизації суддівської служби та етичної інфраструктури як ключового елементу у формуванні морально-етичних основ діяльності суду.

Отримані під час проведення дисертаційного дослідження результати вирішують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для подальшого розвитку й удосконалення концепції морально-етичних основ здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях, яка містить стратегічні напрями інтеграції етичних стандартів до судової системи України.

Комісія констатує, що сформульовані в дисертаційному дослідженні Барбаш Дар'ї Костянтинівни висновки, а також запропоновані доповнення і зміни до чинного законодавства України можуть бути використані для підготовки навчальної, науково-практичної та методичної літератури з кримінального процесуального права.

Голова комісії:

_____ Віталій ПАВЛИКІВСЬКИЙ

Члени комісії:

_____ Сергій ЛУКАШЕВИЧ

_____ Наталія ФЕДОСЕНКО

«10» січня 2025 р.